

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

TÜRK SİYASİ HAYATINDA
İHSAN SABRİ ÇAĞLAYANGİL

Yüksek Lisans Tezi

Abdulsamet YILDIRIM

Ankara-2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

TÜRK SİYASİ HAYATINDA
İHSAN SABRİ ÇAĞLAYANGİL

Yüksek Lisans Tezi

Abdulsamet YILDIRIM

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu

Ankara-2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM I	5
1 . ÇAĞLAYANGİL'İN SİYASET ÖNCESİ BÜROKRATLIK DÖNEMİ	5
1.1. EMNİYET MÜDÜRLÜĞÜ YILLARI	5
1.1.1. Dersim Harekâtı	6
1.1.2. Struma Olayı	10
1.1.3. Athenagoras'ın Patrik Oluşu	13
1.2. VALİLİK YILLARI	15
1.2.1. Yozgat Valiliği Dönemi ve 1950 Seçimleri	16
1.2.2. Antalya Valiliği Dönemi	17
1.2.3. Çanakkale Valiliğinden Sivas Valiliğine Getirilmesi ve 1954 Seçimleri	18
1.2.4. Bursa Valiliği Dönemi	20
1.2.5. 27 Mayıs ve Yassıda Günleri	22
BÖLÜM 2	26
2. ÇAĞLAYANGİL'İN DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI ÖNCESİ SİYASİ HAYATI	26
2.1. 27 MAYIS DARBESİ SONRASI TÜRKİYE'DE SİYASİ ATMOSFER VE ÇAĞLAYANGİL'İN SİYASETE ATILIŞI	26
2.1.1. Darbe Sonrası Siyasi Durum	26
2.1.2. Bürokratlıktan Politikacılığa, Çağlayangil'in Siyasete Atılışı	28
2.1.3. Cumhuriyet Senatosu'nda Çağlayangil	29
2.2. KOALİSYON HÜKÜMETLERİ, ÜRGÜPLÜ HÜKÜMETİ VE ÇAĞLAYANGİL'İN ENERJİ BAKANLIĞI	30
2.2.1. 1961-1965 İnönü Koalisyon Hükümetleri	30
2.2.2. Sunay'ın Mektubu ve Huzur Toplantıları	31
2.2.3. Üçüncü Koalisyon Hükümetinin Düşürülmesi	35
2.2.4. Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti	36
2.2.5. Çağlayangil'in Çalışma Bakanlığı Dönemi	37

BÖLÜM 3	41
3. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ÇAĞLAYANGİL DÖNEMİ	41
3.1. ADALET PARTİSİ İKTİDARI VE ÇAĞLAYANGİL'İN DIŞİŞLERİ BAKANİ OLUŞU	43
3.1.1. Adalet Partisi'nin Kuruluşu	43
3.1.2. Süleyman Demirel'in Yükselişi	45
3.1.3. 1965 Seçimleri ve Milli Bakiye Sistemi	46
3.1.4. Çağlayangil'in Dışişleri Bakanı Oluşu	49
3.1.5. Çağlayangil'in Dışişleri Bakanı Olmasına Gelen Tepkiler	51
3.2. ÇAĞLAYANGİL'İN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ MESELELER	55
3.2.1. Türk-Yunan İlişkileri ve Kıbrıs Meselesi	55
3.2.1.1. Tarihte Kıbrıs	56
3.2.1.2. Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı	59
3.2.1.3. Çağlayangil Dönemi Kıbrıs Meselesi	63
Birleşmiş Milletler 20. Genel Kurulu'nda Kıbrıs Meselesi	65
Johnson Mektubu	68
Türkiye-Yunanistan İkili Görüşmeleri	72
Ada'ya Müdahale Kararı	75
3.2.2. Türkiye - Avrupa Ekonomik Topluluğu İlişkileri	79
3.2.2.1. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'ndan Avrupa Birliği'ne: Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'nin Tarihiçesi	79
3.2.2.2. Türkiye'nin AET'e Üyelik Çalışmaları	81
1959 Türkiye'nin AET'e Ortaklık Başvurusu	82
1963 Ankara Antlaşması	84
3.2.2.3. Çağlayangil Dönemi Türkiye-AET İlişkileri	86
Devlet Planlama Teşkilatı - Dışişleri Bakanlığı Çekişmesi	88
Katma Protokol	90
3.2.3. Türkiye – ABD İlişkileri	92
3.2.3.1. Türk-Amerikan İkili Antlaşmaları	95
3.2.3.2. Türkiye'de Bulunan Amerikan Üs ve Tesisleri	99
3.2.3.3. 1975 ABD'nin Türkiye'ye Silah Ambargosu	103
3.2.4. Türkiye – SSCB İlişkileri	105
3.2.4.1. SSCB Başbakanı Kosigin'in Türkiye'ye Ziyareti	106
3.2.4.2. 25 Mart 1967 Tarihli Türk-Sovyet Anlaşması	107
3.2.4.3. Başbakan Süleyman Demirel'in SSCB'yi Ziyareti	108
3.2.4.4. Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in SSCB'yi Ziyareti	110
3.2.4.5. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın SSCB'yi Ziyareti	111

3.2.4.6. 1975 Türk-Sovyet Ekonomik Antlaşması	113
3.2.4.7. SSCB Başbakanı Kosigin'in Türkiye'ye İkinci Ziyareti.....	114
3.2.4.8. 1977 Dışişleri Bakanı Çağlayan'ın SSCB'yi Ziyareti ve Türkiye-SSCB Arasında İmzalanan Ekonomik İşbirliği, Bilimsel ve Teknik İşbirliği, Ticari Mübadele Antlaşmaları	115
3.2.5. Ortadoğu'daki Gelişmeler	116
3.2.5.1. İslam Konferansı Örgütü	117
3.2.5.2. Arap-İsrail Çatışması ve Türkiye'nin tavrı.....	122
3.2.5.3 Mısır ve Diğer Ortadoğu Ülkeleri ile İlişkiler.....	123
BÖLÜM 4	129
4. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI SONRASI HAYATI.....	129
4.1. CUMHURBAŞKANLIĞI VEKİLLİĞİ DÖNEMİ.....	129
4.2. 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ.....	131
4.3. SİYASİ YASAKLAR.....	133
4.4. BÜYÜK TÜRKİYE PARTİSİ	134
4.5. ZİNCİRBOZAN GÜNLERİ.....	137
4.6. DER SPIEGEL DERGİSİNDE YAYINLANAN MEKTUP HADİSESİ	141
4.7. SİYASETTE SON DURAK: DOĞRU YOL PARTİSİ.....	142
4.8. HAYATININ SON YILLARI VE VEFATI.....	146
4.9. SİYASETTE RENKLİ BİR SİMA	147
4.9.1. Ekose Etekli Levrek.....	148
4.9.2. "Çapkınlık Erkeğin Şanıdır"	149
4.9.3. Gezgin Bakan	150
4.9.4. Güzel Türkçenin Ustası	151
SONUÇ	153
EKLER.....	157
KAYNAKÇA.....	165
ÖZET	175
ABSTRACT.....	176

ÖNSÖZ

Yıllarca bürokrasinin farklı basamaklarında görev yaparak valiliğe kadar yükselmiş ve çeşitli illerde 10 yılı aşkın valilik görevini yürütmüş; siyasette ise Bursa senatörü olarak yaklaşık 20 yıl boyunca kesintisiz olarak Cumhuriyet Senatosu'nda yer almış, 9 yıla yakın Dışişleri Bakanlığı yapmış, devletin en yüksek makamı olan Cumhurbaşkanlığına uzun bir süre vekâlet etmiş bir devlet adamı ve politikacı olarak Türk siyasi hayatında önemli bir yeri olan İhsan Sabri Çağlayangil hakkında hatıraları haricinde müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması ilginçtir. Bu boşluğu doldurmak adına çalışmamızda Çağlayangil'in devlet adamlığı ve siyasi hayatını birlikte konu edindik.

Öncelikli olarak arşivler, resmi yayınlar, dönemin gazeteleri ve kendi hatıraları gibi birincil kaynaklar bu çalışmanın temelini oluşturdu. Benim de şuan çalışmakta olduğum Emniyet Genel Müdürlüğü'nde uzun yıllar çalıştığı için kendisine ait önemli belgeler bulabileceğimi umarak kurum arşivini taradım ancak sadece özlük dosyasında mevcut bulunan ve kişisel bilgilerini içeren az sayıda belgeye rastladım. Bunun sebebi Çağlayangil'in Emniyet Genel Müdürlüğü'nde çalışırken vali olarak atanarak kurum değiştirdiğinden dolayı kendisine ait evrakların İçişleri Bakanlığı'na gönderilmiş olmasıydı. Buradan gönderilen belgelere ek olarak, on yılı aşkın valilik yapmış biri olarak İçişleri Bakanlığı'nın arşivinde daha geniş bilgi ve belgenin mevcut bulunabileceğini düşünerek bu sefer İçişleri Bakanlığı'nın arşivine gittim. Bakanlığa bağlı bir kurumun görevlisi olarak arşive girebildim ve burada Çağlayangil'e ait yaklaşık birer karış kalınlığında üç büyük dosya bulunduğunu gördüm. Ancak arşivdeki dosyaların incelenebilmesi izne tabiydi ve yapmış olduğum çalışma için yazılı olarak dosyaları inceleme talebinde bulundum fakat talebim Bakanlıkça uygun görülmediği için buradaki belgelere ulaşamadım. Yine uzun yıllar Dışişleri Bakanlığı yapmış biri olarak, Çağlayangil'e ve bakanlık dönemine ait birçok önemli bilgi ve belgelerin bulunabileceği Dışişleri Bakanlığı arşivinde de dijital ortama aktarım işlemi devam ettiği için

buradan da faydalanamadım. Bu olumsuzluklara rağmen arşiv araştırmalarına devam ettim ve Ankara'daki Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün Cumhuriyet Arşivi bölümünde bulunan belgelerden yararlandım. Buna ek olarak gazete ve dergiler çalışmamda en önemli yardımcılarım oldu. Ancak zamanın kısıtlı olmasından dolayı sadece belli başlı gazetelere odaklandım. Özellikle dijital arşivleri bulunan Milliyet ve Cumhuriyet gazeteleri ile yabancı gazetelerin aranan içeriğe ulaşmada sağladığı kolaylık, çoğunlukla bu gazeteleri tercih etme sebebim oldu.

Çalışmamız giriş bölümüne ek olarak dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümümüzde Çağlayangil'in hayatını genel olarak özetledik. Birinci bölümde ise siyasete girmeden önceki bürokrasi hayatını ele aldık. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Çağlayangil hakkında kendi anıları haricinde müstakil bir eser olmadığı gibi, Dışişleri Bakanlığı öncesine değinilen kitap ve makalelerin de yok denecek kadar az olması, siyaset öncesi hayatını yazarken bizi hayli zorladı. Bu yüzden özellikle çalışmamızın bu bölümüne ağırlıklı olarak, Tanju Cılızoğlu tarafından kitap haline getirilen anıları ve zaman zaman gazetelerde yazı dizisi halinde yayınlanan hatıraları kaynaklık etti. İkinci bölümde Çağlayangil'in siyasete atılışı ve Dışişleri Bakanı olmadan önceki siyasi hayatına değindik. Çalışmamızın en önemli kısmı diyebileceğimiz üçüncü bölümde Dışişleri Bakanlığı dönemini ve Adalet Partisi'nin dış politikasını konu edindik. Bu bölümde gazetelere ek olarak Cumhuriyet dönemi dış politika ve siyasi tarih kaynaklarından da faydalandık. O günün siyasi atmosferini yansıtabilmek için de, Abdi İpekçi, Cüneyt Arcayürek gibi önemli köşe yazarlarının yaşanan olaylarla ilgili yorumlarına da yer verdik. Ayrıca Mahmut Dikerdem, Kâmuran Gürün ve Semih Günver gibi dönemin önemli Dışişleri Bakanlığı bürokratlarının hatıralarından faydalandık. Dışişleri Bakanlığı döneminde diğer ülkeler ile olan münasebetleri incelerken, yapılan anlaşma metinleri için, bu noktada birincil kaynak olan Resmi Gazete'nin dijital arşivinden istifade

ettik. Son bölümde ise 12 Eylül sürecine denk gelen Dışışleri Bakanlığı sonrası siyasi hayatını ele aldık.

85 yıllık yaşamı boyunca bürokraside ve siyasette önemli görevler üstlenmiş olan Çağlayangil'in hayatını konu alan bu çalışmamız, kısıtlı imkânlar dâhilinde ve Yüksek Lisans eğitiminin tez yazımı için kısıtlamış olduğu süre içinde yapabildiğimiz araştırma ve kaynak taramaların bir sonucudur. Bu yüzden eksik kalan noktaların olabileceğini şimdiden söylemeliyim. Yukarıda da bahsetmiş olduğum İçişleri Bakanlığı ve Dışışleri Bakanlığı arşivlerindeki evrakların araştırmacılara açılması halinde, bu eksikliklerin de yeni çalışmalarla giderilmesini temenni ediyorum.

Bu vesile ile, tez danışmanım Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu başta olmak üzere Yüksek Lisans eğitimim süresince katkılarını esirgemeyen Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı, Prof. Dr. Neşe Özden ve Doç. Dr. Serdar Sarısır'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

AKÇT: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

ANAP: Anavatan Partisi

AP: Adalet Partisi

B: Birleşim

Bkz.: Bakınız

BM: Birleşmiş Milletler

BTP: Büyük Türkiye Partisi

C. : Cilt

CDTA: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CGP: Cumhuriyetçi Güven Partisi

CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

C.S. : Cumhuriyet Senatosu

DP: Demokrat Parti

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DSİ: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü

DYP: Doğru Yol Partisi

EFTA: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi

EGM: Emniyet Genel Müdürlüğü
EOKA: Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü
EURATOM: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
FKÖ: Filistin Kurtuluş Örgütü
MBK: Milli Birlik Komitesi
MSP: Milli Selamet Partisi
MTTB: Milliyetçi Türk Talebe Birliği
NATO: Kuzey Atlantik İşbirliği Örgütü
RCD: Bölgesel İşbirliği Örgütü
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
s. : Sayfa
S. : Sayı
T: Toplantı Yılı
T.C. : Türkiye Cumhuriyeti
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP: Türkiye İşçi Partisi
TMT: Türk Mukavemet Teşkilatı
Y: Yıl
YTP: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

ÇAĞLAYANGİL'İN HAYATINA KISA BİR BAKIŞ

İhsan Sabri Çağlayangil¹, Hamitoğulları olarak adlandırılan Dağıstanlı Çerkez bir aileden gelmektedir.² Dedesi Osman Efendi, 93 Harbi olarak adlandırılan 1877-1878 Rusya - Osmanlı Savaşı'nda Anadolu'ya gelen Kafkas göçmenlerinden olup ailesi ile birlikte Manyas'ın Değirmenboğazı köyüne iskân edilmişlerdir. Burada dünyaya gelen babası Mehmet Sabri Bey İdadiyi bitirerek Reji İdaresi'nde çalışmaya başlamış ve Reji Müdürlüğüne kadar yükselmiştir. Mehmet Sabri Bey'in ilk eşi erken yaşta vefat etmiş ve bu evlilikten çocuğu olmamıştır. Daha sonra, eski Bolu Voyvodalarından Mehmed Emin Efendi sülalesinden gelen Belkis hanımla evlenmiştir. Mehmet Sabri Bey'in Manisa Reji Müdürü olduğu zamanlarda Belkis Hanım İhsan Sabri'ye hamile kalmış, padişah II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da doğanlar askere alınmadığı için doğuma yakın İstanbul'a gelmiş ve İhsan Sabri 1908³ yılında ailenin ilk ve tek çocuğu olarak İstanbul'da dünyaya gelmiştir.⁴

İlköğrenimini Bilecik'te yapan Çağlayangil İstanbul Assomptian Fransızca Mektebi'nde eğitim görmüş, 15.09.1922 tarihinde girdiği ve 30.06.1924 tarihinde çok iyi derece ile mezun olduğu bu okulda iyi derecede Fransızca öğrenmiş⁵ ve akabinde de İstanbul Erkek Lisesi'nde okumaya başlamıştır.⁶ Burada, bir kısmı sonradan kendisi gibi bakan olacak Sıtkı Yırcalı, Sebati Ataman, Nedim Ökmen, Sait Faik Abasıyanık, Cemil Sait Barlas, Emin Kalafat, Süreyya Anamur gibi önemli isimlerle beraber okumuştur. Bazı kaynaklarda İstanbul Erkek

¹ Bir dönem çalıştığı Emniyet Genel Müdürlüğü'nün Personel Daire Başkanlığı arşivinde bulunan ve Çağlayangil'e ait A-1954 numaralı özlük dosyasındaki bazı belgelerde ismi "Osman İhsan" olarak da geçmektedir.

² Altan Öymen, "Çağlayangil Anlatıyor-2", **Milliyet**, 10.12.1984, s.8.

³ http://www.mfa.gov.tr/sayin-ih-san-sabri-caglayangil_in-ozgecmisi.tr.mfa (Son erişim 17.03.2019). EGM özlük dosyasındaki belgelerde doğum yılı Rumi 1322 olarak belirtilmektedir. Ayrıca bu belgelerde tam doğum tarihi geçmemekle birlikte 17 Ağustos Çağlayangil'in doğum günü olarak kutlanmıştır. Bkz. Semih Günver, "İhsan Sabri Çağlayangil", **Milliyet**, 5.1.1994, s.20.

⁴ İhsan Sabri Çağlayangil, **Anılarım**, Yılmaz Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1990, s.7-8.

⁵ "Sicil No. 1954 – Tahsili", **A-1954 Numaralı Dosya**, EGM Personel Daire Başkanlığı Arşivi.

⁶ Çağlayangil, **a.g.e.** s.8.

Lisesi'nden mezun olduğu belirtilse de,⁷ bu bilginin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Çağlayangil anılarında, İstanbul Erkek Lisesi 10. sınıfta okurken sınıf arkadaşlarından birisinin Arapça Hocası Seyit Salih Efendi'nin sandalyesine iğne koyduğunu ve kimse de iğneyi koyan kişinin ismini vermeyince⁸ sınıfça okuldan atıldıklarını ve daha sonra Ankara Erkek Lisesi'nde eğitime devam ederek bu okuldan mezun olduğunu anlatmaktadır.⁹ Lisans eğitimini ise İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde alan Çağlayangil buradan da 1931 yılında “*âlâ derece*” ile mezun olmuştur.

Üniversiteden mezun olduktan sonra 29 Eylül 1931 tarihinde aday memur olarak Emniyet İşleri Umum Müdürlüğüne (bugünkü adıyla Emniyet Genel Müdürlüğü) atanmış ve 3 Eylül 1932 tarihinde de asaleti tasdik olunarak asil memur kadrosuna geçirilmiştir. Memuriyet hayatına başladığı Emniyet İşleri Umum Müdürlüğünde; 15 Kasım 1932 tarihinde Birinci Şube Şefliği görevine, 4 Nisan 1933 tarihinde Dördüncü Şube Şefliği görevine, 6 Ocak 1934 tarihinde Polis Müfettiş Muavinliği görevine, 20 Ocak 1935 tarihinde tekrar Dördüncü Şube Şefliği görevine, 23 Haziran 1935 tarihinde Malatya Emniyet Müdürlüğü görevine, 28 Ekim 1937 tarihinde Arşiv Şube Müdürlüğü görevine,¹⁰ 18 Mart 1940 tarihinde Birinci Şube Müdürlüğü görevine¹¹, 19 Ağustos 1941 tarihinde Birinci Daire Reisliği görevine, 14 Aralık 1946 tarihinde Emniyet Genel Müdür Muavinliği görevine, 21 Şubat 1947 tarihinde Erzurum Emniyet Müdürlüğü görevine, son olarak da önce 10 Mart 1947 tarihinde geçici görevle ve daha sonra da 15 Ağustos 1947 tarihli kararname¹² ile naklen Emniyet Genel Müdür Muavinliği görevine tekrar getirilmiştir. Daha sonra yıllarca Dışişleri Bakanlığı yapacak olan Çağlayangil Emniyet Genel Müdür Muavini iken, pasaport ve sınır

⁷ Bkz. Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi – Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri**, C. 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.159.

⁸ Çağlayangil vefatından iki yıl önce bile iğneyi koyan arkadaşının ismini söylediği Semih Günver'e bunu sır olarak tutmasını ve kimseye söylememesini istemiştir. Bkz. Günver, *a.g.m.*, s.20.

⁹ Çağlayangil, **a.g.e.** s.88-89.

¹⁰ “*Bulunduğu Memuriyetler*”, **A-1954 Numaralı Dosya**, EGM Personel Daire Başkanlığı Arşivi.

¹¹ Bkz. Ek 1.

¹² Bkz. Ek 2.

işlemleri ile ilgili Cenevre’de toplanan konferansa katılarak uluslararası arenada ilk tecrübesini yaşamıştır.¹³

Emniyette çalıştığı bu yıllarda zaman zaman ilçelerde kaymakamlık yaptığı da olmuştur. 24 Ağustos 1935 tarihinde Akçaabat Kaymakamlığı, 7 Ekim 1942 tarihinde Bayramiç Kaymakamlığı ve 16 Haziran 1945 tarihinde tekrar Akçaabat Kaymakamlığı görevlerine atanarak¹⁴ bu görevleri başarı ile yerine getirmiş ve bu süreçte Kaymakamlık yaptığı ilçelerde inşa ettirmiş olduğu okul ve öğretmenleriyle eğitime sağladığı katkı sebebiyle idare tarafından takdirnameler ile ödüllendirilmiştir.¹⁵

Emniyet Genel Müdür Muavinliği görevini sürdürürken 13.07.1949 tarihli ve 3/9584 sayılı Kararname¹⁶ ile Yozgat Valisi olarak atanan Çağlayangil bu görevinin akabinde 24 Temmuz 1950 tarihinde Antalya, 15 Eylül 1953 tarihinde Çanakkale, 16 Mart 1954 tarihinde Sivas ve son olarak 16 Aralık 1954 tarihinde Bursa Valisi oldu.¹⁷

1960 yılına kadar 6 yıl Bursa Valisi olarak görev yapan Çağlayangil, 27 Mayıs ihtilalinden sonra Yassıda’ya götürülür. Yassıda günlerinden sonra bir müddet de Balmumcu’da yatar ve takriben 6 ay sonra serbest kalır.

1961 Anayasasının yürürlüğe girmesinin akabinde 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan genel seçimde Adalet Partisi’nden Bursa senatörü olarak Cumhuriyet Senatosu’na giren Çağlayangil’in siyasi hayatı başlamış oldu ve senatodaki üyeliği 12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri’nin ülke yönetimine el koyması ile birlikte yasama ve yürütme gücünü Milli Güvenlik Konseyinin üstlenmesine kadar aralıksız olarak devam etti.

¹³ Bkz. Ek 3.

¹⁴ Eyüp Şahin, **Türk Polisinden Seçkin Biyografiler**, 3. Cilt, EGM Arşiv ve Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı Yayını, Ankara, 2012, s.270.

¹⁵ “*Memurun Nail Olduğu Mükâfatları*”, **A-1954 Numaralı Dosya**, EGM Personel Daire Başkanlığı Arşivi.

¹⁶ Bkz. Ek 4.

¹⁷ Çoker, **a.g.e.** s.160. Bahse konu kaynakta, yukarıda tarih ve sayısını verdiğimiz kararnamenin aksine Çağlayangil’in Yozgat Valiliği görevine 15 Ağustos 1948 yılında getirildiği belirtilmektedir. Muhtemelen kararname ile asaleten atanmadan önce belirtilen tarihte vekâleten bu göreve getirildiği düşünölmekle birlikte buna dair herhangi bir resmi belgeye rastlanılmamıştır.

Cumhuriyet Senatosu'nda Bursa senatörü olarak görev yaptığı zaman zarfında ayrıca 20 Şubat 1965 tarihinde Suat Hayri Ürgüplü tarafından kurulan kabinede Çalışma Bakanı olarak yer aldı. Ardından 27 Ekim 1965, 3 Kasım 1969, 6 Mart 1970, 31 Mart 1975 ve 21 Temmuz 1977 tarihlerinde kurulan Süleyman Demirel hükümetlerinde toplam beş kez Dışişleri Bakanı olarak görev aldı.

14 Ekim 1979 tarihindeki senatonun üçte bir yenileme seçimlerinden sonra 6 Kasım 1979'da yapılan başkanlık seçiminde Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına seçildi.¹⁸ 6 Mart 1980 tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görevden ayrılması üzerine Cumhurbaşkanı Vekili oldu. 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile hem Senato Başkanlığı hem de Cumhurbaşkanı Vekilliği görevi son bulan Çağlayangil'in 5 yıl siyasi faaliyetleri kısıtlandı. 1983 yılında siyasi partilerin kurulmasının yeniden izin verilmesiyle eski AP'lilerin kurduğu Büyük Türkiye Partisi'ne üye oldu ancak bu parti de kısa süre sonra Milli Güvenlik Konseyi tarafından kapatıldı. 1 Haziran-30 Eylül 1983 tarihleri arasında 15 siyasetçi ile birlikte Zincirbozan'da zorunlu ikamete tabi tutuldu. Son olarak, BTP'nin kapatılmasının ardından kurulan Doğru Yol Partisi'ne katıldı ancak aktif siyasette yer almadı.

30 Aralık 1993 yılında Ankara'da vefat eden Çağlayangil, İstanbul'da Zincirlikuyu Mezarlığında toprağa verildi. 16 Nisan 1933 tarihinde evlendiği ve 60 yıllık hayat arkadaşı olan eşi Furuzende Hanım'dan Fatoş İtir adında bir kızı dünyaya gelmiştir.

¹⁸ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, T: 19, C: 46, B: 2, 06.11.1979, s.20.

BÖLÜM I

1. ÇAĞLAYANGİL'İN SİYASET ÖNCESİ BÜROKRATLIK DÖNEMİ

İhsan Sabri Çağlayangil siyasete atılmadan önce Emniyet Genel Müdürlüğünde çeşitli kademelerde çalışarak İl Emniyet Müdürlüğü ve Emniyet Genel Müdür Yardımcılığına kadar yükselmiş, daha sonra iki ilçeye Kaymakamlık ve beş ile Valilik yapmıştır. Bu süre zarfında da “Struma Faciası”, “Dersim Olayı”, “1950 seçimleri”, “27 Mayıs askeri darbesi” gibi Cumhuriyet tarihimizin önemli siyasi olaylarına tanıklık etmiş ve görevi dolayısıyla bir şekilde dâhil olmuştur. Bu bakımdan kendisinin siyaset öncesi hayatı da Türk siyasi hayatı açısından önem arz etmekte olup bu yıllara da değinmekte fayda vardır.

1.1. EMNİYET MÜDÜRLÜĞÜ YILLARI

Avukat olmayı hayal eden Çağlayangil'i kader memuriyete sürüklemiştir. 1931 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra avukatlık stajı başvurusu için Ankara adliyesine gittiği zaman orada tesadüfen karşılaştığı bir arkadaşı Çağlayangil'i dönemin Emniyet Genel Müdürü Tefik Hadi (Baysal)'a söylemiş, birkaç gün sonra Emniyet Genel Müdürü Çağlayangil'i makamına çağırarak kendisini Emniyet teşkilatına almak istediğini söylemiştir. Çağlayangil avukatlık için staja başvurduğunu söylese de Genel Müdür, Emniyet Teşkilatının tahsilli yöneticilere ihtiyacı olduğunu belirterek kendisine orada bir başvuru formu doldurtmuştur. Ankara'daki işlerini hallettikten sonra tekrar İstanbul'a dönen Çağlayangil emniyet başvurusunu çoktan unutmuş ve kendisini avukatlığa hazırlamaktadır. Bir gün İstanbul'daki evine bir tebligat gelmiş ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nde Dördüncü Şube Şefliğine atandığı bildirilerek göreve başlanması istenmiştir. Çağlayangil bu tebligata da

aldırmamış, nasıl olsa müstafi sayılacağını düşünerek başlama yapmamıştır. Ancak aradan belli bir süre geçtikten sonra kapısına polis gelmiş ve tabiri caizse polis zoruyla Emniyet Teşkilatındaki görevine başlatılmıştır.¹⁹

Emniyet İşleri Umum Müdürlüğünde aday memur olarak işe başlayan Çağlayangil yıllar geçtikçe Emniyet Müdürlüğüne kadar yükselmiştir. Emniyet Müdürü olarak görev yaptığı tek parti dönemi yıllarında kritik görevlerde yer almış ve önemli olaylara şahit olmuştur.

1.1.1. Dersim Harekâtı

Eski adıyla Dersim, günümüzdeki adıyla Tunceli sadece Cumhuriyet döneminde değil, Osmanlı Devleti döneminde de asayiş açısından sıklıkla problemlerin yaşandığı bir bölge olmuş, devlet de zaman zaman bu asayişsizliği defetmek maksadıyla bu bölgeye müdahale etme ihtiyacı hissetmiştir. Yeni kurulan Cumhuriyet idaresi, Dersim’de yıllardır sağlanamayan devlet otoritesini tesis etmeye kararlıdır ve bu yönde çalışmalara başlar. 1930’ların başında “*Gizli ve zata mahsustur*” ibareli ve kayıt altında sadece yüz adet basılmak üzere Jandarma Umum Komutanlığı tarafından Dersim ile ilgili kapsamlı bir rapor hazırlanmıştır.²⁰ Bu rapora göre, Dersim’de yaşayan birtakım aşiretler, devlet otoritesinin zayıflığından istifade ederek hem devlete olan vecibelerini yerine getirmemekte hem de burada yaşayan halka zulmetmektedir. Arazinin dağlık yapısı da bu bölgeye müdahaleyi zorlaştırmaktadır. Bu sebeple, Dersim’deki asayişsizliği kökünden halletmek için zaman kaybetmeden kapsamlı bir harekâta girişilmelidir. Rapordan da anlaşılacağı üzere bir harekâtın gerekliliği devlet tarafından ortaya konmuş olsa da, 1937 yılında bölgedeki aşiretlerin girişmiş olduğu isyan hareketine kadar Dersim’e kapsamlı bir harekât

¹⁹ Altan Öymen, “*Çağlayangil Anlatıyor-3*”, *Milliyet*, 11.12.1984, s.8.

²⁰ Bkz. *Dersim*, T.C. Dahiliye Vekâleti Jandarma Umum Komutanlığı 3. Şube 1. Kısım, Sayı:55058.

yapılmamıştır. Son olarak isyancıların 24 Mart 1937’de bölgedeki bir karakola saldırı düzenlemeleri üzerine, isyancı aşiretleri bertaraf etmek üzere Dersim harekâtı başlamıştır. Harekât, ilk kadın savaş uçağı pilotumuz Sabiha Gökçen’in de katıldığı hava operasyonlarıyla da desteklenmiştir. Aynı yılın Eylül ayına kadar süren operasyonlarda ağır kayıplar veren isyancıların lideri Seyit Rıza 10 Eylül’de teslim olmuştur. İsyancıların yargılandığı davada on bir kişinin idam cezasına, otuz üç kişinin de ağır hapis cezasına çarptırılmasına karar verilmiş ancak idam mahkûmlarından dördünün yaşlı olmalarından dolayı cezaları 30’ar yıl hapse çevrilmiş, geriye kalan Seyit Rıza dâhil yedi kişi idam edilmiştir.²¹

Çağlayangil anılarında Dersim harekâtına geniş yer vermektedir. Hem isyancılarla gerçekleştirilen müzakereler hem de Seyit Rıza ve yakınlarının asılması sürecinde şahit olduğu olayları olduğu gibi aktarmaktadır. 1937 yılında Çağlayangil’in Malatya Emniyet Müdürü iken Ankara’ya tayin edildiği dönemde Dersim olayları başlamıştır. Dönemin Malatya Valisi İbrahim Ethem Akıncı İçişleri Bakanlığına bir telgraf çekerek eski emniyet müdürü Çağlayangil ile birlikte Elazığ’a gidip Dersim harekâtını görmek istediklerini yazar ve Ankara’dan müsaade verildikten sonra Vali Akıncı ile birlikte Çağlayangil Elazığ’a gider. Oradan da Elazığ’daki ordu müfettişi Abdullah Aydoğan Paşa ile birlikte Tunceli’ye geçerler. Daha öncesinde asilerle tercüman vasıtasıyla görüşülmüş, kendilerine aşiretlerin başı olan 15 kişiyi teslim ederlerse harekâtın durdurulacağı söylenerek kendilerine belli bir mühlet verilmiştir. Tunceli’ye hareket ettikleri gün işte verilen bu mühletin son günüdür. Tunceli’ye varıp asilerle buluştuklarında Abdullah Paşa listedeki kişileri getirip getirmeyeceklerini sorar. Asiler üç kişi hariç diğer on iki kişiyi getireceklerini söylerler. Seyit Rıza da hariç tutulan bu üç kişinin arasındadır. Haliyle Abdullah Paşa bunu kabul etmez ve hepsini teslim etmeleri için

²¹ Tuğba Doğan, “Arşiv Belgelerine Göre 1937-1938 Dersim İsyanı”, **History Studies**, Volume 4/1 2012, s.161-164.

asilere tekrar 15 günlük mühlet verir. Bu arada giderken yanına fotoğraf makinesi alan ağlayangil görüşmenin fotoğraflarını çeker ve bu olaylardan sonra Ankara'ya döner.²²

Aradan aylar geçtikten sonra Seyit Rıza ve çevresi yakalanır. Mahkemeleri devam ettiği esnada dönemin Emniyet Genel Müdürü Şkr Sökmensüer bir gün ağlayangil'i çağırır ve Atatürk'n Diyarbakır'da inşa edilen Singe Köprüsü'n açmaya gideceğini ve Elazığ'dan geçeceği esnada binlerce doğulu vatandaşın Atatürk'ten Seyit Rıza'nın hayatının bağışlanmasını isteyeceğini, bu yüzden Atatürk Elazığ'a varmadan önce idam kararının verilip icra edilmesi gerektiğini söyler ve bu iş koordine etmesi için görevlendirir. Çağlayangil de Emniyet Genel Müdürlüğünün siyasi şubesinden altı kişi ile birlikte trenle Elazığ'a Cumartesi günü gider. Atatürk Elazığ'a Pazartesi günü gelecektir ve Ankara idam kararının ve infazının hafta sonu gerçekleşmesini istemektedir. Çağlayangil mahkemenin hafta sonu toplanması için dönemin savcısına gider ancak savcı kuralcı birisidir ve bu işe sıcak bakmaz. Çağlayangil'in hukuk fakültesinden sınıf arkadaşı olan dönemin savcı yardımcısı, savcı rapor alıp giderse istediklerini yerine getirebileceğini söyler ve bunun üzerine savcıya rapor aldırılarak yerine savcı yardımcısının bakması sağlanır. Savcı engelini aştıktan sonra ağlayangil mahkeme hâkiminin evine gider ancak hâkim de mahkemenin hafta sonu toplanamayacağını söyler. Bunun zerine ağlayangil hâkime mahkemelerin Cuma günü akşam saat 5'ten sonra devam edip etmediğini sorar. Hâkim de çoğunlukla akşam saat 10'a kadar devam ettiğini söyleyince ağlayangil o zaman mahkemenin pazarı pazartesiye bağlayan gece saat 12'den sonra da toplanabileceğini teklif eder ve ağlayangil'in bu teklifi doğrultusunda meselenin çözülmesine karar verilir. O dönemde bu bölgedeki mahkemelerde temyiz hakkı yoktur ve Sıkıyönetim Kumandanı olarak Abdullah Aydoğan Paşa mahkeme kararını onaylaması gerekmektedir. Abdullah Paşa da önceden boş bir kâğıda "Yukarıdaki karar tasdik olunur" yazmış ve imzasını basıp hâkime vermiştir. Pazar günü

²² ağlayangil, a.g.e. s.46-48.

gecesi saat 12'den sonra mahkeme toplanır ve karar sanıklara okunduktan sonra Seyit Rıza ile birlikte idam edilmesine hükmedilenlerin infazı o gece yerine getirilir.²³

Atatürk mahkeme ve infaz işlemlerinin zamanında halledilememesi ihtimaline binaen bir gün sonra Elazığ'a gelir. Orada Çağlayangil'i çağırarak Seyit Rıza'nın idam sehpasında sallanırken çekilen fotoğrafını gösterir ve kızarak fotoğrafın negatifi ile bütün basılmış nüshaları bulup imha etmesini emreder. Çağlayangil kısa bir araştırmadan sonra fotoğrafın kendisi ile birlikte gelen siyasi şubeden bir sivil polislin çektiğini öğrenir ve negatifi ile birlikte iki nüsha hariç diğer bütün basılı nüshaları imha eder. Daha sonra Atatürk'ün yanına gelerek emrinin yerine getirildiğini ve birini kendilerine vermek üzere diğerini de ileride hatıralarını yazacağı için şahsında saklamak üzere yalnızca iki nüshasını ayırdığını söyler ve fotoğrafın birini Atatürk'e verir.

Çağlayangil o dönem Dersim olaylarına devletin resmi bir görevlisi olarak müdahil olsa da, gerek anılarında gerekse de daha sonraki beyanatlarında bu olaya objektif bir şekilde yaklaşmaya çalışmıştır. Yaşadığı ve tanık olduğu olayları çekinmeden aktarmış ve tarihe mal etmiştir. Anılarında Seyit Rıza'nın asılırken *"Evladı Kerbelayih. Bı hatayih. Ayıptır. Zulümdür. Cinayettir"* dediğini ve çok etkilendiğini, bunun üzerine bir gazetede yayınlamak üzere iki sayfa yazı hazırladığını ve başına da bu sözleri yazdığını anlatmaktadır. Daha sonra yazdığı bu yazıyı Atatürk ile beraber Elazığ'a gelen bir Ulus muhabiriyle paylaşmış, ancak o günkü otorite basılmasını istemeyince yazı basılmamıştır.²⁴ Hayatının son yıllarında Kemal Kılıçdaroğlu ile yapmış olduğu bir sohbette de Dersim harekâtında ordunun zehirli gaz kullandığını, dağlarda saklandıkları mağaralarda isyancıları fare gibi zehirlediğini, yediden yetmişe Dersim Kürtlerini kestiğini ve kanlı bir harekât olduğunu belirtmiştir.²⁵ Ancak

²³ A.g.e. s.49-51.

²⁴ A.g.e. s.52.

²⁵ Kemal Kılıçdaroğlu, Hürriyet gazetesinden Faruk Bildirici'ye vermiş olduğu ve 27-30 Haziran 2010 tarihleri arasında yazı dizisi olarak yayınlanan röportajında İhsan Sabri Çağlayangil ile Yalova'daki evinde Dersim harekâtı hakkında sohbet ettiklerini ve Çağlayangil'in söylediklerini teybe kaydettiğini, daha sonra bu

Çağlayangil'in bu bölgede yapılan askeri harekâttan ziyade sadece isyancılarla yapılan müzakerelere ve Seyit Rıza'nın idam edilmesi sürecine tanıklık etmiş olması, bu bilginin doğruluğu noktasında tartışmalara neden olmuştur.

Yukarıdaki raporda da belirtildiği gibi, Çağlayangil de Osmanlı döneminden beri yıllardır bu bölgede süregelen asayişsizliği defetmek ve devlet otoritesini tesis etmek için harekâtın gerçekleştirilmesinin zaruri olduğunu düşünmüştür. Kapsamlı bir askeri müdahaleden önce isyancılarla yapılan müzakerelerde yer almış ve isyancıların devletin uzatmış olduğu eli geri çevirerek isyana devam ettiklerine de bizzat şahit olmuştur. Bunun sonucunda da devlet otoritesinin sağlanması için harekât kaçınılmaz olmuştur.

1.1.2. Struma Olayı

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla balkan devletlerinde bloklaşmalar başlamış, Ion Antonescu yönetimindeki Romanya da mihver devletler ile yakınlaşmış ve Almanya'daki Nazilerin Yahudi karşıtı koymuş oldukları yasaların benzerlerini yürürlüğe koymuştur. Ardından başkent Yaş'ta dört bin civarında Yahudinin katledilmesi üzerine buradaki Yahudiler de kurtuluşu Kudüs'e göç etmekte bulmuşlar ve bunun için de Romanyalı varlıklı dindaşlarından toplanan para ile eski model bir gemi kiralanmıştır. Struma, işte bu geminin adıdır. 12 Aralık 1941 tarihinde 10'u mürettebat olmak üzere yaklaşık 800 kişi ile Köstence limanından kalkan Struma gemisinin Karadeniz'de motorunun arızalanması üzerine 15 Aralık'ta Sarayburnu açıklarında demir atmıştır. Gemideki yolcular bu gemi ile yolculuk yapılamayacağını anlamaları üzerine Türk devletinin kendilerini kabul etmelerini umutla beklemeye başlamışlardır. Ancak Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği denge

ses kaydını bir arkadaşına verdiğini söylemektedir. Bkz. <http://www.farukbildirici.com/index.php?Did=198> (Son erişim tarihi 02.05.2019).

Daha sonra Soner Yalçın'ın yine Hürriyet gazetesinde 22 Ağustos 2010 tarihinde yayınlanan "Kılıçdaroğlu Sordu Çağlayangil Yanıtladı Konu: Dersim" başlıklı yazısından Kılıçdaroğlu'nun bu ses kayıtlarını Soner Yalçın'a verdiği anlaşılmaktadır. Soner yalçın ayrıca bu yazısında ses kayıtlarının anlaşılabilir kısmını yazıya dökmüştür. Bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/kilicdaroglu-sordu-caglayangil-yanitladi-konu-dersim-15608090>

politikası dolayısıyla hem Almanların buna sıcak bakmaması hem de Kudüs'te hâkimiyeti elinde bulunduran ve buradaki Yahudi nüfusunun artmasından endişe duyan İngilizlerin gemideki Yahudilere vize vermek istememesi sebebiyle Türkiye de gemideki yolcuları ülke sınırlarına tahliye edememiştir. Dokuz hafta boyunca kıyıda bekleyen gemi Hariciye Vekâleti'nin aldığı bir karar ile 23 Şubat 1942 tarihinde bir römorkör tarafından çekilmek suretiyle Türk kara sularının dışına çıkarılarak Karadeniz'e çekilmiştir. Ertesi gece büyük bir gürültünün ardından gemi batmaya başlamış ve 103'ü çocuk olmak üzere 768 kişi hayatını kaybetmiştir. İşte bu olay da Struma Olayı ve ya Struma Faciası olarak tarihe geçmiştir. Yıllarca neden sulara gömüldüğü belirlenemeyen Struma'nın, daha sonra SSCB arşivlerinden çıkan belgeler vasıtasıyla bir Rus denizaltısı tarafından batırıldığı anlaşılmıştır.²⁶

Struma'nın Türkiye kıyılarında demir attığı günlerde gemide çaresizce bekleyenler arasında daha sonraları Mobil Oil olarak anılacak olan Standart Oil Company'nin Romanya genel müdürü Saul Martin Segal ile birlikte eşi Elvira ve oğlu Alexanderu Victor da vardır. Martin Segal, Romanya'dan yola çıkmadan önce arkadaşı olan ve Socony-Vakuum Oil'in Türkiye temsilcisi Archibald Walker'a telefon açarak ailesi adına İngilizlerden vize almasını rica etmiştir. Segal gemi ile İstanbul'a kadar gelip oradan da trenle Kudüs'e gitmeyi planlamış ancak Türk devleti gemiden kimsenin tahliye edilmesine izin vermemektedir. İstanbul'daki dostu hemen Segal ailesini bu gemiden kurtarma çalışmalarına başlar. Walker Türkiye'de doğru adamı bulduğu takdirde halledilemeyecek hiçbir iş olmadığını ve bu iş için de en doğru adamın Vehbi Koç olduğunu düşünmektedir. Çünkü Türkiye Almanya'ya krom ihraç ediyordu ve en büyük krom ihracatçısı da Koç Grubu'ydu. Bundan dolayı İngilizler Koç Grubu'nu kara listeye almış ve Britanya kökenli şirketlerin Koç Grubu'yla ticaret yapmalarına yasak getirmişti. İşte Walker da bu durumdan istifade ederek Vehbi Koç'tan Segal ailesini

²⁶ Gökhan Metin, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Değişken Dış Politikalarının Basına Yansımaları**, Danışman: Prof. Dr. Ayfer Özçelik, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s.35-38.

gemiden kurtarma konusunda kendisine yardımcı olursa İngilizlerin Koç Grubu'nu kara listeden çıkarabileceğini ve kendisinin de buna yardımcı olacağını teklif edecekti. Walker vakit kaybetmeden Vehbi Koç'a gider ve durumu anlatır. Vehbi Bey de Walker'ın güçlü bir isim olduğunu ve kara listeden çıkarılma noktasında kendilerine yardımcı olabileceğini iyi bilmektedir. Vehbi Bey bu işin o kadar kolay olmadığını ama Ankara'da tanıdıklarının olduğunu ve elinden geleni yapacağını söyler.²⁷

Vehbi Koç, Çağlayangil'in yakın ahbabıydı. 1938 yılında Çağlayangil Emniyet Genel Müdürlüğü Arşiv Bölümünün başında iken, o dönem daha yeni çıkmış olan buzdolabını Ankara'daki Koç mağazasından almaya gittiğinde Vehbi Bey ile tanışmış, daha sonraları da ailecek görüşmeye başlamışlardır. Vehbi Bey bu dostluğa güvenerek o dönemde Emniyet Genel Müdür Yardımcılığı görevini yürüten Çağlayangil'in makamına giderek Segal ailesini gemiden kurtarma noktasında kendisinde yardımcı olmasını rica eder. Çağlayangil dönemin İstanbul Emniyet Müdürü Kamran Çuhruk ile telefonla görüşür ancak o da herkesin çıkmak istediğini, bir aileyi çıkarırlarsa lekelenebileceklerini söyleyince Çağlayangil Vehbi Bey'e kendisinin de bir şey yapamayacağını ancak İçişleri Bakanı talimat verirse aileyi çıkarabileceklerini dile getirir.²⁸ Bunun üzerine Vehbi Koç dönemin İçişleri Bakanı Faik Öztrak'tan randevu alarak makamına gider ve konuyu anlatır. Vehbi Koç, İçişleri Bakanı Öztrak ile olan görüşmesini şöyle aktarmaktadır:

“ (Çağlayangil ile görüştüğü günü kastederek) Hiç unutmam, o gün arife, ertesi gün Kurban Bayramı. Bayramın birinci günü Bakan Faik Öztrak'ın o güne kadar gitmediğim evine bayramlaşmaya gittim. Bir sürü kalabalık. Gelen geliyor, ben oturuyorum. En sonunda Bakan'a:

-İzin verirseniz, yandaki odada size bir şey söylemek istiyorum, dedim.

Kibar adam, beni odaya aldı, durumu anlattım. Yolcunun akşam Türkiye'den ayrılacağına bilinmesi, Bakan'ın benim hakkımdaki iyi düşüncesinin sonucu, bir de heralde adamın vadesi gelmemiş olacak, Bakan yolcunun gemiden indirilmesi için telefonla emir verdi.”²⁹

²⁷ Halit Kakinç, **Struma**, Destek Yayınevi, İstanbul, 2017, s.147-150.

²⁸ Çağlayangil, **a.g.e.** s.169-170.

²⁹ **Milliyet**, 18.1.1984, s.3.

Bakan hemen orada Çağlayangil'i telefonla arayarak kendisinin bu konuda izni olduğunu ve gerekli işlemlerin başlatılması talimatını verir. Çağlayangil de İstanbul Emniyet Müdürü'nü arayarak talimatı iletir ve Segal ailesi gemiden çıkarılarak İstanbul'a getirilir ve oradan da karayoluyla yolculuklarına devam ederler.

Vehbi Koç da yapmış olduğu bu iyiliğin karşılığını görür. Almanlar ile ticaret yaptığı için İngilizler tarafından kara listeye alınan Koç şirketi, Walker'ın ikili ilişkileri ve uzun çabaları sonucunda kara listeden çıkarılacaktır.³⁰

1.1.3. Athenagoras'ın Patrik Oluşu

Çağlayangil Emniyet Teşkilatında çalıştığı yıllarda, Athenagoras'ın İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi'nin başına getirilebilmesi için alelacele Türk vatandaşlığına geçirilmesinde de görev almıştır. Bilindiği üzere Lozan'da Türk heyeti, tarih boyunca ülke aleyhine giriştiği hareketler ve son olarak milli mücadele döneminde işgalci kuvvetlerle işbirliği içerisinde bulunmasından dolayı Patrikhane'nin Türk toprakları dâhilinde bulunmasını istemiyordu. Ancak Yunan tarafı patrikhanenin Hıristiyanlar için tarihi öneme haiz dini bir kurum oluşunu öne sürerek Türk delegasyonunun bu talebine karşı çıkmış, İngiltere ve Fransa da Yunan tarafını desteklemiştir. Müzakerelerden sonra Türk heyeti, bu ülkelerin patrikliğinin siyasi işlerle uğraşmayacağına ve yalnız dini işlerle iştigal olacağına dair garanti vermeleri üzerine patrikhanenin İstanbul'da kalmasını kabul etmiştir. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Türk hükümeti patrikliğe seçilebilecek kişinin haiz olması gereken şartları belirlemiş ve bunların arasında Türk vatandaşı olma şartı da yer almıştır.³¹

İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde baş gösteren soğuk savaş, Fener Rum Patrikliği seçimlerine de sıçramıştır. Amerikan hükümeti 1946 yılında Fener Rum Patriğine getirilen

³⁰ Turhan Aytul ve Halit Çapın, "*Struma Faciası*", *Milliyet*, 4.7.1985, s.9.

³¹ Tansel Topbaş, **Ekümeniklik ve Fener Rum Patrikhanesi**, Danışman: Doç. Dr. Ahmet Mehmet Efendioğlu, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s.62.

Maksimós'un, Sovyet yanlısı bir tavır takındığından dolayı patriklikten uzaklaştırılmasını ve yerine Amerika Başpiskoposu Athenagoras'ın getirilmesini istemiştir. O dönem Sovyetlerin toprak talebine kadar uzanan isteklerine karşı ABD'yi yanında görmek isteyen Türk hükümeti bu talebi geri çevirmemiş ve Patrik Maksimos 1947 yılında istifa ettirilmiştir. Patriklik, Athenagoras için boşaltılmış ancak bir problem vardı; Athenagoras Türk vatandaşı değildi ve patrik seçilebilmesi için Türk vatandaşı olması gerekiyordu. Bunun için hükümet bürokratlarına bu sorunun ivedilikle çözülmesi için talimat vermiş ve bu görev de Çağlayangil'e verilmiştir. Anılarında bu süreci şu şekilde aktarmaktadır:

“ Emniyet Genel Müdürlüğü'nde Siyasi Daire'nin başkanlığını yapıyordum. Genel Müdür çağırdı:

-Dışişleri'ne gideceksin, Genel Sekreter'i göreceksin. Sana bir şey söyleyecek. Dediğini yapacaksın. İçişleri Bakanı'nun emridir, dedi.

-Acaba ne diyecek? diye sordum.

-Vekil bu kadar söyledi. Ne diyeceğini ben de bilmiyorum, dedi.

Anladım ki, ya söylemek istemiyor, ya da sahiden bilmiyor. Önemli bir olay karşındayız. Gittim, Genel Sekreteri gördüm:

-New York Metropoliti Athenagoras için bir nüfus kâğıdına ihtiyaç hâsıl oldu. Ayrıntılı ismi, ana-baba adı bu kâğıtta yazılı, teminini rica ederim, dedi.

-Nerede doğmuş, Türk soyundan mı?

-Oralarını bilmiyorum. Nüfus kâğıdı lazım!

-Doğumu Türk uyruklu değilse nasıl olacak? Türkçe biliyor mu?

-Nasıl olacak diye uzun boylu tereddüt etmeye mahal yok. Sayın Reiscumhurumuz ilgililere bunun olacağına dair söz vermiş. İş olupbitti haline gelmiş. Olacak, olmayacak mı diye düşünmek geride kaldı. Nasıl olacak ona bakılmalı. Bunun için rica ediyorum, dedi.

Bir şey daha öğreniyordum. Olupbitti haline gelmiş işlerde önem yapılacak, yapılmayacak mı da değil, nasıl yapılacağına toplanıyordu. Tartışmak işe yaramıyordu. Geride kalmıştı.

Döndüm. Durumu Genel Müdüre anlattım. İş anlaşıldı. Athenagoras Fener Kilisesi'ne Patrik olacaktı. Bu Amerikan seçimlerine yarayacaktı. Fatih Fermanları'na göre Patrik, Türk uyruklular arasından seçiliyordu. Nüfus kâğıdı bunun için lazımdı. Vaktiyle Yunanlıların doğduğu topraklar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeydi. Fakat kişilerin doğduğu ve nüfusa kayıtlı olduğu yeri resmen ispat etmek zordur. Verilen söz de bu cihetin mutlaka temin edileceğine dairdi. İşin siyasi ve gizli yönü buradaydı.

Beni Nüfus Genel Müdürü'ne gönderdiler. Durumu anlattım. Athenagoras Yanya'lı yapıldı. Nüfus kâğıtlarının yandığına ait işlem tamamlandı. Yeni bir kimlik düzenlendi. Adam da öylece Patrik seçildi.”³²

³² Çağlayangil, a.g.e. s.340-341.

Bu şekilde Türk vatandaşlığına geçirilen Athenagoras, 1948 yılının sonlarına doğru Sen Sinod meclisi tarafından Patrik seçilmiştir. Athenagoras ABD Başkanı Truman'ın özel uçağıyla Türkiye'ye gelmiş ve 1972 yılına kadar Fener Rum Patrikliği görevini yürütmüştür.³³

1.2. VALİLİK YILLARI

Çağlayangil 1949 yılından 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar beş ilde valilik görevi yaptığı döneme hatıratında geniş yer vermekte, gerek kendisi ile alakalı gerekse de Türk siyasi tarihinin en önemli isimleriyle yaşadığı anılarını anlatmaktadır. Bu bakımdan Çağlayangil'in valilik yılları kendisini daha yakından tanımamız, onu siyasete sürükleyen şartları ve olayları anlayabilmek için önemlidir.

O kadar samimidir ki anılarında bu yıllarda adının çapkınlıkla anılmaya başladığını hiç çekinmeden dile getirmektedir. 1949 yılında Çağlayangil Emniyet Genel Müdürünün iki yardımcısından biridir. Diğer Emniyet Genel Müdür Yardımcısı Sebati Ataman Muğla Valisi olarak atanıp kendisi Tetkik Heyeti Reisi yapılırca bu duruma isyan eder ve dönemin İçişleri Bakanı Emin Erişirgil'e³⁴ giderek kendisinin neden vali yapılmadığını sorar. Bakan Erişirgil Çağlayangil'e sabahları geç geldiğini, disiplin tanımadığını ve esasında “çapkın” olduğunu söyleyince sinirlenip “*Ben makamımda daktilo ile basılmadım*” diye cevap verir. Bunu üzerine bakan ile karşılıklı bağrıştıktan sonra kapıyı çarpıp çıkar. Akşam bakan arayarak kendisine Yozgat Valiliğini teklif eder ve Çağlayangil de kabul eder.

³³ Sami Emirhan, **Fener Rum Patrikhanesinin Dünü – Bugünü – Yarını**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1995, s.23.

³⁴ Mehmet Emin Erişirgil CHP tek parti döneminin son İçişleri Bakanı'dır ve 17.11.1949 ile 22.05.1950 tarihleri arasında görev yapmıştır. Siyasetçi olmasının yanı sıra başta felsefe olmak üzere birçok konuda kitap ve makaleleri bulunan cumhuriyet tarihimizin en önemli düşünürlerindendir. Daha fazla bilgi için bkz. Nihat Durmaz, **Mehmet Emin Erişirgil'in Hayatı ve Felsefesi**, Danışman: Prof. Dr. Celal Türer, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Felsefe Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

1.2.1. Yozgat Valiliği Dönemi ve 1950 Seçimleri

Emniyet Genel Müdürlüğünde en son Genel Müdür Muavini olarak görev yapmakta olan Çağlayangil ilk olarak 13.07.1949 tarihinde Yozgat Valisi olmuştur. 1946 seçimleri olaylı geçince, tek parti dönemindeki valilerin partili olması uygulaması kaldırılmış ve valilere “*Valiler çay içsin, seçimleri seyretsin.*” denmiştir. Çağlayangil de 1950 seçimlerinde tarafsız bir vali olma gayretinde bulunmuş ancak ne CHP’ye ne de DP’ye yaranamamıştır. Seçimlerden önce kış günü Yerköy’e gelen Demokrat Partili Osman Şevki Çiçekdağ ve Samet Ağaoğlu’nu makam cipiyle Yozgat merkeze götürdüğü için CHP’li İçişleri Bakanı kendisine hesap sormuş; seçimden hemen sonra da Yozgat’a gelen Halk Partili eski Milli Eğitim Bakanı Şemsettin Sırer’i de vali konağında ağırladığı için de bu sefer DP’li Samet Ağaoğlu Çağlayangil’e telefon ederek “*Biz seni İstanbul Valisi yapacaktık, kendine ettin.*” diyerek tepki göstermiştir. Yine bu seçim döneminde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü trenle Sivas’a gitmek üzere Yozgat’tan geçerken istasyonda Vali Çağlayangil karşılamış, İnönü gittiği her ilde valilere sorduğu gibi kendisine de seçimler hakkındaki tahminini sorduğunda gayet objektif bir şekilde ve diğer valilerin aksine CHP açısından çok olumlu bir cevap vermemiştir. Seçimler sonucunda, İnönü’nün “Pesimist Vali” dediği Çağlayangil haklı çıkmış ve Yozgat’ta seçimi DP kazanmıştır.³⁵

Yozgat Valiliği döneminde verimli tarım çalışmalarına ağırlık vermiş ve ilk valilik görevinde yenilikçi kişiliğini ortaya koyarak ülkenin gelişmişlik seviyesi en az illerden biri olan Yozgat’a yenilikler getirmeye çalışmıştır. Yozgat’ta geldiğinde tarlalarda ekinlerin kötü durumda olduğunu fark etmiş ve bunun sebebini köylülerin tarlaları traktör yerine öküzlerle sürmeye devam etmeleri olarak görüyordu. Çünkü öküzler kıştan aç ve bitkin çıkıyorlar, tam toprak tavında iken öküzler toprağı iyi süremiyordu. Öküz tava gelinceye kadar da iş işten geçmiş oluyordu. Bu yüzden Vali Çağlayangil Yozgat’a traktör getirmeye karar verir. Önce

³⁵ Altan Öymen, “*Çağlayangil Anlatıyor-8*”, **Milliyet**, 16.12.1984, s.8.

köylülerle anlaşılıp öküzleri satarak traktör almalarına ikna etmeye çalışır ancak köylüler buna yanaşmaz. Daha sonra İl Özel İdaresinin traktörü alarak kira ile tarlaları sürmesi çözümü aklına gelir ancak İl Ziraat Müdürü mevzuat olarak bunun mümkün olmadığını dile getirir. Çağlayangil bütün bu olumsuzluklara rağmen yılmaz ve bu işi Ankara'dan çözmek için girişimlere başlar. Önce dönemin Tarım Bakanı Cavit Oral'a daha sonra da İçişleri Bakanı Emin Erişirgil'e gider ancak onlardan istediği cevabı alamaz. En son dönemin Başbakanı Şemsettin Günaltay'a giderek meramını anlatır. Başbakan Çağlayangil'i Zirai Donatım Kurumu Genel Müdürüne yönlendirir ve Vali Çağlayangil'in ne istiyorsa verilmesi talimatını verir. Çağlayangil genel müdürden elli traktör ister ancak genel müdür tüm Türkiye için elinde yetmiş beş traktör olduğunu ve bunun yirmi beşini verebileceğini söyler. Bunu üzerine önceki vali Osman Şahinbaş döneminden kalan paralarla bu traktörler alınır. Massey Ferguson marka kırmızı traktörler Yozgat'a getirilerek valiliğin önüne dizilir ve gelin gibi süslenir. Köylüler de traktörlere aşırı ilgi gösterirler ancak hiçbirinin traktör alacak kadar parası yoktur. Toprağın tav zamanı geldiğinde Vali Çağlayangil iki traktörü alıp Sorgun ilçesine gider ve traktörlerle birkaç tarla sürdükten sonra köylüler buna hayran kalır traktörün onlarda kalmasını isterler. Valinin de istediği budur ve köylülerle yarısı peşin yarısı harmana olmak üzere dönümüne iki yüz elli kuruşa anlaşılırlar ve traktörü orada bırakıp gelirler. Bu şekilde traktör kullanımını Yozgat'ta yaygınlaştırmaya çalışır ancak Antalya'ya tayin edildikten sonra yerine gelen vali "*Valilik bu işlerle uğraşmaz*" deyip traktörleri taksitle satar. En azından Çağlayangil vasıtasıyla Yozgat'a traktör girmiş olur.³⁶

1.2.2. Antalya Valiliği Dönemi

Çağlayangil 24 Temmuz 1950 tarihinde Yozgat Valiliğinden Antalya Valiliğine atanmıştır. Günümüzde bir gelenek haline gelen siyasetçilerin ve yöneticilerin yapmış

³⁶ Çağlayangil, a.g.e. s.121-123.

oldukları ziyaretlerde ve geçtikleri yerlerde çocuklara oyuncak ve hediye dağıtması olayının belki de ilk uygulayıcılarından Çaylayangil. Antalya Valisi iken gazeteci Ahmet Emin Yalman Antalya'yı ziyarete gelir ve köyleri beraber gezerlerken Çaylayangil'in çocuklara sürprizli paketler dağıttığını görünce dikkatini çeker ve bunun sebebini sorar. Çaylayangil de çocukların otomobilleri taşlamayı oyun haline getirdiğini ve kendi otomobilinin de başlarda taşlandığını, bunun üzerine çocukları bu oyundan vazgeçirmek için hediyeler dağıtmaya başladığını ve bundan sonra çocukların kendi otomobilini çiçeklerle karşılamaya başladığını anlatır.³⁷ Ahmet Emin Yalman başmuharriri olduğu Vatan gazetesinde bu Antalya ziyaretini anlattığı köşe yazısında Çaylayangil ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“(...) Antalyada iki gün içinde çok şeyler gördüm, bunlardan Antalya nüshasında bahsedeceğim. Fakat aynı zamanda üç akıncı Türkle yakında tanışmak fırsatını buldum ki bunu büyük bir kazanç sayarım. (...)Birincisi, Antalya Valisi İhsan Sabri Çaylayangildir. Akıncı bir idareci sıfatıyla memleket ölçüsünde bir mevki olacağı muhakkak görünüyor. Antalya için dileğim, İhsan Sabrinin hiç olmazsa on sene burada vali kalması ve bu mübarek vatan parçasının namzedi bulunduğu inkişafı sevk ve idare edenler arasında devamlı bir şekilde yer almasıdır.(...)”³⁸

Yalman'ın Çaylayangil'in geleceği hakkındaki bu öngörülerini doğru çıkacak ve Çaylayangil Cumhurbaşkanlığı Vekilliğine kadar yükselecektir.

1.2.3. Çanakkale Valiliğinden Sivas Valiliğine Getirilmesi ve 1954 Seçimleri

15 Eylül 1953 tarihinde Antalya Valiliğinden Çanakkale Valiliği görevine getirilen Çaylayangil burada fazla duramamıştır. Çünkü dönemin başbakanı Adnan Menderes yaklaşan 1954 seçimlerinde Sivas'ta Demokrat Parti lehine seçimi kazandırmak üzere kendisini oraya vali olarak atayacaktır. Bunun sebebi de Sivas'ta başta eski vali olmak üzere il sağlık ve milli eğitim müdürleri CHP'den aday olmak üzere istifa etmişler, bundan dolayı da Menderes Sivas'ta seçimleri kaybedeceklerinden endişelenmektedir ve bu işi düzeltmesi için

³⁷ A.g.e. s.327-328.

³⁸ Ahmet Emin Yalman, “Beklenen Feyiz Ümidi”, **Vatan**, 23.11.1951, s.1.

Çağlayangil'e güvenmektedir. Çağlayangil Sivas'a giderken yanında emniyetten beş sivil memuru da götürmüş, önce onlara köylerde amme cüzü, koku, tespih sattırarak buralarda bir nevi kamuoyu yoklaması yapmış ve Sivas'ta CHP ve DP oylarının başa baş olduğunu fark etmiştir. Daha sonra eski valinin getirdiği memurların yerine kendi memurlarını yerleştirerek devletin gücünü DP lehine kullanmaya başlamıştır. Bu arada Menderes ile aralarında bir problem yaşanmış ve Çağlayangil valilikten istifa etmek istemiştir. Sebebi de, 1954 seçimlerinde Demokrat Parti Çağlayangil'i Çanakkale'den milletvekili adayı gösterecek iken, Menderes'in bir akrabasının yoklamada liste dışı kalmasının müsebbibi olarak Çağlayangil'i görmesi ve onu da listeden çıkarmasıdır. Ancak istifasını sunduğunda Menderes kendisinin Sivas'ta seçimi kazandırma sözü verdiğini, hatasını seçimlerden sonra telafi edeceğini söyleyerek Çağlayangil'i istifadan vazgeçirmiştir. Seçim öncesi dönemin CHP genel başkanı İsmet İnönü'nün Sivas'a gelirken heyelan dolayısıyla kapanan geliş yolunu kısa sürede açarak İnönü'nün Sivas'a gelip miting yapmasını sağlayan vali Çağlayangil Demokrat Partililerden tepki alsa da, aslında burada büyük bir ilmi siyaset örneği göstermiştir. Çünkü eğer yolları açtırmasa İnönü tabiri caizse "mağdur edebiyatı" yapacak ve bu da CHP oylarına dönüşecekti.³⁹

Çağlayangil'in de gayretleriyle Sivas'ta DP seçimleri kazanmıştır. 1950 seçimlerinde Yozgat valisi iken tarafsız bir tavır takınan Çağlayangil, Demokrat Parti iktidarının başlamasıyla gerek partiyle gerekse parti liderleriyle ilişkileri artmış ve 1954 seçimlerinde de iyice sağ siyasete yaklaşmıştır. Bu yakınlaşma da kendisini 27 Mayıs'ta Yassıada'ya götürecektir.

³⁹ A.g.e. s.37-38.

1.2.4. Bursa Valiliği Dönemi

1954 seçimlerinden sonra Sivas Valiliği görevinden istifa eden Çağlayangil'e Menderes PTT Genel Müdürlüğünü teklif eder ancak kabul etmez. Kısa bir süre sonra bu sefer dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar kendi memleketi olan Bursa'ya vali olarak atamayı münasip gördüklerini söyleyince cumhurbaşkanını kıramaz ve kabul eder.⁴⁰

İleride Dışişleri Bakanlığı yapacak olan Çağlayangil, daha Bursa Valisi iken yabancı ülkelerin devlet başkanlarıyla yakından görüşme fırsatı elde etmiştir. Valiliği süresince Bursa'ya Pakistan Cumhurbaşkanı İskender Mirza, İran Şahı Rıza Pehlevi, Alman Cumhurbaşkanı Teodor Heuss, Afgan Kralı Zahir Şah ve Irak Kralı Faysal ziyaretlerde bulunmuşlardır.⁴¹

Çağlayangil'in Bursa Valisi olduğu yıllar Demokrat Parti iktidarının ülkede iyice güçlenip yerleştiği yıllar olmuştur. Gücü elinde bulunduran DP yönetimi kendi siyasi düşüncesi haricinde diğer siyasi görüşlere haiz olan memurları özellikle de CHP'li olduklarını düşündüklerini bir şekilde sindirmeye çalışmıştır. Bunun için de siyasiler yönetici ve bürokratlara baskı yapmaya başlamışlardır. Vali Çağlayangil de bu yönde baskılara maruz kalmış ancak hiçbir zaman siyasilerin baskısıyla haksız bir harekette bulunmamıştır. 1957 seçimleri öncesi Bursa Valisi olduğu dönemde Bursa milletvekilleri ziyaretine gelmişler ve kendisinden Çalı bucağının jandarma kumandanını CHP'li olduğundan dolayı görevden almasını istemişlerdir. Hepsi de o dönem hem partide hem iktidarda güçlü isimlerdir; Meclis Başkanı Agah Erozan, Çalışma Bakanı Haluk Şaman, Milli Savunma Bakanı Hulusi Köymen. Çağlayangil kısa bir araştırmadan sonra jandarma kumandanının işini hakkıyla yapan birisi olduğunu anlayınca görevden almamış ve milletvekillerine durumu izah ettikten belli bir süre sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar kendisini Çankaya Köşkü'ne çağırılmış ve kendisine bir jandarma kumandanı için milletvekillerini kırmamasını rica etmiştir. Ancak Çağlayangil

⁴⁰ A.g.e. s.39.

⁴¹ Cüneyt Arcayürek, "Bir Dışişleri Bakanı'nın Yaşadıkları-2", *Milliyet*, 23.2.1983, s.7.

Bayar'a "Eğer müsaade ederseniz bu tayini benim selefim yapsınlar" demiş, Bayar da ona "İnce demokratmışsın" diye cevap vermiştir. Çağlayangil Bursa'ya döndüğünde tayinini beklemeğe başlamıştır. Tayini çıkmamıştır ancak bu olaydan sonra Bayar'la araları açılmış ve yaklaşık iki ay konuşmamışlardır. 1957 seçimlerinde oyları gerileyen Demokrat Partili Başbakan Adnan Menderes, Bursa'da oylarının durumu iyi olduğundan Vali Çağlayangil'e "Türkiye sathında her yerde geriledik. Bursa'da 44 bin oy fazla aldık. Bu dört yılda iktidarımızı siz temsil ettiniz. Bunun hikmeti nedir?" diye sorduğunda Çağlayangil "Valinin kaç kocası var bilir misiniz?" diye tepkisini esprili bir şekilde dile getirmiştir.⁴²

Valilik yaptığı dönemde CHP'nin Bursa'da bir toplantısı gerçekleşmiştir. Bu toplantıya iştirak etmek için Bursa'ya gelen partinin lideri İnönü için DP hükümeti Vali Çağlayangil'e herhangi bir gösteri ve miting yapmasına müsaade etmemesini istemiştir. 27 Mayıs'ın yaklaştığı o günlerde de İnönü'nün gittiği her yerde nümayişler oluyor ve olaylar patlak veriyordu. Çağlayangil Bursa'da da bu tür olayların yaşanmaması için CHP'lilerle anlaşmış ve parti binası önünde İnönü için tertip edilen sevgi gösterilerine müsaade etmiştir. Bu olay Çağlayangil ile hükümetin arasının bozulmasına sebep olmuş ancak daha sonra 27 Mayıs'ta tevkif edildiğinde lehine tesir edecek ve bu hareketi Yassıada'da bir nebze iyi muamele görmesine sebep olacaktır.⁴³

Bursa Valiliği görevini başarıyla ifa eden Çağlayangil 1957 yılında il merkezi ve kazalarında eğitimden mahrum kalan çocuklar için yaptırmış olduğu okullardan dolayı,⁴⁴ 1959 yılında ise ilde yapılan tarımın verimliliğini arttırmak üzere yapmış olduğu çalışmalardan dolayı hükümet tarafından takdirname ile ödüllendirilmiştir.⁴⁵

⁴² A.g.e. s.354-356.

⁴³ Altan Öymen, "Çağlayangil Anlatıyor-10", **Milliyet**, 18.12.1984, s.8.

⁴⁴ Bkz. Ek 5.

⁴⁵ Bkz. Ek 6.

1.2.5. 27 Mayıs ve Yassıada Günleri

Cumhuriyet Halk Partisi hükümeti tarafından 1949 yılında vali olarak atanan ve Demokrat Parti hükümetleri döneminde de kesintisiz olarak yaklaşık on yıl valilik görevini sürdüren Çağlayangil'in 27 Mayıs askeri darbesiyle valilik görevi sona ermiş, Demokrat Partililer ve bazı bürokratlarla beraber Yassıada'ya götürülerek burada beş ay ve daha sonra da Balmumcu Kışlası'nda bir ay tutuklu kalmıştır. Siyasi tarihimizin en önemli olaylarından 27 Mayıs darbesine bizzat şahit olan ve Yassıada'da aylarca tutuklu kalan Çağlayangil hatıratında hem darbe günlerine hem de tutuklu kaldığı Yassıada günlerine dair çok önemli ve bir o kadar ilginç anılarını da dile getirmeyi unutmamıştır.

Çağlayangil 27 Mayıs'tan altı ay önce böyle bir hareketin olabileceğine dair hükümeti uyarmıştır. Bu kadar erken bir tarihte Çağlayangil'i şüphelendiren olay ise, o dönem Bursa Valisi iken Bursa Işıklar Askeri Lisesi Müdürlüğü'ne DP iktidarı aleyhinde ağır ithamlar içeren bir mektubun gönderilmesidir. Askeri Lise müdürü mektubu doğrudan Vali Çağlayangil'e iletmış, Çağlayangil de dönemin İçişleri Bakanı Namık Gedik'e bir yazı yazarak bu mektubu iletmıştır. Yazısında askeri makamlara bu şekilde hükümet aleyhine tahrik edici mektupların gönderilmesinin sistematik bir şekilde planlanmış olabileceğini ve dikkatle üzerinde durulması gereken bir husus olduğunu belirtmiştir.⁴⁶

27 Mayıs'ın yaklaştığı günlerde de Çağlayangil bu sefer bizzat kendisine yazılmış isimsiz bir mektup alır ve mektupta bir astsubayın eşi olduğunu söyleyen kişi 26-27 Mayıs gecesi askerlerin bir hareket yapacağını yazmaktadır. Tabi böyle bir mektubun Ankara'daki siyasiler yerine kendisine yazılmış olması ilginçtir, zira mektubu aldıktan sonra aradığı dönemin İçişleri Bakanı Namık Gedik de kendisine aynı tepkiyi verir ve böyle ihbarları sıkça aldıklarını söyleyerek pek önemsemez. Ancak Vali Çağlayangil böyle bir hareket olması ihtimaline karşı ilde kendince tedbirler almaya başlar. Şehri bölgelere ayırır ve nöbetçi firm

⁴⁶ Hasan Pulur, "Çağlayangil ve İki İhtilal", **Milliyet**, 15.5.1990, s.3

uygulamasını başlatır. Bu arada Bursa'ya gelen dönemin İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Recai Türelî Çağlayangil'e, hükümetin Mülkiye'ye kurşun sıktırıldığını, kendisinin de bir Mülkiyeli olarak bu hükümetle çalışamayacağını ve istifa edeceğini söyleyince Çağlayangil durumun iyice kötüye gittiğini anlar ve Başbakan Menderes'i telefonla arayarak istifa etmek istediğini söyler. Menderes sebebini sorduğunda Müsteşarın söylediklerini anlatır ve valilerin devletin iç politikasının temsilcisi olduğunu, bu yüzden üniversitelilere silah çeken bir hükümetin valisi olamayacağını dile getirir. Bunun üzerine Menderes “ *Bu gemiye beraber bindik. Cibali Karakoluna komiser yapsan sesimi çıkarmam, güle güle giderim dediydiniz. Ne çabuk döndünüz? Batan gemiden önce fareler kaçır. Geminin su aldığı fark ettiniz galiba*” diyerek Çağlayangil'e tepkisini gösterir ve Bursa'ya ziyarete geleceğini, istifa mevzusunu o zaman değerlendireceğini söyler ancak bu ziyaretten önce Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koyar.⁴⁷

26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece Menderes'in telefonuyla uyanan Çağlayangil, askeriyede bir hareketlilik olduğunu ilk ondan öğrenir. Menderes'e eğer Bursa'ya gelebilirse kendilerini Uludağ'ın köylerinde saklayabileceğini söyler. Telefonu kapattıktan sonra makamına gitmek üzere hazırlanırken radyoda Alparslan Türkeş'in sesinden Silahlı Kuvvetlerin yönetime el koyduğunu işitir. 3-4 gün daha valilik görevine devam eden Çağlayangil de bir sabah askerlerce önce Işıklar Askeri Lisesi'ne, burada iki gece kaldıktan sonra da uçakla Ankara'daki harp okuluna götürülür. Orada Celal Bayar'ı Bursa'ya getirip götürülen bir pilota rastlar ve binbaşı olan pilot, kendisini harp okuluna getiren albaya “*Biz bu hareketi İhsan Sabri Bey gibi kişileri tutuklamak için mi yaptık? Yazıklar olsun size*” diye çıkışır. Bu sırada düşük rütbeli subayların daha üst rütbelilere talimat verdiğini de görür ve darbenin askeriyenin nasıl nizamını bozduğuna şahit olur. Harp okulunda kaldığı süreçte bir

⁴⁷ A.g.e. s.17-18.

gün öğrenciler tutukluları öldürmek üzere kaldıkları binaya ateş açarlar ve zorlukla öğrenciler yatırılır.⁴⁸

Harp okulunda yaklaşık on gün kaldıktan sonra diğer tutuklular ile birlikte Çağlayangil de Yassıada'ya nakledilir. Burada şartlar çok daha kötüdür; pencereler açılmaz, doğru dürüst banyo yapacak imkân yoktur, aşçılar çok kötüdür ve yemekleri yenmez vaziyettedir. Zaten kötü olan şartlar eski Konya Valisi Cemil Keleşoğlu'nun intiharıyla daha da kötüleşir.⁴⁹ Ancak Çağlayangil'e Yassıada'nın en güzel odasını tahsis ederler, herkes ranzada uyurken ona tek yatak verirler. Çağlayangil'e göre bunun sebebi Bursa Valisi iken İnönü'nün Bursa'ya geliş gidişlerinde tarafsız davranmasıdır. Ancak Çağlayangil'in Yassıada arkadaşlarının "*Vali Konağı*" adını taktığı bu odadaki rahat günleri fazla uzun sürmez, çünkü bıçak yasak olduğu için karyola yaylarından yapmış oldukları bıçakla yakalanır ve bundan dolayı "*Vali Konağı*" elinden gider.⁵⁰

Yassıada'daki beş aylık tutukluluk süresinden sonra, bürokratlardan ve tesadüfen tutuklananlardan oluşan 93 kişi ile birlikte Çağlayangil Balmumcu Kışlasına nakledilir. Kışlada kaldıkları yerin imkânları daha kötü olsa da askerlerden adaya göre daha insani bir muamele görürler. Burada da yaklaşık bir ay tutuklu kalan Çağlayangil, Yassıada'ya götürülürken kendisine bir sebep söylenmediği gibi Balmumcu Kışlası'ndan kendisine bir açıklama yapılmadan serbest bırakılır.⁵¹ Tutuklanma sebebini öğrenmek üzere Milli Birlik Komitesi'ne başvurur ve gelen cevapta şahsi emniyet mülahazasıyla tutuklandığı, suçu bulunmadığından serbest bırakıldığı belirtilir.

Çağlayangil hatıratında 27 Mayıs ile ilgili anılarını aktarırken darbeler ile ilgili olarak düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

⁴⁸ **A.g.e.** s.19-24

⁴⁹ Çağlayangil'in anılarında anlattığına göre eski vali Cemil Keleşoğlu tuvalette bileklerini jilette keserek intihar etmiştir.

⁵⁰ **A.g.e.** s.26-28.

⁵¹ **Cumhuriyet**, 14.11.1960, s.5.

“27 Mayıs ve siyasi darbeler... şunu söylemek isterim ki, zor hiçbir şeyi halletmez. Kaba kuvvetle bir yere varılmaz. Osmanlı İmparatorluğu’ndan iki yüzün üstünde sadrazam geçmiş. Altmış yedisini asmışız. Bir o kadarını alaşağı etmişiz. Hepsinin de gerekçesi, memleket uçuruma yuvarlanıyordu. Müdahale bunu kurtardı. Yüz on defa bu kurtarma tekrarlanmış. Bu ne biçim davadır ki, bu ne biçim uçurumdur ki yüz on defa kenarına geliyorsunuz, içine yuvarlanmıyorsunuz veya iyileşemiyorsunuz. Atatürk, 1923 yılında kurduğu Cumhuriyeti yönetirken askeri hep kışlasında tutmayı düşünmüş ve başarmış. ‘Kışla, cami, okul ve stadyuma politika girmemeli’ demiş. Atatürk asker ama başkaldırdığı zaman üniformasından sıyrılmış. Ne yaptıysa halkla yapmış, başkaldırısını bile. Türkiye’nin temel sorunu ya da benim Yassıda macerasından çıkardığım ders bu...”⁵²

Yaptığı değerlendirmede, darbeleri Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyete uzanan temel sorunlarımızdan biri olduğunu vurgulamakta ve neredeyse yapılan bütün askeri müdahalelerin gerekçesinin devleti felakete sürükleyen bir yönetimden ülkeyi kurtarmak olduğunu dile getirmiştir. Çağlayangil’in de dediği gibi, asırlardır askerlerin siyasete müdahale etmeleri hiçbir zaman ülkeye bir fayda getirmemiş, aksine yıllarca geriye götürmüştür.

Çağlayangil, memur olarak başladığı ve valiliğe kadar yükseldiği bu yıllarda, başarılı bir devlet adamlığı sergilemiştir. Devlet kademelerinde önemli makamlara getirilen Çağlayangil, başarılı yöneticiliğiyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Aday memur olarak girdiği Emniyet Genel Müdürlüğünde İl Emniyet Müdürlüğü ve Genel Müdür Yardımcılığına kadar yükselmiş, çeşitli ilçelerde kaymakamlık görevini ifa etmiş, akabinde ülkenin önemli illerine Vali olarak atanmıştır. Bu görevlerde göstermiş olduğu üstün başarılarından dolayı çeşitli zamanlarda takdirnamelerle ödüllendirilmiştir.

⁵² Çağlayangil, a.g.e. s.34-35.

BÖLÜM 2

2. ÇAĞLAYANGİL'İN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI ÖNCESİ SİYASİ HAYATI

2.1. 27 MAYIS DARBESİ SONRASI TÜRKİYE'DE SİYASİ ATMOSFER VE ÇAĞLAYANGİL'İN SİYASETE ATILIŞI

2.1.1. Darbe Sonrası Siyasi Durum

Çok partili sisteme geçiş ile birlikte 1950,1954 ve 1957 seçimlerini kazanan Demokrat Partinin yaklaşık on yıllık iktidarı 27 Mayıs 1960 darbesiyle son bulmuş ve Cemal Gürsel başkanlığındaki Milli Güvenlik Komitesi ülke yönetimine el koymuştur. Demokrat Parti üyeleri de Yassıada'da yargılanmış ve çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Demokrat Parti iktidarının Başbakanı Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu idam edilmiştir.

Milli Birlik Komitesi içinde askeri idarenin devam etmesi gerektiğini düşünenler ile sivil demokratik düzene en kısa sürede dönülmesini isteyenler arasında bir mücadele olmuştur. Bu mücadele sonucunda, askeri idarenin devamını savunan ve daha sonra da “on dörtler” olarak adlandırılacak olan on dört subay yurt dışı görevlere gönderilerek merkezden uzaklaştırılmış ve tekrar sivil demokrasiye geçiş süreci hızlanmıştır. Bu süreçte siyasi faaliyet yasağının kaldırılmasıyla, Demokrat Parti'nin devamı olarak görülen iki parti ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri iktisatçı Ekrem Alican'ın kurduğu Yeni Türkiye Partisi, diğeri ise emekli General Ragıp Gümüşpala'nın kurduğu Adalet Partisi'dir. Özellikle Adalet Partisi, gelecek seçimlerde eski Demokrat Partililerin oylarını toplayarak ülkenin en önemli partilerinden biri haline gelecek ve daha sonra da iktidarı ele geçirecektir.

Askeri müdahale sonrası Milli Birlik Komitesi Başkanı olan Cemal Gürsel başbakan olarak görevlendirilerek I. Gürsel hükümetini kurmuştur. 1961 yılının Ocak ayında Gürsel'in istifası ile sona eren bu hükümetin hemen ardından II. Gürsel hükümeti kurulmuş ve bu hükümet de aynı yılın Kasım ayında yapılan genel seçimlere kadar devam etmiştir. Bu arada yeni bir Anayasa hazırlanması için, Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi'nden teşekkül eden bir Kurucu Meclis oluşturulmuş ve hazırlanan yeni Anayasa 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan halkoylamasında %61.7 oy oranıyla kabul edilmiştir. Yürürlüğe konan 1961 Anayasası ile Türkiye çift meclisli sisteme geçmiş ve yasama organını Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosu oluşturmuştur. Buna göre Millet Meclisi dört yıllığına seçilen 450 milletvekilinden meydana gelecektir. Cumhuriyet Senatosunun ise yüz elli üyesinin genel oyla, on beş üyesinin Cumhurbaşkanı'nca seçileceği belirtilmiş ve bunlara ek Milli Birlik Komitesi Başkanı ve Milli Birlik Komitesi üyeleri ile eski Cumhurbaşkanı'nın da Cumhuriyet Senatosunun tabii üyesi olarak görev yapacakları düzenlenmiştir.

1961 Anayasası ile ülkede ilk genel seçim 15 Ekim 1961 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Buna göre milletvekili seçimlerinde; Cumhuriyet Halk Partisi oyların %36,7'sini alarak 173 milletvekili, Adalet Partisi oyların %34,8'ini alarak 158 milletvekili, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi oyların %14'ünü alarak 54 milletvekili ve Yeni Türkiye Partisi oyların %13,7'sini alarak 65 milletvekili çıkarmıştır.⁵³ Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde ise Adalet Partisi %34.5 oy oranıyla 71 üye, CHP %36.1 oy oranıyla 36 üye, Yeni Türkiye Partisi %13 oy oranıyla 27 üye ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi %12.5 oy oranıyla 16 üye kazanmıştır.⁵⁴ Bu sonuçlar, ordunun tedirgin olmasına sebep olmuştur. Çünkü Anayasanın yapım sürecinde askeri hükümet ile CHP arasında bir işbirliği kurulmuştu. Dolayısıyla ordu, CHP'nin bir sonraki seçimleri kazanmasını ve iktidara gelmesini umuyordu ancak CHP bu

⁵³ <http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> (Son Erişim Tarihi: 13.03.2019)

⁵⁴ Bülent Yavuz, Mahmut Bülbül, “Çift Meclis Sistemi ve Türkiye”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XVI, Y. 2012, S. 1, s. 229.

sonuçlara göre tek başına iktidar olamamış, hatta parlamentoda çoğunluğu bile sağlayamamıştı. Bu sonuçlar üzerine Silahlı Kuvvetler Birliği komutanları İstanbul'da bir toplantı yapmışlar ve sivil yönetime geçilmemesi konusunda karar almışlardır. Bu durum karşısında İsmet İnönü ile birlikte dönemin Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay harekete geçmiş ve komutanlar ikna edilmeye çalışılmıştır. Cemal Gürsel'in başkanlığında ve siyasi parti liderlerinin katılımlarıyla bir protokol imzalanmıştır. Buna göre İsmet İnönü başbakanlığında bir hükümet kurulacak ve Cemal Gürsel de Cumhurbaşkanı olacaktır. Adalet Partisi'nden Senatör seçilen Ali Fuat Başgil de Cumhurbaşkanlığı için adaylığını koymuş ancak kısa bir süre sonra adaylıktan çekildiğini açıklamıştır. Bu süreçte Başgil'in adaylıktan çekilme kararını almasında baskı altında olmasının ve ya tehditlere maruz kalmasının sebep olduğu konuşulmuştur. Böylece askeri müdahale sonrası ilk sivil hükümet İnönü başbakanlığında Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisinin koalisyonu ile kurulmuştur ve bu hükümet, tarihimizin de ilk koalisyon hükümeti olmuştur.

2.1.2. Bürokratlardan Politikacılığa, Çağlayangil'in Siyasete Atılışı

Türk siyasi hayatında cumhuriyete geçiş, bütün vatandaşlara siyasete atılma ve ülke yönetimine katılma imkânı sağlamıştır. Ancak cumhuriyet tarihimize bakıldığı zaman ülke siyasetine yön veren siyasetçilerin ve siyasi liderlerin büyük çoğunluğunun asker ve bürokrat kökenli olduğu görülmektedir.⁵⁵ Bunun sebebi, ülkede okumuş ve yetişmiş insanların çoğunun askeriyede ve devlet kademelerinde görev alan bürokratlar olmasıdır. Cumhuriyet ilk zamanlarında siyasetçilerde askerler ağırlıkta iken, daha sonraki yıllarda askerlerin yerini bürokratlar almaya başlamıştır. Örnek vermek gerekirse, cumhuriyet tarihimizin en önemli siyasetçilerinden olan Süleyman Demirel ve Turgut Özal bürokrat kökenlidir. Devlet Su İşleri

⁵⁵ Son yıllarda da muhafazakâr partilerin siyasetçilerinin imam-hatip kökenli ve ya cemaat-tarikat kökenli olması, aslında Osmanlı'daki seyfiye, kalemiye ve ilmiye çekişmesinin cumhuriyet döneminde de devam ettiğinin bir göstergesi olarak görülebilir.

Genel Müdürlüğü yapmış olan Süleyman Demirel siyasete atılarak yedi kez başbakan ve cumhurbaşkanı olmuştur. Başbakanlık Müsteşarlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı görevlerini yürüten Turgut Özal da, 1980 darbesinden sonra siyaset arenasında yerini alarak kurulan hükümetlerde bakanlık ve başbakanlık yardımcılığı yaptıktan sonra başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı makamına kadar yükselmiştir. Günümüzde de bunun örneklerini görmek mümkündür. 2010 yılından bu yana Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkanı olan Kemal Kılıçdaroğlu da, siyasete atılmadan önce Sosyal Sigortalar Kurumu'nda genel müdürlüğe kadar yükselmiş bir bürokrattır.

Bürokratlardan siyasetçiliğe geçenlerden biri de Çağlayangil'dir. Valilik yaptığı dönemde iktidar partisi olan Demokrat Parti ile ilişkileri artmış ve daha o dönemde siyasete atılacağına sinyallerini vermiştir. Birkaç kez DP'den milletvekili olması söz konusu olmuş⁵⁶ ancak çeşitli sebeplerle bu gerçekleşmemiş ve 1960 darbesine kadar vali olarak devletteki görevini sürdürmüştür. Çağlayangil askeri müdahaleden sonra tasfiye edilen Demokrat Parti'nin devamı olarak ortaya çıkan Adalet Partisi'nde yerini alarak siyasete atılacaktır.

2.1.3. Cumhuriyet Senatosu'nda Çağlayangil

Yaklaşık otuz yıllık memuriyetinin ardından Yassıda'da emekliliğe sevk edilen Çağlayangil buradan çıktıktan sonra boş durmak istememiş, kendisi ile aynı durumda olan eski vali arkadaşları Alaeddin Eriş ve Cemal Tarlan ile birlikte bir iş kurmaya çalışmışlardır. Ticarete atılıp yoğurtçuluk yapma, arsa alıp inşaatçılığa başlama gibi birtakım teşebbüslere giriştilerse de bunlar gerçekleşmemiştir. Bu arada 1961 seçimleri yaklaşmış ve Bursa'daki yakın arkadaşlarından Çağlayangil'e senatörlük teklifi gelmiştir. Yıllardır devlete çalışmış olan ve özel teşebbüste tutunamayan Çağlayangil'e bu teklif cazip gelmiştir. Ancak

⁵⁶ 1954 seçimlerinde Demokrat Partinin Antalya'dan aday göstereceğine dair bkz. **Milliyet**, 14 Mart 1954, s.7. Yine 1954 seçimlerinde Çanakkale'den aday gösterileceğine dair bkz. Çağlayangil, **a.g.e.** s.37.

Yassıada'dayken çok sıkıntı çeken annesi Çağlayangil'in siyasete girmesini istemiyordu. Çağlayangil annesini ikna etmeye çalışmış ancak annesinin “*Siyasete girersen sütümü helal etmem*” cevabıyla karşılaşınca senatör adaylığından vazgeçecek olmuştur. Daha sonra arkadaşları Belkıs Hanımı ikna etmek için gittiklerinde millete hizmetin sevaplarından bahsedilince Belkıs Hanım biraz yumuşamış ve en son Çağlayangil'in siyasete girip girmeme konusunda Kur'an istiharesi yapmayı kararlaştırmışlardır. Yapılan istihare de olumlu çıkınca Çağlayangil senatör adayı olarak seçimlere katılabiştir.⁵⁷

Çağlayangil, 1961 yılında yapılan seçimlerde Adalet Partisinden Bursa Senatörü olarak Cumhuriyet Senatosu'na girmiş ve 12 Eylül 1980 darbesine kadar aralıksız olarak Senato'da yer almıştır. Bu süre zarfında senatörlük görevi ile birlikte çeşitli bakanlık görevleri de üstlenmiştir. Bu görevleri, kendisini senatonun önemli isimlerinden biri haline getirmiştir. Zira 1961'de girdiği Cumhuriyet Senatosu'nda, 1979 yılında Senato Başkanı olmuştur. Ayrıca o süreçte yaşanan Cumhurbaşkanlığı krizinde, Senato Başkanı olarak Cumhurbaşkanlığı makamına da vekâlet etmiştir.

2.2. KOALİSYON HÜKÜMETLERİ, ÜRGÜPLÜ HÜKÜMETİ VE ÇAĞLAYANGİL'İN ENERJİ BAKANLIĞI

2.2.1. 1961-1965 İnönü Koalisyon Hükümetleri

27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra Türkiye koalisyon hükümetleriyle tanışmıştır. 1961 seçimlerinde hiçbir parti tek başına hükümeti kurmaya yetecek sayıda oy alamamış ve hükümeti kurma görevi seçimlerden en fazla oyu alan CHP'nin Genel Başkanı İsmet İnönü'ye verilmiştir. İnönü de Türkiye'nin ilk koalisyon hükümetini 20 Kasım 1961 tarihinde Ragıp

⁵⁷ **Milliyet**, 9.12.1984, s.8.

Gümüşpala liderliğindeki Adalet Partisi ile birlikte kurmuştur. İlk koalisyon hükümetinin ortakları arasında, Yassıada mahkûmlarının affı ve eski Demokrat Partililerin siyasi haklarının geri verilmesi konularında uyuşmazlıklar ortaya çıkmıştır. AP'lilerin bu konulardaki taleplerini CHP kanadı dengeli karşılansa da, bir grup asker bu durumdan rahatsız olup darbe girişiminde bulunmuşlardır. Darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlansa da, AP'lilerin taleplerinde ısrar etmesi ve CHP'de 77 milletvekilinin partilerinin iktidarda daha fazla ağırlığını koymasını istemesi üzerine 31 Mayıs 1962 tarihinde İnönü istifasını sunmuş ve birinci koalisyon hükümeti son bulmuştur. Cumhurbaşkanı Gürsel, yeni hükümetin kurulması için AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, CKMP Genel Başkanı Hasan Dinçer ile görüşmüş ancak bir sonuç alamayınca hükümeti kurma görevini tekrar İnönü'ye vermiştir. İnönü bu sefer AP yerine YTP ve CKMP ile koalisyon hükümetini kurmuş ve 27 Haziran 1962 tarihinde yeni hükümet göreve başlamıştır. 1963 yılında yapılan yerel seçimlerde YTP ve CKMP'nin oylarının AP'ye kayması üzerine, iki parti de bu durumu “*iktidarda oy yitirmek*” olarak yorumlayarak koalisyondan çekildiklerini açıklamışlardır. Bu süreçte, bir suikast sonucu hayatını kaybeden ABD Başkanı John F. Kennedy'nin cenaze merasimi için Washington'ta bulunan İnönü ülkeye döner dönmez 2 Aralık 1963 tarihinde tekrar istifasını sunmuştur. Bunun üzerine hükümeti kurma görevi Gümüşpala'ya verilmiş ancak iki sağ partiyle de anlaşamadığı için görevi iade etmiştir. YTP ve CKMP liderlerinden de olumsuz cevap alınması üzerine hükümeti kurma görevi üçüncü kez İnönü'ye verilmiştir. CHP bu sefer de sayıları 33'ü bulan bağımsızlarla bir koalisyon oluşturmuş ve YTP tarafından da dışarıdan desteklenen üçüncü koalisyon hükümeti 30 Aralık 1963'te göreve başlamıştır.

2.2.2. Sunay'ın Mektubu ve Huzur Toplantıları

1964 yılının son aylarında, dönemin Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın meclise, Cumhurbaşkanına ve Başbakanına gönderdiği ikaz mektubu ülke gündemine bomba gibi

düşmüştür. Sunay'ın ülkedeki bazı neşriyatlarda ve bir takım siyasetçilerin konuşmalarında ordunun ve mensuplarının karalandığını belirttiği ve bu tür hareketlere karşı gerekli tedbirlerin alınmasını istediği 12 Kasım 1964 tarihli mektubun meclise gönderilen nüshasının tam metni şöyledir:

“ Kurucu Meclis tarafından kabul edilen ve bir referandum ile aziz milletimizin tasvip ve tasdikinden geçirilen Anayasamızın emirleri çerçevesi dâhilinde kurulan bugünkü demokratik rejimin devam ve muhafazası uğrunda Türk Silahlı Kuvvetlerinin sarf ettiği gayretler, gerek başkanlığımız gerekse riyaset buyurduğunuz yüce Meclisin malumu olduğundan şüphem yoktur.

Türk Silahlı Kuvvetleri Komutanı ve Genelkurmay Başkanı olarak milleti birbirine düşman iki kampa ayırıcı faaliyetlerin son günlerde idrak ve şuurdan yoksun bir pervasızlık ve sorumsuzlukla suiistimal edilmekte olduğunu görmekten son derece müteessir bulunmaktayım.

İzmir, İstanbul ve Ankara'da yayınlanan ve yüksek makamlarınca da takip edildiğine şüphem olmayan neşriyat, orduyu hedef tutmakta, vatanın savunması gibi yüksek bir göreve sükûnetle ve huşu ile ifaya devam eden komutan ve subay kitlesini rencide edecek mahiyet taşımaktadır.

Diğer taraftan bilhassa parti kongrelerinde dünyanın ve vatanımızın içinde bulunduğu politik şartların tehlikelerinden bilgisiz mesuliyetsiz bir kısım partizanlar, şahıslar ve bilhassa komutanları hedef tutarak hükümet, ordu ve kendi kamplarından olmayan diğer masum vatandaşlar aleyhine kışkırtmakta ve memleketin sükûnetini bozucu silahlı bir ihtilale zorlayıcı seviyesiz konuşmalar yapmaktadırlar.

Milleti birbirine, komutanı astlarına boğdurmağa azmettiren bu beyanların günün birinde memleketimizin başına bir iç gaile açacağı ve bağlı bulunduğumuz ittifak manzumesi içinde Silahlı Kuvvetlerimizi küçük düşüreceği ve malik bulunduğu kuvvetli durumu sarsacağı hususunda zati alilerinin ve Yüce Meclisin nazarı dikkatlerini celbetmek isterim.

Bilhassa 18 Ekim 1964 tarihinde Gaziantep Adalet Partisi kongresinde söylenen satılmış komutanlar ve gayri meşru meclis, hükümet ve devlet başkanları sözleri Silahlı kuvvetleri son derece müteessir ettiğine zati alilerinin de kani bulunduğunuzdan eminim. Masum halk yığınlarını tahrik eden bu sözleri söyleyen kimselerin Büyük Millet Meclisinde olmaları teessürlerimiz artırmaktadır.

Bu kimselerin samimiyetsizliği ve kasdi davranışlarının en büyük delili gayri meşruluğunu ilan ettikleri bir meclis içinde kalmaya devam etmeleridir.

Diğer taraftan satılmış olduğunu söylediği komutanlar hakkında iddialarını da ispata davet buyurmanızı rica ederim.

Keyfiyetin riyasetiniz altına ve tensip buyurulacak ilgililerle bir kere daha tezekkür buyrulmasını ve lazım gelenler gerekli ikazların yapılmasını saygılarımla rica ederim.”⁵⁸

Çağlayangil'e göre bu ikazın yapılmasının sebebi o dönem AP Adana milletvekili olan Ali Bozdoğanoglu'nun Gaziantep İl Kongresi'ndeki konuşmasıydı.⁵⁹ Bozdoğanoglu yaptığı konuşmada “satılmış kumandanlar” diyerek orduya sert sözler sarf etmişti.⁶⁰

⁵⁸ **Milliyet**, 20.11.1964, s.1,7.

⁵⁹ Çağlayangil, **a.g.e.** s. 109.

Dönemin Meclis Başkanı Fuat Sirmen mektubu alır almaz bütün siyasi parti liderleri ile önde gelen isimlerini 16 Kasım sabahı toplantıya çağırmıştır. Toplantıda Başbakan İnönü ve YTP Genel Başkanı Ekrem Alican mektuptaki ikazların doğru olduğunu ve gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini dile getirmiş, ikazların muhatabı olan AP'nin toplantıdaki temsilcisi Sadettin Bilgiç ise, iddiaların inceleneceğini ve eğer doğruysa ilgili şahısların parti disiplin kurullarına sevk edileceğini söylemiştir. Toplantı sonunda ne tür tedbirlerin alınması gerektiğinin tespiti yapılması için Tabii Senatör Fahri Özdilek başkanlığında ve parti temsilcilerinin bulunduğu bir alt komisyon oluşturulmuş ve AP'den İhsan Sabri Çağlayangil de bu komisyona seçilmiştir. Oluşturulan alt komisyon, tahrik edici ve kışkırtıcı mahiyetteki davranışlara karşı tedbirler içeren bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre suç işlediği iddia edilen milletvekillerin dokunulmazlıklarının kaldırılmasında, yargı organlarının yetkilerine dâhil hususlar üzerinde durulmayıp işlenildiği iddia edilen suçun ülkenin siyasi ve içtimai bünyesinde meydana getirdiği etkinin göz önünde bulundurulmalı; siyasi partilerin kongrelerinde ve çalışmalarında orduya dair ve ya din istismarına yol açacak hiçbir konuya değinilmemeli ve bunun kontrolü için de buradaki konuşmalar kayıt altına alınmalı; kararlaştırılan esaslara riayet etmeyen parti üyeleri disiplin cezalarına da çarptırılmalı; vatandaşlara siyasi düşüncelerindeki ayrılıklardan dolayı –ister muhalefet ister iktidar tarafından olsun- farklı işlem ve muamelelerde bulunulmamalı; komünistlik, zararlı sağcılık, gericilik, bölgecilik, Atatürk düşmanlığı, Atatürk ilkelerine ve 27 Mayıs devrimi dâhil devrimlere karşı olma, intikamcılık ve eski devir ihyacılığı gibi vatani tehlikeye sokacak fikir ve hareketlerle müştereken mücadele edilmelidir. Komisyonunda Çağlayangil tarafından temsil edilen AP tarafı dokunulmazlığın kaldırılmasında “*ülkenin siyasi ve içtimai bünyesinde meydana getirdiği etki*” gibi ölçü ve sınırı ne şekilde tayin edileceği belirsiz olan bir kriterin

⁶⁰ Milliyet, 20.11.1964, s.7.

kabulünün uygun olmayacağını şerh düşmüş ve raporda bir takım değişiklikler yapma talebinin reddedilmesi üzerine raporu imzalamamıştır.⁶¹

Hazırlanan rapor üzerinde partilerin kendi aralarında anlaşamaması üzerine Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel başkanlığında Çankaya’da toplantı yapılmasına karar verilmiştir. Siyasi parti liderlerinin ve grup başkanlarının, Meclis ve Senato başkanları ile hükümet üyelerinin katıldığı bu toplantılara “*Huzur Toplantıları*” adı verilmiştir. Bazı kesimlere göre bu toplantılar “*siyasi parti liderlerinin Çankaya Köşkü’ne çağırıp 27 Mayıs’ın ruh ve felsefesine uygun olarak kulaklarının çekilmesi*” idi.⁶² Her hafta yapılması düşünülen Huzur Toplantılarının ilki 22 Kasım günü, ikincisi ise bir sonraki hafta Adalet Partisinin büyük kongresi yapıldığından dolayı 8 Aralık tarihinde yapılmış ve devamı gelmemiştir. Bu arada AP’nin genel başkanı Süleyman Demirel olmuş ve ikinci toplantıya Sadettin Bilgiç’in yerine Demirel katılmıştır. Çağlayangil’in de katıldığı bu toplantıların ana konusu elbette ki Sunay’ın göndermiş olduğu ikaz mektubu ve alınması gereken tedbirlerdi. Ancak özellikle ikinci toplantıda diğer partililerce İnönü hükümetine ciddi eleştiriler de yapılmıştır. YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, partisinin görüşlerini bir muhtıra ile açıklamış ve bu muhtırada hükümetin başarısız bir idareye sahip olduğunu, güçlü bir hükümetin kurulması gerektiğini savunmuştur. CKMP Genel Başkanı Ahmet Oğuz ise, CHP ve AP’nin birlikte hükümeti kurmasını istemiştir.⁶³ Süleyman Demirel daha yeni genel başkan olduğu için AP adına Çağlayangil konuşmuş ve hükümete yönelik olarak “... *Tarih, yöneticileri yalnız yaptıklarıyla değil, yapmadıklarıyla da muhakeme eder. Elinizde, bu ikiye bölünmüş düşman kamplarına ayrılmış Türk milletini kardeşlik potasında eritmek için neler vardı? Hiçbirini yapmadınız!*” demiştir. Çağlayangil’in bu konuşmasına bir hayli sinirlenen Başbakan İnönü’nün cevabı şöyle olmuştur: “*Burası Çankaya’dır. Ne zamandan beri hükümetlerin hesabı, Devlet Başkanı*

⁶¹ **Milliyet**, 21.11.1964, s.1,7.

⁶² Abdulkadir Selvi, **Ateşten Yıllar**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2011, s.223.

⁶³ **Milliyet**, 09.12.1964, s.7.

Köşkü'nde görülüyor? Ben gasıp değilim. Başbakanlığı zorla almadım. Parlamento'nun güveniyle görev yapıyorum. Beğenmiyorsanız, meclise gelirsiniz, güveninizi geri alırsınız. Ben de çeker giderim.” Bu konuşmanın ardından ortamı soğuk bir hava sarmış, sessizliği bozan Gürsel huzur toplantılarının son bulunduğunu dile getirmiş ve kamuoyunun toplantının başarısız geçtiğini sanmaması için Çağlayangil ile birlikte aşağıdaki bildiriye kaleme almıştır:⁶⁴

“1961 seçimlerinden beri memleketin bünyesini kemiren ve zaman zaman muhtelif vesilelerle ortaya çıkan hiç huzursuzlukların sebeplerini ve hal çarelerini tespit üzere 22 Kasım ve 8 Aralık 1964 tarihlerinde Çankaya'da Cumhurbaşkanı riyasetinde liderler seviyesinde yapılan toplantıya iştirak edenlerin belirttikleri mütalaalar sonunda şu neticeye varılmıştır:

Siyasi partiler inandığımız ve yaşatılmasında azimli olduğumuz demokratik rejimin vazgeçilmez unsurlarıdır. Fakat tarihinin hiçbir devrinde hiçbir ülkede siyasi partiler kendilerine vücut veren anayasa rejiminin meşruiyetinin istismar edilmesine müsaade etmedikleri ve bundan daha vahim olarak devletin beka ve güven müesseselerinin başında olan ordusuna dil uzatılmasını veya uzatılmış olduğu iddiasını müsamaha veya sükût ile karşılamışlardır. Öyle bir tutum ancak o devletin karanlık günlere sürüklenmesinde ve temelinden yıkılmasında menfaat umanların amaline hizmet edebilir.

Böyle bir ortamda bu temel ihtilaf, devletin bütün müesseselerine ve milletin bütününe samimiyetle ve katiyetle itimat verecek bir şekilde hallolunmadıkça, huzurun temini için yapılacak bütün gayretler boş bir çabadan ileri gidemeyecektir.

Parti temsilcilerinin bu gerçekleri dile getiren konuşma ve teklifleri sonunda büyük bir memnuniyetle belirtmek isterim ki, bütün parti liderleri yukarıda zikredilen ve memleketin siyasi huzurunun bir türlü istikrara kavuşamamasında başlıca amel sayılan ve her yönden gelen yanlış tutumları takbih ederek bu fikirlere ve 22 Kasım toplantısından sonra ittifakla neşrettikleri tebliğ de yer alan (din, ordu, Atatürk devrimleri ve 27 Mayıs gibi) hususlara karşı olan hiçbir tutumu ve hiç bir şahsı tasvip etmediklerini böyle hareket edenlere müsamaha gösterilmesini ve bu gibilere bünyelerinde asla yer vermeyeceklerini açık ve kesin olarak yüce milletimize resmen taahhüt ve tatbikatında azami hassasiyet göstereceklerini müştereken kabul ve ilan etmişlerdir.

Bunlar dışında demokrasinin temeli ve milletimizin itibar ve eğitim adına layık müesseseler olan yasama organlarının mesailer ve Siyasi Partiler Kanunu'nun süratle çıkarılması üzerinde de görüş birliğine varmışlardır.

Bazı siyasi parti liderlerinin tedbirler ve yanında tavsiye ettikleri seçim zamanının şimdiden tespit ve ilan ile seçimlere kadar geçecek müddet içinde yeni bir hükümet teşkili hakkındaki teklifleri görüşülmüş, bu hususlar yasama organlarının yetkilerini taalluk etmesi hasebiyle üzerinde durulmamıştır.

Keyfiyeti aziz milletime saygı ile arz ederim.”⁶⁵

2.2.3. Üçüncü Koalisyon Hükümetinin Düşürülmesi

8 Aralık'ta Çankaya'da toplanan huzur toplantısında hükümete yapılan ağır eleştirilere karşı İnönü, meclisi işaret etmişti. AP'nin yeni genel başkanı Demirel de İnönü'yü haklı

⁶⁴ Çağlayangil, a.g.e. s.112-113.

⁶⁵ Milliyet, 10.12.1964, s.1.

bulmuş ve hükümetle hesabın parlamentoda görülmesine karar vermişti.⁶⁶ Demirel gelir gelmez hükümeti düşürerek bir güç gösterisi yapmak istiyordu ve bütçe görüşmelerini bunun için bir fırsat olarak görüyordu. Bunun için yaptığı temaslar neticesinde, hükümetçe hazırlanan bütçenin, 13 Şubat'ta yapılan oylamada diğer muhalefet partilerinin de desteğini alarak 197 kabul oyuna karşı 225 ret oyuyla kabul edilmemesini sağlamıştır. Oylamadan önce mecliste bir konuşma yaparak bir tek ret oyunun fazla çıkması halinde görevi bırakacağını söyleyen İnönü, dediği gibi oylamadan sonra istifasını sunmuştur.⁶⁷ Bu olay bir takım tartışmalara sebep olmuştur. Demirel bu olayı “ *normal bir parlamento faaliyeti*” olarak yorumlarsa da, bazı kesimler hükümetin düşürülmesini, o günlerde muhalefet parti liderlerinin dönemin Amerikan Büyükelçisi Raymond Hare ile yapmış oldukları temaslarla ilişkilendirmişlerdir. Yıllar sonra, Milliyet'ten Örsan Öymen bu konuyu tekrar gündeme getirmiştir. Yazısında, o dönem Türkiye'ye Porter adında bir Amerikalı generalin geldiğini ve görevinin de İnönü'nün hayır dediği bir takım teklifi, Türkiye adına kabul edebilecek bir başbakan aramak olduğu iddialarını dile getirmiştir.⁶⁸ Buna karşılık Demirel aynı gazeteye bir cevabi yazı göndererek iddiaların gerçek dışı olduğunu savunmuştur.⁶⁹

2.2.4. Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti

Üçüncü koalisyon hükümetinin de dağılmasından sonra yeni hükümeti kuracak kişinin belirlenmesi için, Cumhurbaşkanı Gürsel parti genel başkanları ile bir toplantı yapmış ve bir kaç isim üzerinde konuşulsa da mutabık kalınamamıştır. AP kanadı doğal olarak 1963 seçimlerinde en çok oy alan kendi partilerinin genel başkanı Süleyman Demirel'de ısrar etmişler ancak Cumhurbaşkanı Gürsel ilginç bir çıkış yaparak Demirel'in genç ve başarılı bir siyasetçi olduğunu, bu yüzden de bu süreçte kullanılıp yıpratılmaması gerektiğini

⁶⁶ Çağlayangil, a.g.e. s.113.

⁶⁷ Kaan Gaytancıoğlu, “*Türk Siyasal Yaşamında IV. Koalisyon Hükümeti (20 Şubat 1965 – 20 Kasım 1965)*”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, Ocak 2013, s.57-58.

⁶⁸ Örsan Öymen, “*Hükümet Düşüşleri 2 – 1965 Patinajı*”, **Milliyet**, 21.01.1976, s.6.

⁶⁹ **Milliyet**, 29.01.1976, s.6.

düşündüğünden dolayı hükümeti kurma görevini ona vermeyi kabul etmemiştir. En son parlamento içinden tarafsız birini başbakan olarak belirleme noktasında önce prensipte anlaşılan partiler daha sonra da bu prensibe uygun üye olarak Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü'yü seçmişlerdir.⁷⁰

Ürgüplü'nün Çalışma Bakanı olarak Çağlayangil'e de yer verdiği dördüncü koalisyon hükümeti, İlk defa sağ görüşlü partilerin oluşturduğu bir koalisyon olarak 1975 sonrasında kurulacak olan Milliyetçi Cephe hükümetlerinin öncüsü olmuştur.⁷¹

Yaklaşık 7 ay süren Ürgüplü hükümetinin programı belirlenirken bir takım ihtilaflar ortaya çıkmış hatta Ürgüplü'nün istifa etmeyi bile düşündüğü zamanlar olmuştur. Programın dış siyaset konusu yazılırken “*Kendileriyle manevi ve dini rabitalarımız bulunan İslam ülkeleriyle yakın ilişkiler kurulacaktır*” ibaresi konmuş, ancak Ürgüplü bu ibareye laikliğe aykırı olduğundan dolayı itiraz etmiş ve bu ibarenin çıkarılmasını istemiştir. Hükümette bulunan MP'nin genel başkanı Osman Bölükbaşı da nüfusun %99'unun Müslüman olduğunu ve laikliğe aykırı bir durumun olmadığını söylemiş ve münakaşa uzamıştır. En son Ürgüplü “*Ben başvekillikten çekiliyorum*” diyerek kapıya doğru yönelmiş, Demirel ile Çağlayangil Ürgüplü'yü tutarak ikna etmişlerdir. Sonunda bu cümle “*Kendileri ile tarihi ve yakın ilişkilerimiz bulunan komşu Ortadoğu ülkeleriyle temaslarımızı daha da sıklaştıracamız*” olarak değiştirilerek kriz atlatılmıştır.⁷²

2.2.5. Çağlayangil'in Çalışma Bakanlığı Dönemi

Ürgüplü hükümetinde Çalışma Bakanlığına getirilen Çağlayangil ilk defa bakan olarak bu hükümette görev almıştır. Çağlayangil'in görevi devraldığı Bülent Ecevit döneminde

⁷⁰ Gaytancıoğlu, *a.g.m.*, s.59-60.

⁷¹ Halit Kaya, **Adalet Partisi ve Ragıp Gümüşpala**, Danışman: Prof. Dr. Oğuz AYTEPE, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014, s.206.

⁷² Çağlayangil, **a.g.e.** s.336.

Çalışma Bakanlığı'nın önemi artmış, işçilere bir takım haklar tanınmış ve sendikalar açılmıştır. İş dünyasının hareketli olduğu bu dönemde DİSK kurulmuş ve Türk-İş ile ciddi bir rekabet içine girmiştir.

Çalışma Bakanlığı'nın protokolde sırası aşağılarda olduğundan dolayı Çağlayangil bu göreve getirilmesinden başta pek memnun olmamıştır. Daha sonra Demirel ile yapmış olduğu bir görüşmede Demirel kendisine:

“Benim önem verdiğim kesimler arasında köylü başta gelir. Kendim köy çocuğuyum. Isparta'nın toprakları arasında ömür tükettim. Köyün ne demek olduğunu çok iyi bilirim. Köy ve köylüden sonra önem verdiğim öğretmenler ve öğrencilerden kurulu eğitim ordusu gelir. eğitim ordusu Türkiye'nin kalabalık bir kesimidir. Milyonları kapsar. Bunun hemen ardından işçiler ve sendikalar gelir. Türk çalışma hayatının barış içinde geçmesi lazımdır. İşçi kesiminin başı dinç olmazsa, toplumda huzur olmaz.”

deyince icra ettiği görevi önemseyerek benimsemiştir.⁷³

Çağlayangil bu makamda da partizanca davranışlardan kaçınmış, mahiyetindeki personeli siyasi görüşlerine göre değil liyakatine göre değerlendirmiştir. Göreve başladığında herkes, selefi Ecevit ile birlikte çalışan özel kalem müdürünü ve şoförü değiştireceğini umarken, işlerini gayet iyi yaptıkları için ikisini de görevde tutmuştur. Çağlayangil başka siyasi görüşteki personeline gayet müsamahalı davranmıştır. Öyle ki şoförü arabada kendisini beklerken, CHP çizgisinde olan Ulus gazetesini rahatlıkla okumasına dahi karışmamıştır. Partisinden bazı isimler bu durumu Demirel'e şikâyet etmişler, Demirel de Çağlayangil'e özel kalem müdürünün iş çıkışında sık sık eski bakan Ecevit'in evine gittiğini, partidekilerin bundan rahatsız olduğunu söyleyerek bu iki personeli neden değiştirmedeğini sorduğunda Çağlayangil onların CHP'li olmalarına önem vermediğini, çalışmalarının izlenmesinden herhangi bir çekincesinin olmadığını ve bu kişilerle çalışmaya devam edeceğini söylemiştir.⁷⁴

Bu dönemde yaşadığı en büyük talihsizlik, parlamentoda yapmış olduğu bir konuşma esnasında işçilerden bahsederken “amele” sözcüğünü kullanmasıdır. Herhangi bir art niyet

⁷³ Çağlayangil, a.g.e. s.265.

⁷⁴ A.g.e. s.267-268.

taşımadığı ve bir aşağılama amacı gütmeyeceği halde, 1908 doğumlu olması ve eski dil alışkanlığından dolayı bu kelimeyi sarf ettiği aşikârdır. Ancak o süreçte kamuoyundan özellikle de işçi sendikalarından büyük tepki toplamıştır.⁷⁵

Çalışma Bakanlığı dönemindeki konulardan biri Avrupa'ya özellikle de Almanya'ya yapılan işçi göçü ve buradaki işçilerin durumları olmuştur. Bilindiği üzere İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızlı bir endüstrileşme hareketine girişen Almanya işgücü kaynaklarına ihtiyaç duymuş ve bunun için de İtalya, İspanya, Yunanistan ve Türkiye gibi Akdeniz ülkelerinden işçi ithal etmiştir. Almanya'nın bu işçi talebi Türkiye tarafından bir fırsat olarak görülmüştür. Türkiye'de ise, kırsal hayatın iticiliği ve şehir hayatının cezbediciliği ile beraber köyden kente göçler yaşanmış ve kentlerde de işsizlik problemi ortaya çıkmıştır. İşsizlik probleminin çözülmesi için devlet kendi sınırları içerisinde istihdam sağlayamayacağını düşündüğünden dolayı ikili anlaşmalarla Avrupa'ya işçi ithal etmiştir. Türkiye'de 1960 tarihinden önce küçük çaplı ve plansız olarak yapılan işçi göçleri, 31 Ekim 1961 tarihinde Almanya ile yapılan İşgücü Anlaşması⁷⁶ ile planlı ve devlet eliyle yapılır hale gelmiştir. Bu anlaşma ile birlikte Almanya'ya gönderilen işçilerin sayısı 1962 yılında yaklaşık 18 bin 500'e, bir yıl sonra ise 27 bin 500'e yükselmiştir.⁷⁷ Çağlayangil ise bu sayının 1965 yılında 110.000'i bulduğunu, Türkiye'nin Almanya'ya daha 400.000 işçiyi gönderebileceğini⁷⁸ ve işçi göçünün 7 yıl daha süreceğini belirtmiştir.⁷⁹ Çalışma Bakanlığı döneminde Almanya'ya giderek buradaki Türk işçilerin durumlarını yerinde incelemiş ve işçilerin taleplerini Alman yetkililere iletmiştir.

⁷⁵ Fikret Otyam, “Çağlayangil ve Çirkin Bir Davranış”, *Cumhuriyet*, 22.3.1965, s.7.

⁷⁶ **Uluslararası İşgücü Anlaşmaları**, Haz: Emir Timur Kafkas vd. , Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s.16.

⁷⁷ Ahmet İçduygu vd., **Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere**, Mirekoç Araştırma Raporları 1/2014, İstanbul, 2014, s. 181-185.

⁷⁸ *Cumhuriyet*, 11.06.1965, s.1.

⁷⁹ *Milliyet*, 25.04.1965, s.3.

Bu dönemde Çalışma Bakanı olarak Çağlayangil'i en çok zorlayan olay, 1965 yılı Mart ayında Zonguldak Kömür İşletmesi işçilerinin grevi olmuştur. İşçileri grev yapmaya sevk eden sebep ise, o dönem "liyakat zamları" adı altında işletmenin yıllık kar payından mühendislerin ve bürokratların ödüllendirilmesi, işçilerin ise bu ödüllendirmenin dışında tutulmasıydı.⁸⁰ 9 Mart'ta başlayan grev, zamanla büyüyerek şiddet eylemlerine dönüşmüş ve güvenlik güçleri de olaylara müdahale etmek durumunda kalmıştır. Müdahalede bulunan jandarmalara ellerindeki kazma ve küreklerle karşı koyan işçilere jandarma da silahlarla karşılık vermiş ve kanlı olayların yaşanmasına sebep olmuştur. İşçilerle güvenlik güçleri arasında yaşanan çatışmada Satılmış Tepe ve Mehmet Çavdar isimli iki işçi hayatını kaybetmiş, 10'u işçi 12'si er olmak üzere 22 kişi de yaralanmıştır. Meslektaşlarının hayatını kaybetmesi işçileri daha da galeyana getirmiş, olayların bastırılması için Bakanlar Kurulu kararıyla bölgeye iki jet gönderilmiş ve alçak uçuşlarla işçilere bildiri dağıtılmıştır. Çalışma Bakanı Çağlayangil olayların liyakat zammından kaynaklandığını doğrulamıştır.⁸¹ 14 Mart'ta sona erdirilen grev olayları ile ilgili Senato'da konuşan Çağlayangil, grevin çıkış sebebi ve yaşanan olaylar ile ilgili detaylı bir izahat yapmış ve konunun adli makamlarca da incelendiğini söylemiştir.⁸²

Zonguldak kömür madeninde yaşanan hadiseler zor kullanılarak bastırılmaya çalışılmış ancak bunun çare olmadığı anlaşılınca işçilerin taleplerinin değerlendirileceği belirtilmiştir. Bu açıdan Zonguldak olayları, haklarını savunan maden işçileri için bir simge haline gelmiştir. Öyle ki birçok şiire de konu olmuştur.⁸³

⁸⁰ Erol Çatma, **Kömür Tutuşunca**, Evrensel Basın Yayın, İstanbul, 1997, s. 45.

⁸¹ **Cumhuriyet**, 13.3.1965, s.1.

⁸² **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, T:4, C: 26, B:54, 16.03.1965, s.40-44.

⁸³ Örnek olarak bkz. Fazıl Hüsnü Dağlarca, "**Zonguldak Ağdı**", **Yeryağ**, Kitap Yayınları, İstanbul, 1965.

BÖLÜM 3

3. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ÇAĞLAYANGİL DÖNEMİ

Atatürk döneminin dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras'tan sonra cumhuriyet tarihimizin en uzun görev yapan ikinci dışişleri bakanı olan Çağlayangil, 1965-1971 ve 1975-1978 yılları arasında beş defa kurulan Demirel hükümetlerin tümünde dışişleri bakanı olarak yer almış ve yaklaşık 9 yıl bu görevi yürüterek Demirel'in vazgeçilmez dışişleri bakanı olmuştur. Soğuk savaşın devam ettiği bu yıllarda ABD, Rusya, Avrupa ve İslam ülkeleriyle önemli ilişkiler kurulmuş; Türk dış politikası açısından Kıbrıs sorunu, Avrupa ortak pazarı, ABD'ye ambargo uygulanması gibi çok önemli meseleler cereyan etmiştir. Bu göreve getirilmeden önceki hayatına bakıldığı zaman Çağlayangil'in dışişleri ile ilgili herhangi bir tecrübesi olmadığı aşikârdır. Zira bunu kendisi de dile getirmiş, dışişleri bakanlığı yapabileceği noktasında endişeler yaşamıştır. Kurduğu ilk hükümette Çağlayangil'e bu görevi veren Demirel de, hem politika hem de medya çevresinden insanlar tarafından eleştirilmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda görülecektir ki, tecrübesiz olmasına rağmen Çağlayangil gerek resmi gerekse de şahsi temaslarda Türkiye'yi en iyi şekilde temsil etmiş, dış politikamızı meşgul eden meselelerde ortaya koymuş olduğu düşünceler ve icraatlar ile ülke menfaatlerini azami derecede korumaya çalışmıştır. Göreve ilk getirildiğinde Çağlayangil'i eleştirenler, daha sonra onu Türkiye Cumhuriyeti'nin en başarılı dışişleri bakanları arasında sayacaklardır.

İlk olarak, 1965 seçimlerinde AP'nin tek başına iktidar olarak çıkmasıyla kurulan I. Demirel hükümetinde Dışişleri Bakanlığına getirilen Çağlayangil, daha sonra II. ve III. Demirel hükümetinde de bakanlığa devam etmiştir. Bu süreçte başlayan öğrenci ve işçi hareketleri ülkede anarşi olaylarının yaşanmasına sebep olmuş, hükümetin olayları

bastırmasında pasif kaldığını⁸⁴ düşünen Türk Silahlı Kuvvetlerinin 1971 yılında vermiş olduğu 12 Mart muhtırası sonrasında Demirel'in istifa etmesiyle Çağlayangil'in de birinci dönem diyebileceğimiz Dışişleri Bakanlığı sona ermiştir. Demirel'in istifasıyla düşen hükümetin ardından 1973 seçimlerine kadar Nihat Erim (iki defa), Ferit Melen ve Naim Talu hükümetleri kurulmuştur. Seçimin ardından yaklaşık üç ay yeni hükümet kurulamamış ve bu süreçte Talu hükümeti göreve devam etmiştir. 1974 yılının Ocak ayında Naim Talu'nun istifa etmesiyle, hükümeti kurma görevi kendisine verilen Ecevit CHP-MSP koalisyon hükümetini kurmuştur. Kıbrıs Barış Harekâtı ile büyük bir başarı sergileyen bu hükümetin ömrü de fazla uzun sürmemiş ve hükümet ortağı partiler arası anlaşmazlıklar sebebiyle kuruluşundan yaklaşık on ay sonra koalisyon dağılmıştır. Cumhurbaşkanı Korutürk'ün hükümeti kurma görevi verdiği Senato üyesi Sadi Irmak hükümetinin de meclisten güvenoyu alamaması ve Irmak'ın istifa etmesi üzerine bu sefer hükümeti kurma görevi Demirel'e verilmiştir. 1975 yılı Mart ayının sonunda "I. Milliyetçi Cephe Hükümeti" olarak adlandırılan AP, MSP, MHP ve CGP'nin katılımlarıyla oluşturulan IV. Demirel hükümetinde Çağlayangil tekrar Dışişleri Bakanlığı görevine getirilmiş ve 1977 seçimlerinden sonra AP, MHP ve MSP'nin oluşturduğu II. Milli Cephe Hükümetinde de bu göreve devam etmiştir. Demirel'in kurduğu beşinci hükümet olan bu koalisyonun da ülkenin yoksulluğu, güvenlik zafiyeti ve anayasadan uzaklaşıldığı iddialarıyla CHP'li Altan Öymen ve Hayrettin Uysal tarafından hükümet hakkında verilen gensoru ile düşürülmesiyle Çağlayangil'in Dışişleri Bakanlığı görevi de son bulmuştur.⁸⁵

⁸⁴ Kemal Karpat 1970 yılında Demirel ile yapmış olduğu özel bir görüşmede, kendisine üniversitelerde yaşanan bu olaylara karşı koymak için neden kişisel otoritesini kullanmadığını sormuş, Demirel göstericilerin halkın kendilerini onaylamadığını anlayacaklarını ve kendiliğinden susacaklarını söylemiştir. Bkz. Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s.231.

⁸⁵ Yusuf Tekin ve M. Çağatay Okutan, **Türk Siyasal Hayatı**, Orion Kitabevi, Ankara, 2011, s.183.

3.1. ADALET PARTİSİ İKTİDARI VE ÇAĞLAYANGİL'İN DIŞIŞLERİ BAKANI OLUŞU

3.1.1. Adalet Partisi'nin Kuruluşu

27 Mayıs darbesinden sonra Demokrat Partinin tasfiyesiyle oluşan siyasi boşluğu doldurmak üzere kurulan partilerden birisi olan Adalet Partisi, kadrosu ve söylemleriyle kısa sürede rakiplerini geride bırakarak dikkatleri üzerine çekmiş ve Demokrat Partinin oylarını kendinde toplamayı başarmıştır.

Partinin kurucusu ve ilk genel başkanı olan Ragıp Gümüşpala emekli bir generaldir. Orgeneral rütbesinde Erzincan'da bulunan 3. Ordu'nun komutanı olarak görev yapmakta iken 27 Mayıs darbesinden on gün sonra Genelkurmay Başkanı olmuş ancak kısa bir süre sonra 2 Ağustos 1960 tarihinde emekliye sevk edilmiştir.⁸⁶ Bu şekilde 27 Mayısçılar tarafından ordudan tasfiye edilen Gümüşpala siyasete atılmaya karar vermiştir. 1961 yılının başlarında siyasi partilerin kurulmasına izin verilmesiyle Gümüşpala da parti kurma çalışmalarına başlamış ve dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel de dâhil olmak üzere Ankara'da yapmış olduğu birtakım temaslardan sonra Akis dergisine vermiş olduğu bir mülakatta kuracakları partinin adının "Türkiye Adalet Partisi" olarak düşünüldüğünü söylemiştir.⁸⁷ Ancak parti Adalet Partisi adı altında kurulmuş ve faaliyete geçmiştir. 18 Şubat 1961 tarihinde toplanan AP Kurucular Kurulu'nda ise Ragıp Gümüşpala Genel Başkanlığa getirilmiştir.⁸⁸

Demokrat Partinin varisi olarak görülen AP'de eski General Ragıp Gümüşpala'nın varlığı, 27 Mayısçılara karşı bir nevi koruyucu işlevi görmüştür. Ordu, partinin Gümüşpala liderliğinde olduğu süreç içerisinde kontrolden çıkamayacağını düşünmüştür. Zaten partiyi kurmadan önce Gümüşpala 27 Mayısçıların ve Gürsel'in nabzını yoklamış ve muhtemeldir ki

⁸⁶ <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=RagipGumuspala> (son erişim tarihi: 27.01.2019)

⁸⁷ Akis, 06.02.1961, s.21.

⁸⁸ Milliyet, 19.02.1961, s.1.

onların kendisine yeşil ışık yakmasıyla partisini kurabilmiştir. Diğer taraftan eski DP'lilerin Gümüşpala'ya güvenip teveccüh göstermelerinin sebebi ise, 3. Ordu Komutanı iken ihtilal idaresine bağlılık bildirmesinde bir tereddüt yaşadığına dair rivayetlerin ortada dolaşması ve Milli Birlik Komitesi tarafından emekliye sevk edilmiş olmasıydı.⁸⁹

Gümüşpala önderliğinde AP iki seçim geçirmiş ve yeni kurulan bir parti olarak ciddi anlamda başarı sağlamıştır. Elbette ki bunun sebebi DP oylarının AP'ye kaymış olmasıdır. 1961 yılında yapılan genel seçimlerde, milletvekili oylamasında %34.8; senatör oylamasında %35.5 oy oranlarıyla CHP'nin ardından ikinci parti olmuştur. Bu seçimle beraber hiçbir parti tek başına hükümeti kuracak oranda oy alamadığı için Türkiye koalisyonlarla tanışmıştır. Kasım 1963 yerel seçimlerinde ise AP, bir önceki genel seçimlerde YTP'ye giden DP oylarını da alarak %45.97 oy oranıyla birinci parti olmayı başarmış⁹⁰ ve 1965 yılında yapılacak olan genel seçimlerde tek başına iktidar olacağını sinyali vermişti.

1964 yılına gelindiğinde, AP lideri Gümüşpala çıkmış olduğu yurt gezisine yaşlı bünyesi dayanamamış ve 5 Haziran'ı 6 Haziran'a bağlayan gece İstanbul'da hayatını kaybetmiştir. Çağlayangil anılarında Gümüşpala'nın vefatının gerçekleştiği günü şöyle aktarmaktadır:

“Adalet Partisi genel başkanı cuma günü İstanbul il merkezine gelmişti. Orada bulunan genel kurul üyeleri ile görüştü. Günlük işlere göz attı. Akşamüstü Ortaköy'deki LİDO'ya gitti. Orada kalıyordu. Amacı Saraçhane başında yapacağı konuşmayı hazırlamaktı. Anadolu gezisinde çok enerji harcamış yorgun düşmüştü. Yazısını bitirmeden saat 10'da odasına çıktı. Rahatsızlık duymaya başlamıştı. Zaten hastaydı. Kalbi düzeleceği yerde ağrıyordu. 1 saat sonra garsonu çağırdı. “Ben fenalaşıyorum” dedi. Orgeneral iken yaveri olan ve 27 Mayıs'tan sonra emekliye ayrılınca LİDO Oteli'ni işleten Sabit Bey'e ve Kütahya gezisinden gece dönen milletvekillerinden Kadri Erdoğan'a durumu haber verdiler. Enjeksiyonlar yapıldı. Hemen bebek'te oturan senatör doktor profesör Celal Ertuğ'a haber verdiler. Enjeksiyonlar yapıldı. Kriz devam ediyordu Ekrem Şerif Egeli, Necmettin Polvan çağrıldı. Hastanın kımıldatılması tehlikeli görüldüğü için bütün önlemler otelde alınıyordu Şifa yurdundan oksijen çadırı da getirilmişti. Paşa komaya girmişti. Bir aralık gözlerini açtı. Eski yaverine:

- Sabit Ben gidiyorum Allah'a ısmarladık, diyebildi. Bu son sözleri oldu. Gece yarısından sonra saat bir buçukta son nefesini verdi.”⁹¹

⁸⁹ Halit Kaya, **a.g.e.** s.20.

⁹⁰ Gaytancıoğlu, **a.g.m.** s.55-56.

⁹¹ Çağlayangil, **a.g.e.** s.100-101.

Gümüşpala'nın vefatıyla AP'de başlayan liderlik yarışını Süleyman Demirel kazanacak ve Türk siyasetine uzun yıllar damga vuracak bir isim haline gelecektir.

3.1.2. Süleyman Demirel'in Yükselişi

1 Kasım 1924 tarihinde Isparta İslamköy'de çiftçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Demirel ilk ve ortaöğretimini Isparta ile Afyonkarahisar'da yapmış, 1949 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'nden yüksek inşaat mühendisi olarak mezun olmuştur. 1950 yılında göreve başladığı Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde araştırmalar yapmak üzere ABD'ye gönderilmiş ve ülkeye döndüğünde Seyhan Barajı inşaatında proje mühendisi olarak görev almıştır. 1954 yılında ise Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nde Barajlar Dairesi Başkanlığına atanmış, bir yıl sonra da DSİ Genel Müdürü olmuş ve 1960 yılında askerlik vazifesini ifa etmek üzere genel müdürlükten ayrılmıştır. Askerlikten sonra serbest müşavir-mühendis olarak çalışmış ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde inşaat mühendisliği alanında dersler vermiştir. Aynı zamanda eski adı Boğaziçi Köprüsü olan 15 Temmuz Şehitler Köprüsü'nün ilk projesini hazırlayan Amerikan inşaat şirketi Morrison Knudsen Inc.'in Türkiye temsilciliğini üstlenmiştir. Demokrat Parti döneminin başarılı bir bürokratı olarak bilinen Demirel, yeni kurulan Adalet Partisi'nin 1962 yılında gerçekleştirilen AP'nin birinci kongresinde genel idare kuruluna seçilerek siyasi hayatına başlamıştır.⁹²

AP lideri Ragıp Gümüşpala'nın 1964 yılının Haziran ayında vefat etmesiyle partide liderlik mücadelesi başlamış ve genel başkanlık için İhsan Sabri Çağlayangil'in de ismi geçmiştir.⁹³ Bunlardan Tekin Arıburun, Sadettin Bilgiç ve Süleyman Demirel 27-28-29 Kasım

⁹² **Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları (Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi)**, Haz: İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara, 2014, s.100.

⁹³ Halit Kaya, **a.g.e.** s.198.

1964 tarihlerinde gerçekleştirilen AP İkinci Kongresi'nde liderlik için yarışmışlar ve Demirel 1679 delegenin 1072'sinin oyunu olarak genel başkan seçilmiştir.⁹⁴

Üçüncü koalisyon hükümetinin Bütçe Kanunu'nun meclisten geçmemesinden dolayı 1965 yılının Şubat ayında İnönü'nün istifasını sunması üzerine hükümeti kurma görevinin AP'nin yeni Genel Başkanı Demirel'e verilmesi beklenmiş ancak dönemin Cumhurbaşkanı Gürsel, siyasi parti liderleri ile bir görüşme yaptıktan sonra bu görevi bağımsız Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü'ye vermiş ve kurulan Ürgüplü hükümetinde Demirel de Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak yer almıştır.

3.1.3. 1965 Seçimleri ve Milli Bakiye Sistemi

1965 seçimlerinin, milli bakiye sisteminin ilk ve tek uygulandığı seçim olması cihetiyle Türk siyasi tarihinde ayrı bir önemi vardır. Uygulanan bu sistemde meclis çoğunluğunu sağlamak zor olmasına rağmen bu seçimlerde Demirel önderliğindeki Adalet Partisi meclis çoğunluğunu sağlayarak tek başına iktidar olmayı başarabilmiştir.

Milli bakiye ve ya ulusal artık sistemi; nispi temsilin uygulandığı seçimlerde, partilerin aldıkları oy toplamının çevre seçim sayısına bölünmesi sonucunda ortaya çıkan artık oy sorununun çözümüne yönelik geliştirilen sistemlerden birisidir.⁹⁵ Milli bakiye sistemini özetlemek gerekirse; Her seçim çevresinde verilen oyların toplamı, o seçim çevresinden çıkacak toplam milletvekili sayısına bölünerek "seçim sayısı" bulunur. Bu seçim çevresinde partilerin aldığı geçerli oy sayısı, "seçim sayısı" na bölünerek bu bölgede çıkardığı milletvekilli sayısı elde edilir. Bu bölümden arta kalan oylar tüm seçim çevrelerini kapsayan

⁹⁴ Bilgiç 522, Arıburun ise 39 oy almış, adaylığını koymamasına rağmen Ali Fuat Başgil'e de 4 oy çıkmıştır. Bkz. **Milliyet**, 30.11.1964, s.1.

⁹⁵ Artık oy sorununu ülke genelinde oluşturulan ulusal bir seçim çevresinde çözmeye yönelik bir sistem olan "milli bakiye sistemi" haricinde, "en yüksek bakiye sistemi" ve "en yüksek ortalama sistemi" gibi bu sorunu seçim çevresi içinde çözmeye yönelik sistemler de mevcuttur. Bu sistemler hakkında detaylı bilgi için bkz. Hikmet Sami Türk, "*Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih*", **Anayasa Yargısı**, S: 23, Y: 2006, s.88-89.

“millî seçim çevresi” içerisinde toplanır. Bu toplam, seçim çevrelerinde açık kalan milletvekilliklerinin toplamına bölünerek “millî seçim sayısı” bulunur. Yani, artık oylar boşta kalan sandalye sayısına bölünür. Daha sonra her partinin millî seçim çevresi içindeki geçerli oy toplamı millî seçim sayısına bölünür ve bu sayıya göre milletvekillikleri bölüştürülür. Bunun sonucunda yine doldurulamamış milletvekillikleri varsa bunlar partiler arasında boş kalan geçerli oyların büyüklük sırasına göre partiler arasında bölüştürülür. Örneğin; bir seçim çevresinde verilen geçerli oy sayısı 100.000 ve bu seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı 10 ise seçim sayısı 10.000’dir. Bu bölgede 29.000 geçerli oy alan A partisinin çıkaracağı milletvekili sayısını bulmak için, aldığı oy sayısı olan 29.000’i, seçim sayısına yani 10.000’e bölerek bulunur ve A partisinin bu seçim çevresinden iki milletvekili çıkaracağı anlaşılır. Bu bölümden kalan 9.000 oy ise, diğer artık oylar ile beraber milli seçim çevresine aktarılır. Aynı seçim çevresinde 71.000 geçerli oy alan B partisinin çıkaracağı milletvekili sayısını bulmak için, aldığı oy sayısı olan 71.000’i, seçim sayısına yani 10.000’e bölerek bulunur ve B partisinin bu seçim çevresinden yedi milletvekili çıkaracağı anlaşılır. Bu bölümden kalan 1.000 oy da milli seçim çevresinde toplanır. Dolayısıyla bu seçim çevresinde 10 milletvekili seçilmesi gerekirken 9 milletvekili seçilmiş ve bir sandalye boş kalmıştır. Bu şekilde bütün seçim çevrelerinden arta kalarak milli seçim çevresinde toplanan oy sayısı 500.000 ve ülke genelinde boşta kalan sandalye sayısı da 50 ise, 500.000’i 50’ye bölerek milli seçim sayısı 100.000 olarak bulunur. A partisinin milli seçim çevresinde 200.000 artık oyu toplanmışsa milli seçim çevresinden de 2 milletvekili daha çıkarabilmektedir.

Bu sistem, küçük partilerin de milletvekili çıkarmasının önünü açarak ülkede mevcut bulunan neredeyse bütün siyasi görüşlerin mecliste temsil edilmesini sağlayan bir sistem olmuştur. Öncelikle birçok küçük partinin önüne set çeken seçim barajının olmaması bu partilerin meclise girebilmesini kolaylaştırmıştır. Buna ek olarak, oyları seçim çevrelerinde bölündüğü için hiçbir seçim çevresinde milletvekili çıkaramayan partilerin bu sistemde oyları

ülke genelinde bir havuzda toplanarak milletvekili çıkarabilme imkânı sağlamıştır. Ayrıca bu sistemde, kendi seçim çevresinde seçilemeyen parti başkanlarının ve önde gelen isimlerin artık oylar ile milli seçim çevresinden meclise girmesine olanak sağlayarak partilerin mecliste daha etkili bir şekilde faaliyet göstermelerinin önünü de açmıştır. Örneğin milli bakiye sisteminin uygulandığı 1965 genel seçimlerinde %6.3 oy alan Millet Partisi 31 milletvekili, %3.7 oy alan YTP 19 milletvekili, %3 oy alan TİP 14 milletvekili ve %2.2 oy alan CKMP 11 milletvekili çıkarabilmiştir.⁹⁶ Seçimlere aylar kala seçim kanununda yapılan bu sistem değişikliğini kendilerinin tek başına iktidar olmasına karşı alınan bir tedbir olarak gören Adalet Partisi, 1965 seçimlerinde almış olduğu %52.9 oy oranı ile tek başına iktidar olmuştur. Bu şekilde milli bakiye sisteminde koalisyon hükümetlerinin kaçınılmaz olduğu eleştirisi ve iddiası, sistemin uygulandığı ilk ve tek seçimde çökmüş bulunmaktaydı. Tek başına iktidar olmasına rağmen AP milli bakiye sistemini eleştirmeye devam etmiş kaldırmaya çalışmıştır. Çünkü 1965 seçimlerinde aldığı %52.9 oy oranı ile 240 milletvekili çıkabilen AP, eski sistemde bu oranla çok daha fazla sayıda milletvekili çıkarabilecekti. AP'nin milli bakiye sistemine getirmiş olduğu eleştirilerden birisi de Türkiye İşçi Partisi'nin bu sistem ile meclise girmiş olmasıydı. Ancak demokrasi açısından bakılacak olursa bu durum, sistemin olumlu yönlerinden birisi olarak da değerlendirilebilir. Çünkü ülkede var olan siyasi bir görüşü temsil eden sosyalist bir parti meclise girme imkânı bulmuştur.

Milli bakiye sistemi 1965 yılında Türk siyasi hayatına girmiş⁹⁷ ancak sadece 1965 genel seçimlerinde uygulanabilmiş ve 1968 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.⁹⁸

⁹⁶ <http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> (Son Erişim Tarihi: 13.03.2019)

⁹⁷ **Resmi Gazete**, S: 11934, 20.02.1965, S.1-3.

⁹⁸ **Resmi Gazete**, S: 12856, 23.03.1968, S.1.

3.1.4. Çağlayangil'in Dışişleri Bakanı Oluşu

Daha 1940 yılında bir falcı Çağlayangil'e bu makamlara geleceğinin haberini vermiştir. Bir ev ziyareti esnasında akrabası Çağlayangil'in el falına bakmış ve “*Uzun yıllar sonra bir trafik kazası geçireceksin. Ölümlerden kurtulacaksın. Sonra yükseliyorsun. Saraylarda yaşayacaksın. Dünyayı idare edenler arasında yer alacaksın*”⁹⁹ şeklinde yorumlamış ve falcının dediği gibi önce 1962 yılında Bursa Senatörü iken, Düzce'nin Üstköprü mıntıkasında senatör Cemal Tarlan ve Kazım Yurdakul ile birlikte bindikleri aracın takla atarak devrilmesi üzerine başından ağır yaralanacak ve ölümden dönecek¹⁰⁰; daha sonra da Dışişleri Bakanı olduğunda zamanının çoğu yabancı devlet adamlarının arasında geçecektir.

Demirel'in kurduğu ilk hükümette Dışişleri Bakanı olarak yer alan Çağlayangil, 1978'e kadar kurulan beş Demirel hükümetinde de aynı görevi üstlenmiştir. Demirel'in kabinesinde böylesine önemli bir bakanlığı Çağlayangil'e vermiş olması, ikili arasındaki ilişkiyi önemli kılmaktadır.

Çağlayangil 1956 yılında kendisinin Bursa Valisi, Demirel'in de DSİ Genel Müdürü olduğu dönemde ilk tanışmalarını anılarında şöyle anlatmaktadır:

“Bursa Valisi iken vilayetin işleri için sık sık Ankara'ya giderdim. Adnan Bey odak noktası. Bursa'da su işleri ileri bir seviyede idi. Taşkıandan korunma ve inşaat işleri yapılmış sadece toprak sulaması kalmıştı.

Apolyont Gölü'nün uzunluğu 30 kilometre. Rakımı bir buçuk metre. Gölün ayağı denize gidiyor. Yağmurlar bastırınca Karacabey köylerini, devlet yolunu su basıyor. Su basmasını önleme işini bir müteahhit yapıyor ama sulama kısmı yok. Ben de sulama işini tamamlamak istiyorum. Bursa'da DSİ Bölge Müdürlüğü var. Oradan konularımızı tespit ettim.

Adnan Bey'e gittim. Su İşleri Müdürü'nün ünü almış başını gidiyor. 30 yaşında genç dinamik bir adam. Adnan Bey'den rica ettim. ‘Bir telefon ederseniz sayın genel müdür benimle meşgul olabilirler mi?’ Adnan Bey telefon etti. Bana da ‘Memnun kalacaksın’ dedi.

Gittim, Süleyman Bey makamında oturuyor. Yıl 1956. Kendisine konularımı anlattım. Sözümü kesmeden dinledi. Bitirdiğim zaman bana şunları söyledi:

‘Sizi tebrik ederim. Anlattıklarınızı biliyorum. Konunuzu çok iyi öğrenmişsiniz. Dediğiniz doğrudur. Bursa'da henüz sulamaya geçemedik. Ben sadece Bursa'nın su işleri müdürü değilim. Türkiye'nin Su İşleri Genel Müdürü'yüm. Türkiye genelinde su ıslahatının ancak %12'si yapılmıştır. Halbuki Bursa'da mevcut akarsuların %90'ının can ve mal kurtarma işleri İkmal

⁹⁹ Çağlayangil, a.g.e., s. 273.

¹⁰⁰ Cumhuriyet, 24.6.1962, s.1,7.

edilmiştir... Türkiye'nin seviyesi %90 a gelmedikçe mevcut tahsisatın Bursa'ya sarfı zordur. Siz plan ve programa dâhil değilsiniz. Ancak istediklerinizden şunları yapabilirim.'

Bana en az 1 saat izahat verdi. Baktım adam genç ama Türkiye'yi avucunun içi gibi biliyor. Bursa'yı da benden iyi taniyordu."¹⁰¹

Demokrat Parti döneminin bu iki parlak bürokratu daha sonra AP'de siyasetçi olarak bir araya gelmişlerdir. 1964 yılının sonlarına doğru AP lideri Gümüşpala'nın vefat etmesiyle partide başlayan genel başkanlık yarışına Demirel de katılmış, adı Tekin Arıburun'un listesinde yazılı olmasına rağmen Çağlayangil Demirel'i desteklemiş ve kongrede ona oy vermiştir. 1965 yılının Şubat ayında kurulan Suat Hayri Ürgüplü hükümetinde Çağlayangil Çalışma Bakanı, Demirel ise Başbakan Yardımcısı olarak yer almış ve bu hükümet her ikisi için de görev aldıkları ilk kabine olmuştur. Bu vesile ile bürokrasi hayatında başlayan ilişkileri siyasi hayatta hem parti hem de kabine içinde güçlenerek devam etmiştir. 1965 genel seçimlerini Demirel'in genel başkanlığındaki AP'nin kazanmasının ardından Demirel kurduğu ilk kabinede en önemli bakanlıklardan biri olan Dışişleri Bakanlığına Çağlayangil'i getirmiştir.¹⁰²

Çağlayangil anılarında Demirel'in hükümeti kurma sürecini ve kendisinin dışişleri bakanlığına getirilmesini de aktarmaktadır:

"Sayın Demirel'in kuracağı hükümette yerimi koruyacağını sanıyordum. Çalışma Bakanlığı'na almıştım ve önemini kavramıştım.

...

Seçim sonrası Sayın Demirel hükümeti kurmaya çalışıyor. Gazetelere sızan haberlerde ve yorumlarda benim adım yok. Bu arada Sayın Demirel beni çağırıp konuşmuyor da. 'Ben herhalde kabinde dışı aldım' dedim ve kendimi buna hazırlıyorum.

Bir Çarşamba sabahı kabineyi kurmakla görevlendirilen Başbakan Demirel, hükümet listesini köşke çıkaracak. Haberini bakanlığıma gelirken gazetelerden öğrendim. Benimle herhangi bir görüşme olmadı. 'Demek ki kabine dışı kaldık' diye düşündüm. Bakanlığa geldim, telefon çaldı. Saat 09.00'a geliyor. 'Sayın Demirel sizinle görüşecek' dediler. Demirel beni Başbakanlık'a çağırdı gittim. Başbakan, hükümet listesini yapmıştı. Liste üzerinde son bir görüşmeyi benimle yapmayı uygun görmüşlerdi. Demirel, listeyi yaparken oldukça zorlanmıştı. Kılı kırk yarmış ve yorulmuştu. Benim bakanlığıma da Ali Naili Erdem'i atamıştı.

¹⁰¹ Çağlayangil, a.g.e. s.98.

¹⁰² **Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, Cilt III, Haz: İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, s.2174-2175.

Sayın Demirel ile hükümet oluşumu üstünde konuştuk. Demirel Çankaya çıkacak. Bana sordular,

- Kendi durumunu biliyor musun, diye.

- Hayır, bilmiyorum, dedim.

- Sizi Dışişleri Bakanlığı'na düşündüm.

Şaşırmışım. Önemli bir bakanlıktı ama teknisyen olmayı gerektirirdi. Benim bir birikimim yoktu:

- Nasıl olur? Ben yapabilir miyim ki? Sanmıyorum, dedim.

- Ne o, benimle çalışmak istemiyor musun yoksa? Deyince:

- Hayır, bunu şeref sayarım. Ama hiçbir deneyimim yok. Başarısız olmaktan korkarım.

Demirel beni onurlandıran ve güven bildiren bir konuşma yaptı. Liste açıklandı.”¹⁰³

3.1.5. Çağlayangil'in Dışişleri Bakanı Olmasına Gelen Tepkiler

Daha önce dış politika ile alakalı hiçbir tecrübesi ve bir geçmişi olmayan Çağlayangil'in Demirel tarafından Dışişleri Bakanlığına getirilmesi bir takım tepkilere yol açmıştır. Gazetelerde Dışişleri Bakanı oluşuna kendisinin dahi şaşırıldığı haber yapılmıştır.¹⁰⁴ Abdi İpekçi, Milliyet gazetesindeki “Durum” köşesinde yeni kurulacak Demirel hükümetini eleştirirken Çağlayangil'i örnek göstermiştir:

“... Bu güçlüklerin yanı sıra ortada dolaşan bazı isimler Demirel'in kuracağı kabinenin temenni edildiği gibi 'daha iyisi olamazdı' dedirtmekten uzak kalacağı intibasını vermektedir. Dışişleri Bakanlığı için sözü edilen İhsan Sabri Çağlayangil bu hususta tipik bir örnektir. Çağlayangil'in bazı alanlarda ihtisas sahibi bulunduğu ileri sürülebilir ama dışişleri, heralde onun ihtisas alanlarına çok uzaktadır. Demirel belki de bu bakanlığa kendi grubu dışından birini getirmemek endişesiyle Çağlayangil'i düşünmüştür. Fakat Çağlayangil bu iş için düşünüleceklerin başında gelemez ve AP grubunda dışişleri alanında bilgi, hatta tecrübe sahibi elemanlar mevcuttur.

Kısacası durum kesinlikle aydınlanmadan ortaya çıkan belirtiler, bir yandan güçlükleri, diğer taraftan da yeni hükümete gireceklerin beklendiği gibi AP'nin çıkarabileceği en iyi kadro olmayacağını göstermektedir.”¹⁰⁵

Yine Milliyet gazetesinde “Olaylar ve İnsanlar” köşesinin yazarı Hasan Pulur da, Çağlayangil'in geçmişine giderek Dışişleri Bakanı olmasını mizahi olarak değerlendirmiştir:

¹⁰³ Çağlayangil, a.g.e. s.269-270.

¹⁰⁴ “Dışişleri Bakanı Oluşuna İhsan Sabri Çağlayangil Bile Şaşı...”, Milliyet, 29.10.1965, s.5.

¹⁰⁵ Abdi İpekçi, “Güçlükler...”, Milliyet, 27.10.1965, s.1.

Kabine açıklandı. Herkeste bir dudak bükme... Hele Dışişleri Bakanlığı için! 'İhsan Sabri'den de Dışişleri Bakanı olur mu?' diyen diyene... Niçin olmasın Efendim? Bu politikacılar böyledir işte! Birbirlerini hiç çekemezler! Şimdiye kadar Dışişleri Bakanı olanların Çağlayangil den fazlası neydi sanki? Biz Köprülüzade Fuat hocayı da biliriz! Neyse Köprülü bir kenarda dursun da Çağlayangil'e bakalım. Üstat Sen Joseph'de okumuş, İstanbul Lisesi'ni bitirmiş. Hukuk Fakültesini ikmal ettikten sonra Emniyet Teşkilatına girmiş... Sonra Vali olmuş... Dolaşa dolaşa Bursa Valiliği ne kadar gelmiş... Geliş o geliş... Büyük şöhretini Bursa'da yapmış... 27 Mayıs onu da benzerleri gibi Balmumcu'ya gönderivermiş... Ama orada çok kalmamış... 1961 seçimleri Çağlayangil'e Senatonun yolunu açivermiş. Grup sözcülüğü filan derken Çalışma Bakanı oluvermiş. Çalışma Bakanı iken bir talihsizliğe uğramış... Zonguldak olaylarında işçiler için 'amele' tabirini kullanıvermiş... Vay sen misin efendim 'amele' diyen... Kızılcaıyamet kopmuş... Fransızca'yı Sen Josef'de, İngilizce'yi kendi kendine öğrenmiş... Rusça'yı da meramını anlatacak kadar bilir... Rusça'yı nasıl mı öğrenmiş... Basit efendim! Ankara'dayken Karpiç'e devam etmiş... 'Baba Karpiç' lokantasının müdavimi Çağlayangil'e Rusça'yı öğretivermiş! Sık sık dış ülkelere geziye gitmiş... Amerika'da 2 ay kalmış. Milletlerarası İpekçilik Kongresinde Türkiye'yi temsil etmiş. İyi niyet heyetiyle Ortadoğu'yu dolaşmış. 2 Dünya Savaşı'nda Meriç Köprüsü yıkılınca Almanlarla yapılan görüşmelerde Türk heyetine başkanlık etmiş. Klasik eserleri okumayı sever. Operaları hiç kaçırmaz. İyi bilardo oynar, yüzer, maçlara gider, takım tutmaz... Lise arkadaşı Sait Faik en sevdiği hikâyecidir. Okulda sahneye çıkmış Molier'in "Zor Nikâh" oyununda "Üstadı Sani" yi oynamıştır. Şiire çok meraklıdır. Divan edebiyatından yeni şiire kadar bütün şairleri okur. Arada sırada kendisi de yazar. Bursa Valisi iken Uludağ'da bir genç kızın arkasından şu şiiri yazdığı söylenir:

'Ayağında daracık pantolon

Elinde binlik şişe,

Erkeklik bu mu kızım,

Erkeksen ayakta işe.'

Salon adamıdır, centilmendir, hoş sohbettir. Sohbetine doyum olmaz.

Nasıl? Hala Çağlayangil'in Dışişleri Bakanı olmasına itirazınız var mı?¹⁰⁶

Çağlayangil'in Dışişleri Bakanı oluşuna eleştiriler sadece dışarıdan değil, parti içerisinde de gelmiştir. Adnan Menderes'in oğlu ve AP Aydın milletvekili olan Yüksel Menderes, Demirel'in bu tercihinin isabetli olmadığını, Dışişleri Bakanlığına emekli bir elçinin; eski bir Vali olan Çağlayangil'in de İçişleri Bakanlığına getirilmesinin daha uygun olacağını dile getirmiştir.¹⁰⁷

Ancak belli bir müddet geçtikten sonra Çağlayangil'in dış politikada attığı başarılı adımlar, bu tenkitleri övgüye dönüştürmüştür. Mesela, bakanlığa ilk getirilişinde yukarıda da yer verilen eleştirileri köşesinde dile getiren Abdi İpekçi, bundan kısa bir süre sonra yine aynı gazetede köşesinde Çağlayangil'den övgüyle bahsetmiştir:

¹⁰⁶ Hasan Pulur, "Çağlayangil'i Tanır mısınız?", *Milliyet*, 29.10.1965, s.5.

¹⁰⁷ *Milliyet*, 17.3.1996, s.14.

“ ...

Çağlayangil iç işlerde tecrübeli idi ama dış politika ile hiçbir ilgisi olmamıştı. Hatta lisan dahi bilmediği ileri sürülüyordu. Bugüne kadar dış politikamızdaki gelişmeler dil konusunda olduğu gibi diğer hususlardaki iddialar ve tahminlerin de asılsızlığını doğrulayacak niteliktedir.

Bir kere Çağlayangil ihtisasa saygı göstermiş, Bakanlığındaki teknisyenlere danışmadan keyfi kararlar almak yoluna gitmemiştir. Bunun yanı sıra dış politikadaki tecrübesizliğini sağduyusuyla kapatmayı başaramamıştır. ...”¹⁰⁸

Daha önce dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın ABD gezisinde onunla beraber Dışişleri Bakanı olarak Çağlayangil’i Hollywood’da misafir eden “20 The Century Fox” film şirketinin en büyük hissedarı ve yönetim kurulu başkanı Rum asıllı Spyras Skouras iade-i ziyaret için 1967 yılında Ankara’ya geldiğinde Çağlayangil’i “*çağımızın en büyük devlet adamı*” olarak nitelemiştir.¹⁰⁹

TBMM eski Dışişleri Komisyonu Başkanı Cevdet Perin ise, Milliyet gazetesindeki yazısında Çağlayangil’in Dışişleri Bakanlığını şöyle yorumlamıştır:

“Dışişleri Bakanımız İhsan Sabri Çağlayangil, Türk hükümetinin, başta NATO olmak üzere, andlaşmalarına bağlı kalmak şartı ile, ilişkilerinin çevresini bunların dışında da genişletebileceğini, milli bir politikanın dayanması gereken temel bir fikir olarak daha ilk günden benimsemiş ve çalışmalarına bu yönde hız vermiştir. Her zaman iç politikada istismar konusu yapılmaya müsait Kıbrıs meselesi hariç, şu ana kadar muhalefet partilerinin tenkidlerine hedef teşkil edecek herhangi bir diplomatik temas olmamıştır diyebiliriz. Bilakis, Dışişleri Bakanının meclis kürsüsünden verdiği izahat ve kendisinden önceki çalışmalardan daima sitemle bahsediş partiler arası parlamenter hayatımızda Batılı anlayışın güzel bir örneğini teşkil etmiş ve basında olumlu karşılanmıştır.”¹¹⁰

Çağlayangil’in vefatından sonra bir yazı kaleme alan Ali Sirmen de, Dışişleri Bakanlığında getirilişinde haksız yere önyargılarda bulunduğundan dolayı duymuş olduğu üzüntüleri şu şekilde dile getirmiştir:

“Dünya Savaşı öncesinden kalma bıyığı, kırık dökük Fransızcası, taşrada geçen yaşamı ile İhsan Sabri Çağlayangil’den başarılı bir Dışişleri Bakanı çıkabileceğini kestirmek çok güçtü.

Oysa o, Türkiye Cumhuriyeti dış politikasının, 27 Mayıs 1960 sonrasında, doğallıkla soğuk savaşın sona erip, yumuşamanın da başlamasının etkisiyle, yeniden çok yönlüleşme sürecinde

¹⁰⁸ Abdi İpekçi, “Çağlayangil ve Dış Politika”, **Milliyet**, 19.06.1966, s.1.

¹⁰⁹ **Milliyet**, 4.6.1967, s.1,7.

¹¹⁰ Cevdet Perin, “Dış Politikamız”, **Milliyet**, 13.8.1966, s.1,2.

büyük etkileri olmuş, Cumhuriyet devrinin en renkli, en başarılı Dışişleri Bakanlarından biri olma sıfatını hak etmiş biri olarak, daha yaşarken geçmişti tarihe.

...

İhsan Sabri Bey'in Dışişleri Bakanlığı'na oturmasıyla benim dış politika yazarlığımın başlaması hemen hemen eş zamanlıdır. O günlerde İhsan Sabri Bey'i partisinin tutucu politikası ve diplomasisi yüzünden çok eleştirmiştim. Birincisinde hala haklı, ikincisinde ise zaman zaman haksız olduğumu düşünüyorum şimdi.

Çağlayangil, Türk diplomasisinin çok boyutlu bir yörünge girmesine katkıda bulunmuş bir kişiydi. İç politikadaki tutuculukları, dış politikadaki dinamizmini engelleyememişti. Ve ben her şey durduğunda olayları yeniden değerlendirirken, bu gerçekten kültürlü, hoş sohbet ve zeki devlet adamını dinlerken, ona zaman zaman ettiğimiz haksızlıktan dolayı üzülüyor, zaman zaman da böyle bir kafanın, böylesine tutucu bir politikanın önde gelen kişilerinden biri olmasına onun adına hayıflanıyordum.

İhsan Sabri Çağlayangil ile uzun konuşmalarımız sonunda, onun zekâsına, kültürüne, diplomatik olaylara yaklaşımına hayranlık duydum..."¹¹¹

Dışişleri bürokratlarından önemli isimler de Çağlayangil'in Bakanlığa getirilmesine başta önyargı ile yaklaşmışlar ancak daha sonra onun döneminden övgüyle bahsetmişlerdir. Yıllarını Dışişlerine vermiş ve burada en üst düzey makamlara kadar yükselmiş olan Semih Günver, Dışişleri Bakanlığına ilk getirildiğinde kendisine haksızlık ettiğini belirterek, Çağlayangil'in meslekte fazla bir deneyimi olmamasına rağmen kısa zamanda şahsi yetenekleriyle kendisini geliştirerek en başarılı bakanlardan biri olduğunu vurgulamıştır.¹¹² Yine o dönemin meşhur Büyükelçilerinden Mahmut Dikerdem de anılarında Çağlayangil'in Dışişleri Bakanlığı hakkında şunları söylemiştir:

"(...) 1965 genel seçimlerinden sonra kurulan ilk Demirel Kabinesinde Dışişleri Bakanlığına getirilmesi basınımızda pek olumlu karşılanmamıştı. Yalnız basında değil, Dışişleri Bakanlığında da bu 'polisten yetişme' idare amirine karşı bir küçümseme duygusu yaygındı. Demirel'in ilk kabinesi belli olunca bir arkadaşımın aldığı mektupta Çağlayangil'in Dışişleri Bakanlığına getirilmesini öyle değerlendiriyordu: 'Roma İmparatoru Caligula'nın atını Konsül yapmasından beri bildiğim en kötü atama budur'. Oysa çok zaman geçmeden anlayacaktık ki yeni Bakanımız hiç de küçümsenecek bir kişi değil, tersine meslekten yetişme diplomatların çoğundan daha üstün yeteneklere, kıvrak bir zekâyı, sorunlara çabuk nüfus etme gücüne ve Doğululara özgü kurnazlığa sahip bir devlet adamıdır."¹¹³

¹¹¹ Ali Sirmen, "Güle Güle Ekselans", **Milliyet**, 2.1.1994, s.21.

¹¹² Semih Ünver, "Dışişleri", **Milliyet**, 2.11.1990, s.15.

¹¹³ Mahmut Dikerdem, **Hariciye Çarkı**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s.13.

3.2. ÇAĞLAYANGİL'İN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ MESELELER

1965-1971 ve 1975-1978 yılları arasında toplam beş dönem Dışişleri Bakanlığı yapan Çağlayangil, bu süreç içerisinde Kıbrıs sorunu, Avrupa ortak pazarı, ABD'ye ambargo uygulanması gibi çok önemli meseleler ile meşgul olmuş, çeşitli ülkeler ile samimi ilişkiler tesis etmiştir. Bu dönemde Türk dış politikasında meydana gelen gelişmelerle ilgili yaşamış olduğu önemli olayları hatıratında anlatmış, dış politika meseleleri ile ilgili düşüncelerini de zaman zaman dergi ve gazetelerde dile getirmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde, Çağlayangil'in Dışişleri Bakanlığı dönemini kronolojik sıralamadan ziyade, cereyan eden önemli meseleleri Çağlayangil'in icraatları ve düşünceleri üzerinden inceleyeceğiz.

3.2.1. Türk-Yunan İlişkileri ve Kıbrıs Meselesi

Aralarında tarihi ve kültürel bağlar bulunan ve coğrafi olarak birbirlerine komşu olan bu iki ülke arasında, bir kısmı bugüne kadar süregelen gerginlikler yaşanmıştır. Atatürk döneminde, Yunanlıların Anadolu işgalinde geride bırakmış oldukları acı hatıralara rağmen Türkiye Yunanistan ile dostane ilişkiler kurabilmeyi başarabilmiştir. Öyle ki İkinci Dünya Savaşı'nda Almanların işgalinden kaçarak Türkiye kıyılarına sığınan Yunanlılara kucak açılmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kıbrıs meselesinin ortaya çıkışıyla iki ülke arasındaki gerginlikler tekrar baş göstermiştir. Bu süreçte Yunanistan'ın uluslararası anlaşmaları ihlal ederek girişmiş olduğu sorumsuzca hareketler, Kıbrıs'a ek olarak başka meselelerin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunlardan birisi Ege'deki Yunan adalarının silahlandırılmasıdır. Lozan Anlaşması ile Yunanistan'ın bu adaları silahlandırılması yasak olmasına rağmen, Kıbrıs'ta yaşanan olaylar sonucu iki ülkenin savaşın eşiğine gelmesiyle Yunanistan bu adaları silahlandırmaya kalkışmıştır. Bu adaların Türk topraklarına aşırı yakın olması dolayısıyla ülkenin güvenliğini tehdit eden bu duruma Türkiye her zaman tepki

göstermiş ancak Yunanistan her zaman adalara herhangi bir silahlandırmada bulunmadıklarını iddia etmişlerdir. Diğer bir mesele ise kıta sahanlığı ve kara suları sorunudur. Bu mesele de Yunan adalarının Türk topraklarına yakınlığından dolayı ortaya çıkmış ve Yunanistan haksız bir anlayışla kıta sahanlığı ve kara sularını bu adalardan başlatarak Türkiye'nin ana kara parçasına ait hakkını açıkça ihlal edecek şekilde burada şirketlere arama yapma ruhsatı vermiştir. Buna ek olarak hava sahası mevzusu da anlaşmazlığa sebep olmuş ve iki ülkenin savaş uçakları zaman zaman karşılıklı olarak "it dalaşı" olarak tabir edilen manevra taarruzlarına girişmişlerdir.¹¹⁴

Yukarıda da belirtildiği gibi, iki ülke arasında yaşanan bu gerginliklerin başlangıcı Kıbrıs'ta yaşanan olaylar olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde Türk-Yunan ilişkileri Kıbrıs meselesi etrafında gelişmiştir.

3.2.1.1. Tarihte Kıbrıs

Kıbrıs meselesini anlamak için tarihine kısaca değinmekte fayda vardır. Coğrafi konumu itibariyle gerek Akdeniz, gerek de Ortadoğu ve Anadolu için büyük önem arz eden Kıbrıs, tarih boyunca çeşitli devletlerin hâkimiyet kurduğu ve ya kurmaya çalıştığı bir ada olmuştur. Daha milattan önce 15. yüzyılda Kıbrıs için mücadeleler Mısırlılar ile Hititliler arasında başlamış ve bu mücadele adanın karşılıklı el değiştirmesi şeklinde uzun bir süre devam etmiştir. M.Ö 1000 yıllarında ise adada Fenikelilerin hâkimiyeti başlamış, M.Ö. 722 yılına kadar süren bu hâkimiyetin ardından Asurluların egemenliği başlamış ve M.Ö. 609 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihte Mısırlılar adayı tekrar ele geçirse de hâkimiyetleri fazla uzun sürmemiş ve yaklaşık yarım asır sonra Pers Krallığının bütün Mısır'ı hâkimiyeti altına almasıyla Kıbrıs da Perslilere geçmiş oldu. M.Ö. 550-333 yılları arasında süren Pers

¹¹⁴ Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 442-452.

hâkimiyeti, Büyük İskender'in adayı ele geçirmesiyle son buldu ve M.Ö. 59 yılına kadar sürecek olan Makedonya egemenliği başladı.¹¹⁵ M.Ö. 59 yılında ada Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine geçmiş, M.S. 395 yılında imparatorluğunun ikiye bölünmesi üzerine Batı Roma ve ya diğer adıyla Bizans İmparatorluğu'nda kalmıştır. Bizanslıların Kıbrıs Kilisesi'ni bağımsız ilan etmesi ve Rumca'yı resmi dil olarak tanınması, adanın Rumlaşmasına sebep olmuştur. 7. yüzyıldan itibaren Arap-İslam ordularının adayı ele geçirme hareketleri olmuş ancak tam bir egemenlik kuramamışlardır. Haçlı Seferleri sırasında 12. yüzyılın sonlarına doğru İngiliz Kralı I. Richard'ın adayı ele geçirmesiyle Kıbrıs ilk defa İngiliz hâkimiyetine girmiş oldu. Ancak bu uzun sürmemiş, İngiliz Kralı adayı önce Tapınak Şövalyelerine daha sonra da Guy de Lusignan'a bıraktı. Lusignan Hanedanlığı 15. yüzyıla kadar Kıbrıs'ı idare etmiş, 1432 yılından itibaren Venedikli korsanların adada ağırlığı hissedilmeye başlamış ve 1489 yılında Venedikliler Kıbrıs'ı tamamen ilhak etmiştir.¹¹⁶

16. yüzyılın süper gücü konumunda olan Osmanlı Devleti, Doğu Akdeniz'de de hâkimiyet tesis etmek için Venediklilerin elinde bulunan Kıbrıs'ı ele geçirmek için çalışmalara başlamış ve nihayet 1571 yılında Lala Mustafa Paşa komutasındaki bir harekâtla Kıbrıs fethedilmiştir. Bizans döneminde Rumlaştırılan Kıbrıs, bu tarihten sonra da Anadolu'dan Kıbrıs'a iskânlar sağlanarak Türkleştirilmeye ve Müslümanlaştırılmaya çalışılmıştır. 300 yılı aşkın bir süre Osmanlı idaresinde kalan Kıbrıs, 1877-1878 Rusya-Osmanlı Savaşı sonrasında hukuken olmasa da fiilen elden çıkmıştır. Bu savaştan büyük bir yenilgi ile çıkan Osmanlı Devleti, Ruslarla imzalanan Ayastefanos Anlaşması'nın ağır hükümlerini Berlin Anlaşması'nda hafifletmek amacıyla İngilizlerin desteğini almak için İngilizlere Kıbrıs tavizi verilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, Kıbrıs üzerindeki hükümler hakkını kayıtsız ve şartsız terk etmemiştir. Rusya'nın Batum, Kars ve Ardahan'ı iade

¹¹⁵ Remziye Okkar, "Eski Çağlardan Roma Dönemine Kıbrıs/Alashiya Adasındaki Siyasi Oluşumlara Genel Bir Bakış", **Tarihte Kıbrıs**, C.1, Ed: Osman Köse, Dokuzonbeş Matbaacılık, Bursa, 2017, s.31-36.

¹¹⁶ Müge Vatansever, "Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Özel S., 2010, s.1489.

edinceye kadar bu hakkını İngiltere'ye vekâleten bırakılması hükmü getirilmiştir. Bu nedenle Kıbrıs hukuken Osmanlı Devleti'nin toprağı olmaya devam etmiştir. Bu hükme bakılacak olursa 1918 yılında imzalanan Brest Litovsk Anlaşması ile Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı'ya geri verilmesi sonucunda İngilizlerin adayı tahliye etmesi icap edecekti ancak, İngilizler Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ve Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında yer alması üzerine 5 Kasım 1914 tarihinde Kıbrıs'ı tek taraflı olarak ilhak ettiklerini açıklamıştır. Osmanlı Devleti ise bu ilhakı kabul etmemiş ancak sadece protesto edebilmiştir. Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'nin ardından imzalanan Lozan Anlaşması'yla İngilizlerin Kıbrıs'ı ilhakı Türkiye tarafından kabul edilmiştir. Lozan Antlaşmasının Kıbrıs ile ilgili 16, 20 ve 21. maddeleri şöyledir:

“Madde 16– Türkiye işbu Andlaşmada belirtilen sınırlar dışında bulunan topraklar üzerindeki ya da bu topraklara ilişkin olarak, her türlü haklarıyla sıfatlarından ve egemenliği işbu Andlaşmada tanınmış adalardan başka bütün öteki adalar üzerindeki her türlü haklarından ve sıfatlarından vazgeçmiş olduğunu bildirir; bu toprakların ve adaların geleceğı [kaderi], ilgililerce düzenlenmiştir ya da düzenlenecektir.

İşbu maddenin hükümleri, Türkiye ile sınırdaş olan ülkeler arasında komşuluk durumları yüzünden kararlaştırılmış ya da kararlaştırılacak olan özel hükümlere hâlel vermez. ...

Madde 20– Türkiye, İngiliz Hükümetince 5 Kasım 1914 tarihinde ilan edilen, Kıbrıs'ın (İngiltere'ye) katılımını tanıdığını bildirir.”

Madde 21- 5 Kasım 1914 tarihinde Kıbrıs adasında yerleşmiş bulunan Türk uyrukları, yerel kanunun saptadığı şartlar içinde, İngiliz uyrukluğunu edinecekler ve bu kimseler Türk uyrukluğunu yitireceklerdir. Bununla birlikte, işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak iki yıllık bir süre içinde, Türk uyrukluğunu seçme yetenekleri olacaktır; bu durumda, seçme hakkını (option) kullandıkları tarihi izleyecek oniki ay içinde Kıbrıs adasından ayrılmaları zorunlu olacaktır.

İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte Kıbrıs adasında yerleşmiş olup da, bu tarihte, yerel kanunun öngördüğü şartlar içinde yapılmış başvurma üzerine İngiliz uyrukluğunu edinmiş bulunan ya da edinmekte olan Türk uyrukları da bu yüzden Türk uyrukluğunu yitireceklerdir.

Şurası kararlaştırılmıştır ki, Kıbrıs Hükümetinin, Türk hükümetinin rızası olmaksızın Türk uyrukluğundan başka bir uyrukluğa edinmiş olan kimselere, İngiliz uyrukluğunu reddetme yeteneğı olacaktır.¹¹⁷

¹¹⁷ **Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar-Belgeler)**, Çev: Seha L. Meray, 2. Takım, Cilt II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.7.

3.2.1.2. Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı

Bizanslılar döneminde Rumlaşan Kıbrıs'ta, Osmanlı döneminde Türklerin iskânlarıyla nüfusta Türk-Rum dengesi oluşmuş ancak İngilizlerin 1878 yılında başlayan fiili idaresinden itibaren bu denge Türklerin aleyhine bozulmuştur. Kıbrıs'taki Türk nüfusu ile ilgili Lozan Anlaşması'nda başlayan ve sonraki yıllarda da devam eden hatalar zinciri, Kıbrıs sorununun ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Lozan Antlaşması'nın 21. maddesi hükmünce Kıbrıs'taki birçok Türk İngiliz vatandaşlığına geçmeyerek Türkiye'ye göç etmiş ve daha sonraki yıllarda da adadaki Türk kökenli çocukların eğitim-öğretimini devam ettirebilmeleri için Türkiye'ye göçleri olmuş bu şekilde adadaki Türklerin sayısı azalmıştır. Buna ek olarak, İkinci Dünya Savaşı'nda Almanların Yunanistan'ı işgal etmesi ve burada yaşam şartlarının zorlaşması üzerine Türkiye'ye iltica eden ve Anadolu kıyılarında kurulan kamplarda misafir edilen Yunanlıların bir kısmı Kıbrıs'a gönderilmiş¹¹⁸ ve bunun sonucunda adadaki Türkler iyice azınlık durumuna düşmüştür.

Tek parti döneminin son Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak'ın 23 Ocak 1950 tarihli birleşimde mecliste Kıbrıs meselesi ile ilgili yapmış olduğu konuşma, bu meselede ne kadar duyarsız kalındığını ortaya koymaktadır. Dönemin CHP Sinop Milletvekili Cevdet Kerim İncedayı'nın Cumhuriyetin 10. yılında ülke çapında her ilçeyi temsilen o ilçe merkezinden merasimle toprak alınarak Ankara'ya hediye edildiği esnada, Türkiye'de tahsil gören Kıbrıslı gençlerin de yurtları Türkiye Cumhuriyeti haricinde kaldığı için damarlarından aldırıp bir şişede biriktirerek hediye ettikleri ve o güne kadar muhafaza edilen kanlar üzerinde hükümetin ne gibi bir tasarrufta bulunacağını sorması üzerine Sadak şu ilginç cevabı vermiştir:

“(...) Önergede, Cumhuriyetin 10 ncu yıl dönümünde gönderilmiş olan bir hâtra münasebetiyle Kıbrıs'ın adı geçiyor. Cevdet Kerim arkadaşımı, 17 yıl önce gelmiş olan bir hâtıradan bugün bahsetmeye sevmeden düşünce ve hissiyatı anlıyorum.

¹¹⁸ Serdar Sarısır, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu Sahillerine Sığınan Yunanlı Sivil Mülteciler”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 27, 2010, s.517.

Huzurunuzda çıkmış iken bu münasebetle birkaç söz söylemek isterim. Bilhassa Kıbrıs münasebetiyle yapılan nümayişlerden iki kelime ile bahsetmek isterim.

Muhterem arkadaşlar, Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur. Bunu bir müddet evvel Gazetecilerin bir sualine cevaben de söylemiştim. Kıbrıs diye bir mesele yoktur, Çünkü Kıbrıs İngiltere'nin hâkimiyeti ve idaresi altındadır. İngiltere'nin bu adayı başka bir Devlete devretmek hususunda en küçük bir niyeti, bir temayülü olmadığını biliyoruz. Bu hususta tam kanaatimiz vardır. Kıbrıs'ta yapılan şu veya bu hareket, bu vaziyeti değiştiremez, değiştiremeyecektir. Böyle olunca, miting tertip eden nümayişler yapan gençlerimiz beyhude heyecana kapılıyorlar boşuna yoruluyorlar. Bunu söylemiştim. Yine tekrar ediyorum."¹¹⁹

Demokrat Parti döneminde de Kıbrıs konusundaki duyarsız tavır devam etmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 20 Haziran 1950 tarihinde toplanan DP'nin meclis grubunda Kıbrıs meselesi diye bir meselenin mevcut olmadığını beyan etmiştir.¹²⁰

Bu arada Kıbrıs'ın Rumların yönetimine geçmesi için çalışmaya başlayan Başpiskopos Makarios ve Yunanistan, 1954 yılında bu konuyu Birleşmiş Milletlere götürmüş ancak istekleri kabul edilmeyince Rumlar silahlı mücadele kararı almışlardır. General Grivas önderliğinde Enosis taraftarları 1955 yılında Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü (EOKA)'yı kurmuşlar ve önce İngilizlere daha sonra da Türklere karşı silahlı eylemlere başlamışlardır. Bu süreçte İngiltere EOKA'ya karşı Türklerin desteğini aramaya yönelmiş ve sorunun çözümü için Londra'da bir konferansın toplanmasını sağlamıştır. Burada konuşan Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, seleflerinin aksine Kıbrıs'a sahip çıkarak "*Türkiye statükodan memnundur ve korunmasını istemektedir. Ama eğer mevcut durumda bir değişiklik yapılacaksa, en doğru yol adanın eski sahibi olan Türkiye'ye verilmesidir*" demiştir. Londra Konferansı'nın Türkiye'de yaşanan 6-7 Eylül olaylarının da etkisiyle bir sonuca ulaşmadan dağılması üzerine EOKA eylemlerini iyice artırmış, bunun üzerine Kıbrıs Türkleri de harekete geçmiş ve ilk direniş örgütü olan Volkan'ı kurmuşlardır. 1957 yılında ise bu direniş örgütleri Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) adı altında toplanmıştır. Türkiye de kurulan bu teşkilata,

¹¹⁹ TBMM Tutanak Dergisi, T:4, C:23, B:33, 23.01.1950, s.288.

¹²⁰ Cumhuriyet, 21 Haziran 1950, s.3; Hürriyet, 21 Haziran 1950, s.1.

farklı kimliklerle tecrübeli subaylar göndererek destek sağlamış ve buradaki Türklerin güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.¹²¹

İngiltere'nin Kıbrıs'tan çekilip yönetimi devretmek istemesi üzerine Türk, Yunan ve İngiliz yetkililer önce Zürih'te daha sonra da tekrar Londra'da görüşmüşler ve bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması üzerinde anlaşmışlardır. Görüşmeler sonucunda yapılan anlaşmalara uygun olarak hazırlanan anayasa, 6 Nisan 1960'ta taraflarca imzalandıktan sonra aynı yıl 15 Ağustos'u 16 Ağustos'a bağlayan gece Kıbrıs Cumhuriyeti resmen ilan edilmiştir.¹²² Hazırlanan Anayasa, Türk ve Rum kesiminin nüfus oranları ölçüsünde yönetime katılmalarını öngörüyordu. Ancak Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios Anayasa'daki Türklerin lehine olan maddelerin de değiştirilmesi için – özellikle de Türklerden seçilen Başbakan Yardımcısının veto yetkisinin kaldırılması için – çalışmalara başlamış ve bu kapsamda Türkiye'ye de 4 günlük bir ziyarette bulunmuştur. Türkiye'nin Anayasa'nın değiştirilmesine sıcak bakmamasının ardından Rum kesimi tekrar Türklere karşı silahlı eylemlere başlamış ve 1963 yılının sonlarında meydana gelen “Kanlı Noel” olayları¹²³ bu dönemde yaşanmıştır. Kıbrıs'ta Türklere karşı yapılan acımasız eylemlere karşı Türkiye de harekete geçmiş ve ilk olarak Türk jetleri Kıbrıs semalarında ikaz mahiyeti taşıyan alçak uçuşlar yapmıştır. Bu dönemde yönetimde bulunan İnönü Koalisyon hükümeti, her ihtimale karşı Anayasa'nın 61. maddesine dayanarak Meclis'ten Kıbrıs'a “gerektiği zaman” askeri harekâta bulunabilmek

¹²¹ Dilek Yiğit Yüksel, “Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 18-19, 2009/Bahar-Güz, s.169-172.

¹²² Resul Babaoğlu, “Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kurulması ve Makarios'un Türkiye Ziyareti 22-26 Kasım 1962”, **Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu – Bildiriler**, Haz: Duygu Türker Çelik, Ankara, 2016, s.307.

¹²³ 21 Aralık 1963 günü başlayan ve tarihe Kanlı Noel olarak geçen saldırıların en yürek yakanı, Rumların Türk Alayı'nda görevli tabip Binbaşı Nihat İlhan'ın Lefkoşa'nın Kumsal bölgesinde bulunan evine yapılan baskında binbaşının eşi ile üç çocuğunu banyo küvetinde acımasızca katletmeleridir. Bkz. Ulvi Keser, “21 Aralık 1963 Kanlı Noel, Kumsal Faciası ve Bugüne Yansımaları”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 23, 2011/Güz, s.93-121.

için yetki istemiş ve 16 Mart günü Meclis'te 491 milletvekilinin katılımı ile yapılan gizli oturumda 487 oy ile hükümete yetki verilmiştir.¹²⁴

Bu süreçte bir askeri harekât gerçekleştirilemeyen İnönü Hükümeti Rumlara destek veren Yunanistan'ı zor durumda bırakmak amacıyla, 30 Ekim 1930 yılında imzalanan ve 15 Mart 1931 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren Türkiye - Yunanistan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'ni¹²⁵ tek taraflı olarak feshetmiş ve bu antlaşma ile Türkiye'ye yerleşen ve imtiyazlı bir şekilde ticari faaliyette bulunan yaklaşık 12 bin Yunan uyruklu kişiyi sınır dışı etme çalışmalarına başlanmıştır.¹²⁶

1964 yılı boyunca adadaki Rumların Türklere karşı saldırıları devam etmiş, özellikle Yunanistan Başbakanı Papandreu'nun Rumlara destek amacı ile 9 bin asker ve 950 subayı adaya çıkartması sonucunda saldırılar yoğunlaşmıştır 5 Ağustos tarihinde Erenköy'e düzenlenen saldırılar üzerine Türkiye harekete geçmiş ve Türk jetleri tekrar Kıbrıs semalarında görünmüştür. Bu sefer sadece uçuş yapmakla kalmayarak 7-9 Ağustos tarihlerinde yapılan hava harekâtında Rum mevziilerinin bombalanmıştır. Bunun üzerine Rumlar ablukayı kaldırmak zorunda kalmışlardır.¹²⁷

Çağlayangil'in Dışişleri Bakanlığına getirilişine kadarki süreçte Kıbrıs meselesine bakılacak olursa; birçok devletin hâkim olmak için mücadele verdiği, uzun yıllar Bizans ve Osmanlı idaresi altında kalan ve ekseriyetle ahalisi Rum ve Türklere oluşan ada, 1878 Berlin Antlaşması'yla fiilen, 1923 Lozan Antlaşması ile de hukuken İngilizlerin hâkimiyetine geçtikten sonra adadaki Türk nüfusu oranının korunamaması konusunda Türk hükümetlerinin ciddi hataları olmuş, 2. Dünya Savaşı'nın akabinde baş göstermeye başlayan Kıbrıs

¹²⁴ **Milliyet**, 17 Mart 1964, s. 1.

¹²⁵ Bkz. **Resmi Gazete**, S: 1748, 15.03.1931.

¹²⁶ Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 1964 yılı Ağustos ayında yapmış olduğu açıklamada, bu antlaşmadan faydalanan Rumlardan 6500 kadarının ülkeyi terk ettiğini ve geride kalan 5000'inin tahliyesinin ise 1966 yılına kadar süreceği belirtilmiştir. Bkz. **Milliyet**, 28.08.2018, s.1.

¹²⁷ Ahmet Gülen, "*İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)* ", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S: 50, Güz 2012, s. 417.

meselesine duyarsız kalınmış ancak adadaki Türklere karşı başlayan saldırılardan sonra Türkiye politikasını değiştirerek Kıbrıs'ı ve oradaki Türkleri sahiplenmeye başlamış, Rumların kurmuş olduğu EOKA'ya karşı TMT kurulmuş ve bu teşkilat Türkiye'den gönderilen subaylarca da desteklenmiştir. 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti sonrasında da saldırıların devam etmesi üzerine Türkiye saldırılara destek sağlayan Yunanistan'a bir takım yaptırımlar uygulamış ve gerektiğinde hava harekâtları ile askeri müdahalelerden de çekinmemiştir.

3.2.1.3. Çağlayangil Dönemi Kıbrıs Meselesi

Çağlayangil daha 1950 yılında Antalya Valisi iken incelemelerde bulunmak üzere gitmiş olduğu Alanya'da, Türbelinas yaylasında uzaktan silueti belli olan Kıbrıs'ı seyrettikleri esnada emekli bir subay kendisine “*Göreceksiniz günün birinde bu ada Türkiye'nin başına büyük gaileler açacak.*” dediği esnada içinden gülerek bu vehme şaşmış ve “*Bizim başımızı derde sokacak bir durum gözüküyor.*” diye cevap vermiş¹²⁸, ancak kısa süre sonra emekli subayın dediği gibi olmuş ve Dışişleri Bakanı olarak Çağlayangil'in başını en çok da Kıbrıs meselesi ağrıtmıştır.

Dışişleri Bakanlığına getirildiğinde Çağlayangil Kıbrıs meselesinin ahvalini şöyle değerlendiriyordu:

“1965 yılının 13 Aralık günü ben Dışişleri Bakanı olduğum zaman Kıbrıs'ı şu vaziyette buldum:

‘Yunanlılar Kıbrıs sorununu bizimle görüşmekten kaçırıyorlardı. Bizim hükümetimiz de üstlerine gidiyordu. Programımızda bloklar dışı ve çok yönlü yeni bir politika izleyeceğimizi, Kıbrıs sorununda da barışçı ama şahsiyetli bir yoldan ayrılmayacağımızı yazmıştık. Karşı taraf meseleyi Birleşmiş Milletler'e götürmüştü. Bu ortam anlaşmazlığın tartışılmasında onlar için en uygun zemindi. Çünkü biz haklı davamızın yürütülmesinde başlıca iki noktaya dayanıyorduk:

Bunlardan birincisi birlikte imzaladığımız Londra ve Zürih anlaşmalarıyla ona bağlı esaslardı. Birleşmiş Milletler yaptığı anlaşmalara devletlerin uymasını istiyordu. Taraflar Kıbrıs sorununda ENOSIS'e ne de taksime yönelmeyeceklerini beyan ve taahhüt etmişlerdi. Biz nasıl çifte

¹²⁸ Çağlayangil, a.g.e., s.359-360.

ENOSİS demek olan taksimi ağzımıza almıyorsak, Yunanlıların da ENOSİS'ten söz etmemelerini savunuyorduk. Halbuki Birleşmiş Milletler Anayasa Komisyonu'nda bir yorum vardı:

'Bağımsızlığını yeni kazanmış bir millet kendisini devlet yapan anlaşmalarda aleyhine bile olsa bir takım kayıtlara rıza gösterebilirdi. O millet için bağımsızlık önemliydi. Onu sağlasın da üst tarafı ne olursa olsun. Sonradan düzeltilebilirdi.'

Bu düşüncelerle bir yorum getirilmişti.

'Eğer içeriği Birleşmiş Milletler anayasasına ters düşüyorsa anlaşmaların altındaki imzalar anlam taşıymıyordu.'

Bu metinlerde yazılı olanlar değil, Birleşmiş Milletler'in şartlarında bulunan hükümler geçerliydi.

Biz Yunanlıları birlikte imzalanan anlaşmalarla uyduğumuz hususlara davet ettikçe mesela, Kıbrıs işinde ENOSİS'i yasakladığımızı söyledikçe onlar BM Anayasası'ndaki "self determinasyon" hakkına sığınıyorlardı.

Bu durumda Ada'daki Türklerin azınlık değil "cemaat" olduğunu savunuyorduk. Cemaat kavramı da BM zemininde tartışmalı bir konuydu. Çünkü Afrika milletleri devlet olurken siyasi biçimde çizilmiş eski kolonilerin sınırları esas alınmıştı. Aynı kabilenin yarısı bir devletin, öbür yarısı başka bir devletin toprakları içinde kalmıştı.

Yeni Afrika devletlerinin çoğunda nüfusu mevcudun yüzde 10'unu geçen cemaat halinde kabileler vardı. Bunlar hep Kıbrıs'taki olup biteceklere bakıyorlardı. Onun için, çoğunluğu bağımsızlığa kavuşmuş yeni Afrika devletlerinin oluşturduğu ve BM kararlarına sayıca hâkim olan Üçüncü Dünya Ülkeleri için cemaat kavramı; hassas ve tehlikeli bir konuydu. Bu yüzden Ada'da yaşayan Rumlar ve Yunanlılar Kıbrıs sorununu her fırsatta Birleşmiş Milletler'e götürerek orada konuşmak istediler."¹²⁹

Demirel hükümeti iktidara geldiğinde kendisini Kıbrıs meselesinin içinde bulmuştur.

Hükümet kurulduktan kısa bir süre sonra yeni Dışişleri Bakanı Çağlayangil Cumhuriyet Senatosu'nda Kıbrıs olayları ve son durumu hakkında bir konuşma yapmış, burada Bakanlar Kurulunun Kıbrıs'ta Rumların Türk kesime saldırıları ile ilgili Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni ve NATO Daimi Konseyi'ni toplantıya çağırılmayı kararlaştırdıklarını ve askeri birliklere olası bir harekât için gerekli hazırlıkların yapılması için talimat verildiğini beyan etmiştir.¹³⁰

¹²⁹ Çağlayangil, a.g.e., s.376-378.

¹³⁰ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, T:5, C: 31, B:4, 5.11.1965, s.42-43.

Birleşmiş Milletler 20. Genel Kurulu'nda Kıbrıs Meselesi

20 Kasım – 20 Aralık 1965 tarihleri arasında ABD’de gerçekleşen Birleşmiş Milletler 20. Genel Kurulunda Kıbrıs meselesi de gündeme alınmış ve Türkiye adına daha bir aylık Dışişleri Bakanı Çağlayangil katılmıştır.¹³¹ Ancak Çağlayangil Kıbrıs meselesinin çözümü için uluslararası bir arenada görüşülmesinden ziyade, Türkiye ve Yunanistan’ın birbirleriyle doğrudan diyalog kurması gerektiğini düşünüyordu.¹³² Tecrübesizliğine rağmen komisyonlardaki konuşmalarında Kıbrıs meselesindeki Türk tezini başarılı bir şekilde savunduğu söylenebilir.¹³³

Birinci komisyonda Kıbrıs ile ilgili üç karar tasarısı sunulmuş, 32 Afrika ülkesiyle Yugoslavya’nın sunduğu Türk tezine aykırı olan karar tasarısı komisyondan geçmiş ve bu tasarı da 18 Aralık 1965 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda 5 aleyhte, 54 çekimser oya karşı 47 oy ile kabul edilmiştir. Türkiye ile birlikte aleyhte oy kullanan ülkeler ABD, Arnavutluk, Pakistan ve İran olmuştur. 2077 (XX) sayılı Genel Kurul kararı ise şöyledir:¹³⁴

"Genel Kurul,

Kıbrıs sorununu görüşerek,

¹³¹ Çağlayangil anılarında, Kıbrıs meselesinin görüşüldüğü BM 20. Genel Kurulu’nda olanları şöyle aktarmıştır: “Çiçeği burnunda bakanken ben Birleşmiş Milletler’e Kıbrıs sorununu görüşmeye gittim. Asambleyi gözümde büyütüyor, orasını bütün kusurlardan arınmış olarak hayal ediyordum. Bütün parlamentolar gibi kulislerinde türlü usul oyunlarının sergilendiği bir yer olduğunu anlamakta gecikmedim. Kısa zamanda anlaştığımız İtalya Hariciye Nazırı M. Fanfani bana; karşı tarafla anlaşmamı tavsiye ediyordu. Bizim savunduğumuz karar suretini ancak beş devlet destekliyordu. Karşı tarafın tezini onaylayacaklar çoktu. Onların karar örneğini beraberce imzalayanların sayısı otuz üçtü. Tek kişi kalsam bile Rumların oyununa yanaşmamak da kararlıydım. Hep böyle yapıyorlar, çoğu gösterip azda anlaşma yoluna gidiyorlardı. Üçüncü Dünya Devletleri, bize dost görünen Hindistan, Yugoslavya, Mısır gibi ülkelerin büyükelçileri ile barış taarruzuna geçtiler. Bir “Unity” sözcüğünün ilavesi ile bizim önerdiğimiz formüle herkesin razı olacağını bildirdiler. Sayın Başbakan Demirel’e sorduktan sonra teklifi reddettim. Mekanik bir çoğunlukla alınacak haklı tezimize ters düşecek bir BM kararına uymayacağımızı peşin olarak söyledim. İnanmadılar. Her zaman böyle olurmuş. Önce Türkiye öneriyi geri çevirir, sonra razı olurmuş. Böylece taviz vere vere savunduğumuz ilkelerden uzaklaşmamızı sağlarlar, bir tür salam politikasıyla güttükleri amaca adım adım yaklaşırlarmış. Bu sefer Türkiye aksini yaptı. Sonuna kadar direndi. Birleşmiş Milletler’de aleyhimize bir karar çıkacaktı. Ben karar alınmadan toplantıyı terk ettim ve bir basın toplantısı yaparak Türk hükümetinin alınacak karara uymayacağını açıkladım. Benim beyanım doğru çıktı. Bizim aleyhimize buldukları bir kararı Birleşmiş Milletler’e onaylattılar. Çekimserlerin sayısı olumlu oy kullanan devletlerden fazlaydı.” Bkz. Çağlayangil, **a.g.e.**, s.378.

¹³² “Turks Want Direct Talks over Cyprus”, **The Guardian**, 20.11.1965, s.9.

¹³³ Çağlayangil’in konuşmaları için bkz. **Kıbrıs Meselesinin Birleşmiş Milletler 20. Genel Kurulunda Müzakeresi**, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Kayıt No:11472, Yer No: B.7335.

¹³⁴ Kararın orijinal metni için bkz. **Yearbook of the United Nations - 1965**, United Nations Publication, New York, 1967, s. 213.

Güvenlik Konseyi'nin bu konudaki 4 Mart 1964 tarihli ve 186 (1964) sayılı; 13 Mart 1964 tarihli ve 187 (1964) sayılı; 20 Haziran 1964 tarihli ve 192 (1964) sayılı; 9 Ağustos 1964 tarihli ve 193 (1964) sayılı; 25 Eylül 1964 tarihli ve 194 (1964) sayılı; 18 Aralık 1964 tarihli ve 198 (1964) sayılı; 19 Mart 1965 tarihli ve 201(1965) sayılı; 15 Haziran 1965 tarihli ve 206 (1965) sayılı; 10 Ağustos 1965 tarihli ve 207 (1965) sayılı kararları ile 11 Ağustos 1964 tarihinde Kıbrıs'a ilişkin olarak varılan Konsey mutabakatını hatırlayarak,

10 Ekim 1964'de Kahire'de ikinci kez toplanan Bağlantısız Ülkeler (Devlet veya Hükümet) Başkanları Konferansı'nda kabul edilen deklarasyonun Kıbrıs sorununa ilişkin kısımlarını hatırlayarak,

Birleşmiş Milletler Kıbrıs Arabulucusu'nun Genel Sekreter'e 26 Mart 1965 tarihinde gönderdiği raporu kaydederek,

- (a) Irk ve inanç ayrımı gözetmeksizin bütün Kıbrıs vatandaşlarına insan haklarının tam uygulanması
- (b) Azınlık haklarının garanti altına alınması
- (c) Mezkûr Deklarasyonda ve Bildiride beyan edilen yukarıdaki hakların korunması hususundaki taahhüdünü not ederek,

(1) Kıbrıs Cumhuriyeti'nin, Birleşmiş Milletlerin eşit bir üyesi olarak Birleşmiş Milletler Yasası uyarınca herhangi bir dış müdahale olmaksızın egemenliğini ve bağımsızlığını kullanma hakkının bulunduğu gerçeğini dikkate alır,

(2) Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda – özellikle de birinci maddenin birinci ve dördüncü fıkrasında – belirtilen yükümlülükler gereğince, Bütün devletleri Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenliğine, birliğine, bağımsızlığına ve ülke bütünlüğüne saygı göstermeye ve kendisine yönelik herhangi bir müdahalede bulunmaktan kaçınmağa çağırır,

(3) 1964 tarih ve 186 sayılı kararı doğrultusunda, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne arabuluculuk çalışmalarına devam etmesini tavsiye eder.

Alınan bu karar üzerine kurulda konuşan Çağlayangil adadaki Türk halkının haklarını ihlal eden kararların çatışmaları arttıracaklarını belirtmiş ve ardından Türk delegasyonu kurulu terk etmiştir.¹³⁵

Bazı kesimlerce, Birleşmiş Milletler Genel Kurulundan çıkan bu kararın Kıbrıs'ta Rum çoğunluğunun hükümlerine dayanan bir yönetimin kurulmasını ve Enosis için kapıların sonuna kadar açılmasını öngören bir nitelikte olduğu düşünülmüştür.¹³⁶ Çağlayangil ise ülkeye dönüşünde yapmış olduğu açıklamada, kararın Birleşmiş Milletler yasasına aykırı olduğunu söylemiş ve Kıbrıs'taki Türklerin korunması noktasında Türkiye'nin sahip olduğu hakların hukuken ortadan kalkması gibi bir durumun söz konusu olmadığını vurgulamıştır.¹³⁷

Birleşmiş Milletler Genel Kurul kararı sonrası CHP'nin Kıbrıs meselesi hakkında genel görüşme yapılması talebi üzerine mecliste konuşan Çağlayangil, Birleşmiş Milletlerde alınan

¹³⁵ "Turks Walk Out of UN", **Daily News**, 19.12.1965, s.18.

¹³⁶ Abdi İpekçi, "B.M. in Sorumluluğu ve Çağlayangil'in Uyarması", **Milliyet**, 13.12.1965, s.1.

¹³⁷ **Milliyet**, 21.12.1965, s.1.

kararla ilgili kendilerine yapılan eleştirilere cevap vermiş ve çıkan kararın “beklenmeyen ağır bir darbe” olarak görülmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Ayrıca hükümetin yeni kurulduğuna değinerek, Kıbrıs meselesinin bugünkü haline gelmesinden bir buçuk aylık AP iktidarının sorumlu tutulamayacağını söylemiştir. CHP sözcüsü Nihat Erim’in eleştirilerine de CHP’nin kendi iktidarlara zamanında Kıbrıs konusunda yapılan hatalara değinerek cevap vermiştir. Son olarak da, Kıbrıs’ta yaşayan binlerce Türkün bulunması dolayısıyla Türkiye’nin ihtiyaç olduğunda kullanmak üzere her zaman askeri harekât hakkının saklı bulunduğunu dile getirmiştir.¹³⁸

Senato’da da Milli Birlik Grubunun önergesi üzerine yapılan genel görüşmede Dışişleri Bakanı Çağlayangil kürsüye çıkmış ve burada da aynı izahatı yapmıştır. Patrikhane ile ilgili olarak da zaman zaman ihanet içinde bulduklarını ve bu durumda gerekli cezalandırmanın yapıldığını, yine ihanette bulduklarında (Kıbrıs konusuyla ilgili olarak) aynı sonuçla karşılaşacaklarını söylemiştir. Çağlayangil’den sonra Milli Birlik Grubu adına kürsüye gelen Tabi Senatör Haydar Tunçkanat 13 gün süren Birleşmiş Milletler müzakerelerinin zabıtlarını inceleyip özetle okuyarak Yunanlıların daha iyi hazırlanmış olduklarını, bu yüzden başarı kazandıklarını ve kararın aleyhimize çıkmasında Dışişleri Bakanının hatalarının olduğunu ileri sürmüştür.¹³⁹

Kıbrıs meselesinin görüşüldüğü Birleşmiş Milletler 20. Genel Kurulu Çağlayangil’in Dışişleri Bakanlığı görevindeki ilk sınavı olmuştur. Her ne kadar kurulda Türkiye aleyhine karar çıkmış olsa da, Çağlayangil burada Türk tezini başarıyla savunmuştur. Ülkeye döndükten sonra da alınan aleyhte karardan dolayı kendisini eleştiren muhalefete de parlamentoda tatmin edici bir izahatta bulunmuştur. Hatta o dönem muhalefet grubundan olan Turhan Feyzioğlu Çağlayangil’in bu izahatından sonra yanına gelip “*Bunca yıllık*

¹³⁸ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, T:1, C: 2, B:30, 29.12.1965, s.171-188.

¹³⁹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, T:5, C: 31, B:28, 7.1.1966, s.498 - 525.

hukukçuyum. Hocalığım da var. Bir davam olduğunda size vermekten tereddüt etmem. İyi savundunuz.” demekten kendini alamamıştır.¹⁴⁰

Birleşmiş Milletler’de Türkiye aleyhine çıkan karar üzerine yeni kurulan hükümet Kıbrıs politikasını belirlemek üzere Londra, Paris, Moskova, Washington gibi önemli merkezlerde görevli büyükelçileri 1966 yılının Ocak ayında Ankara’ya toplantıya çağırılmış ve bir hafta süren bu toplantılarda izlenmesi gereken politika hakkında büyükelçilerin fikirleri alınmıştır.¹⁴¹

Johnson Mektubu

Johnson mektubu olarak bilinen olay, 1960’lı yıllarda Kıbrıs’ta Rumların Türklere karşı girişmiş oldukları saldırılar sonucunda Türkiye’nin adadaki Türklerin can ve mal güvenliğini sağlamak üzere Kıbrıs’a bir askeri harekât düzenlemeyi planlaması esnasında dönemin ABD Başkanı Lyndon Baines Johnson’un Başbakan İnönü’ye ikaz niteliği taşıyan bir mektup göndermesidir.

Aralık 1963’ten itibaren Rumların Türklere yönelik saldırıları hız kazanmış ve 21 Aralık 1963 tarihinde yaşanan Kanlı Noel saldırısından sonra 25 Aralık’ta Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel İngiltere, Fransa, Yunanistan, Almanya ve ABD devlet başkanlarına birer mesaj göndererek saldırıların durdurulması için gerekli gayretin gösterilmesini istemiştir.¹⁴²

¹⁴⁰ Cüneyt Arcayürek, “Bir Dışişleri Bakanı’nın Yaşadıkları-7”, **Milliyet**, 28.2.1983, s.7.

¹⁴¹ Mahmut Dikerdem, **Ortadoğu’da Devrim Yılları**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 153.

¹⁴² Gürsel’in mesajı şöyledir: “Kıbrıs’ta gözleri dönmüş Kıbrıslı Rum tetikçileri kendi ırkdaşlarından müteşekkil muntazam zabıta kuvvetlerinin de yardımıyla kadın ve çocuk gözetmeksizin Kıbrıs Türklerine karşı önceden hazırlanmış bir planın icrası maksadıyla mezalime girişmiş bulunmaktadır Türk camiasına vaki bu vahşice tecavüzler 21 Aralık Cuma akşamından beri gittikçe artan bir şekilde devam etmiş ve gayesi Kıbrıs Türklerini ortadan kaldırmak olan bu jenosidi hareketi şekline bürünmüştür. Bu katliamı durdurmak maksadıyla gerek tek taraflı olarak bizim teşebbüs ettiğimiz gerek Kıbrıs anlaşmalarıyla taraf olan devletlerce müştereken yapılan müracaatları hiçbir netice vermemiştir. Garanti veren devletler olarak Türkiye, İngiltere ve Yunanistan tarafından müştereken yapılan son teşebbüs olan beyanat Kıbrıslı Rumlar tarafından kaale alınmamış ve feci durumda hiçbir değişiklik meydana gelmemiştir. İnsan hak ve hürriyetlerinin evrensel resmi belgelerde teminatını bulduğu şu yirminci asırda Kıbrıs Türklerine karşı girişilmiş bulunan bu alçakça katliam hareketini

Ancak Türkiye beklediği desteği alamayınca 13 Mart 1964'te Kıbrıs Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios'a ihtar mahiyetinde bir nota gönderilerek Türklere yönelik saldırıların bitmemesi durumunda Türkiye'nin harekât hakkını kullanacağını beyan etmiştir¹⁴³

Bu notadan üç gün sonra yani 16 Mart'ta da meclis hükümete Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kıbrıs'a gönderilmesi hususunda tam yetki vermiştir.

1964 Nisan ve Mayıs ayında Kıbrıs'ta çatışmaların artarak devam etmesi üzerine Türk Hükümeti Kıbrıs'taki son durumu görüşmek üzere 2 Haziran'da Milli Güvenlik Kurulu'nu toplamış ve askeri müdahale kararı almıştır. Bu durumdan Amerikan Büyükelçisi Raymond Hare de bilgilendirilmiş, Büyükelçi de bu durumu Washington'a aktarmıştır. ABD Başkanı Johnson da kendisinden derhal bu çıkartmayı önlemesini istemiştir. Görüşmeler sonrası 4 Haziran'da İnönü çıkarma kararında ısrarlı olduğunu belirtmesi üzerine Büyükelçi Hare de İnönü'den yirmi dört saatlik bir erteleme istemiştir. Bu süre zarfında da ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk, yardımcıları Harlan Cleveland ve Joseph Sisco İsmet İnönü'ye gönderilmek üzere bir mektup hazırlamışlar, Başkan Johnson tarafından imzalanan mektup 5 Haziran 1964 tarihinde İnönü'ye iletilmiştir. Bu mektup sonucunda askeri harekât hazırlığında olan Türkiye adaya müdahale etmekten vazgeçirilmiştir.¹⁴⁴ Türkiye'nin cevabi mektubu ise Başkan Johnson'a iletmek üzere dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin tarafından ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Raymond A. Harre'ye 13 Haziran'da verilmiştir.¹⁴⁵

Türk kamuoyu Johnson mektubundan ve Türkiye'nin cevabi yazısından haberdar edilmiş ancak tam metinleri yaklaşık bir buçuk yıl kadar açıklanmamıştır. Başbakan İnönü

yüksek bilginize sunar ve bu kan dökümüne derhal son verilmesi için elinizde bulunan her imkânın kullanılmasının temin duyurulmasını en ciddi şekilde rica ederim." **Milliyet**, 26.12.1963, s.7.

¹⁴³ Notanın metni için bkz. **Milliyet**, 14.3.1964, s.1.

¹⁴⁴ Fatma Gül Kesiktaş, **Kıbrıs Sorunu'nun Türk-Amerikan İlişkilerine Yansıması: Johnson Mektubu (1960-1965)**, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Kadir Kasalak, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005, s.86-87

¹⁴⁵ **Milliyet**, 14.6.1964, s.1.

sadece bu mektubu 15 Haziran 1964 günü mecliste gerçekleştirilen gizli celsede açıklamıştır.¹⁴⁶ Yukarıda yer verilen Aralık 1965 tarihindeki Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Kıbrıs hakkında Türkiye aleyhindeki kararı neticesinde mecliste gerçekleştirilen genel görüşmede CHP tarafından verilen önerge ile¹⁴⁷, 15 Haziran 1964 tarihli 105 inci Birleşimdeki gizli oturum tutanaklarının ve bu tutanaklarda yer alan 5 Haziran 1964 tarihli Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Johnson'un mektubu ile Türkiye Cumhuriyeti Başbakanının 13 Haziran 1964 tarihli cevabî mektubu metinlerinin açıklanması istenmiş ancak AP milletvekilleri bu mektubun açıklanmasının Türkiye'nin prestijini zedeleyeceğini ifade ederek önergeyi reddetmişlerdir.¹⁴⁸ Meclisin ardından Senato'da gerçekleştirilen genel görüşmede de aynı şekilde mektupların açıklanması talebiyle önerge verilmiş, oturumu yöneten Başkan Fikret Kayaalp Turhangil iç tüzük hükümlerine göre gizli celse zabıtlarının açıklanmasına Senato'nun karar veremeyeceğini açıklayarak önergeyi oya sunmamıştır.¹⁴⁹ Ancak Johnson'un gönderdiği mektubun Hürriyet gazetesi yazarı Cüneyt Arcayürek tarafından 13 Ocak 1966 tarihli gazetede yayınlanınca¹⁵⁰ aynı gün bu konu hakkında Senato'da konuşan Dışişleri Bakanı Çağlayangil; gazetede mektubun aslından farklı bir metnin yayınlandığını,¹⁵¹ mektubun elde edilmiş şekli ve yayınlanmasından doğan suç unsurlarından dolayı gazetenin basıldığı birkaç ilde savcılıklar tarafından kanuni takibata başlandığını, bu mektubun gazetede yayınlanmasının cevap olarak yazılan mesajın da açıklanmasını zaruri kıldığından dolayı hükümetin bu iki mektubu da yayınlama kararı aldığını

¹⁴⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, T:3, C: 30, B: 105, 15.06.1964, s.527. Günümüzde de halen bu gizli oturumun zabıtlarına ulaşılamamaktadır.

¹⁴⁷ Burada, mektubun 1964 tarihinde İnönü liderliğindeki koalisyon hükümetine gönderilmesine rağmen o dönemde açıklanmamasına karşın, AP hükümetinden mektubun yayınlanmasını istemeleri de ilginçtir. Aynı şekilde, mektup Başbakan İnönü'ye iletildiğinde muhalefette olan AP de koalisyon hükümetinden mektubun açıklanmasını istemişti.

¹⁴⁸ Bahse konu önerge, konuşmalar ve oylama için bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, T:1, C: 2, B:29, 28.12.1965.

¹⁴⁹ Bkz. **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, T:5, C: 31, B:28, 7.1.1966.

¹⁵⁰ **Hürriyet**, 13.1.1966, s.1,7.

¹⁵¹ O gün mektubun basında yayınlanmasıyla ortalık karışmış ve AP Grubu meseleyi görüşmek üzere toplamıştır. Toplantıda Çağlayangil bir köşeye geçip mektubun aslıyla gazetede ki nüshayı kelime kelime karşılaştırmış ve bulduğu birkaç kelime fark sebebiyle mektubun aynı olmadığını söylemiştir. Bkz. Yalçın Doğan, "*Cüneyt Arcayürek Johnson Mektubu'nu anlatıyor*", **Cumhuriyet**, 28.5.1982, s.12.

ancak mektupların meclisin gizli oturumlarına ait zabıtlara intikal ettiği cihetle bu hususta bir karar alınması gerekip gerekmediği noktasının incelendiğini, tereddütlerin giderilmesi için Senato ve Meclis'in bahse konu mektupların yayınlanması hususunda alınacak bir kararın Hükümetin tatbikini kolaylaştıracağını ve hızlandıracağını beyan etmiştir.¹⁵²

Çağlayangil gazetede yayınlanan metnin mektubun aslından farklı olduğunu söylese de, Bakanlığın resmi yayını olan *Dışişleri Bakanlığı Belleteni Dergisi*'nin 31 Ocak 1966 tarihli 16. sayısında yayınlanan mektup metniyle birkaç kelime farkı hariç hemen hemen aynıdır.¹⁵³ Johnson'un bu mektubuna İnönü de bir mektupla cevap vermiştir.¹⁵⁴ Daha sonra da Başkan Johnson'un daveti üzerine ABD'ye gitmiştir.

Mektupların basında yayınlanmasının ardından Milliyet gazetesinden Abdi İpekçi mektuplarla ilgili şu yorumu yapmıştır:

“Johnson'un mesajına kelimeleri sert seçilmiş bir cevap bekleyenler İnönü'nün mektubunda olduklarını bulamayacaklardır. Hatta İnönü'nün cevabında yumuşak görünen üsluba bakanlar bunu bir aczin ifadesi dahi sayabileceklerdir. Bu yargılar, kelimelerin dış görünüşüne dayanacak, dolayısıyla yanlış olacaktır. Aslında yumuşak görünen ifadenin altında yatan anlam Johnson'un yüzüne bir şamar sertliğinde inecek kadar etkilidir. Zira cevapta Johnson'un tehdit ve uyarılarına gerekçe olarak kullandığı hususlar birer birer ve hiçbir itiraza fırsat vermeyecek şekilde çürütülmektedir. Böylelikle ABD Başkanı asılsız ve esassız iddialara dayanarak giriştiği haksız teşebbüsün ağır sorumluluğu altında ezilip bırakılmaktadır. İnönü'nün cevabını verirken Johnson gibi güdültücü bir üsluba başvurmayı vakur kalmasını ace değil aksine gerçeklerden aldığı kuvvet ve güvene bağlamak daha doğru bir değerlendirme olacaktır. Mektubun şamar etkisi de aslında bu olgunluktan gelmektedir.”¹⁵⁵

Görüldüğü üzere, Johnson mektubu uzun süre Türkiye'nin gündemini meşgul etmiştir. Üzerinden yıllar da geçse zaman zaman tartışılmaya devam etmiştir. Özellikle Türkiye üzerinde diğer devletlerin bir baskısından söz edildiği zaman akla ilk gelen örneklerden birisi haline gelmiştir. Bunun yanı sıra, Johnson mektubu Türkiye – Amerika ilişkilerinde de bir dönüm noktası olmuştur. Soğuk savaşın başlamasıyla Amerika'nın Türkiye'yi kendi bloğuna

¹⁵² *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, T:5, C: 31, B: 32, 13.1.1966, s. 681-682.

¹⁵³ Bkz. Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.267-269.

¹⁵⁴ İnönü'nün cevabi mektubu için bkz. *Milliyet*, 14.1.1966.

¹⁵⁵ Abdi İpekçi, “*Mektuplar ve Amerika'nın Sorumluluğu*”, *Milliyet*, 16.1.1966, s.1.

çekmek için özel gayret göstermesi ve Türkiye'nin NATO üyeliği sonucunda oluşan müttefiklik ilişkisinin kurulduğu yıllarda, bu olay ile birlikte bu müttefiklik sorgulanır hale gelmiştir. Ayrıca Kıbrıs'a müdahale etmeyi düşünen Türkiye'ye bu mektup ile NATO'nun teçhizatlarını kendilerinden izinsiz kullanılmayacağını bildirmesi de, NATO'dan bağımsız olarak Ege Ordusu Komutanlığı'nın kurulmasının da kapısını aralamıştır. Şu da bir gerçektir ki 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs harekâtı daha 1964 yılında yapılmak istenmiş ancak Johnson mektubu ile bu engellenmiştir.

Türkiye-Yunanistan İkili Görüşmeleri

Kıbrıs meselesi ile ilgili Türkiye ile masaya oturmaktan kaçınan Yunanistan, daha sonra müzakerelere başlanması için çaba göstermeye başlamıştır. Bu amaçla, 1966 yılında Ortak Pazar toplantısına katılmak üzere Brüksel'e giden Çağlayangil ile görüşmek için Yunan Dışişleri Bakanı da Belçika'ya gitmiş ve burada gizli bir görüşme yapılmıştır. Yine aynı tarihlerde dönemin Yunan Başbakanı Stefanopulos, Demirel'e özel bir mektup göndererek müzakerelerin başlamasını talep etmiştir.¹⁵⁶

Bu girişimlerden sonra 18 Mayıs 1966 günü Ankara ve Atina'da iki Dışişleri Bakanlığınca da aynı anda ikili görüşmelere başlanacağı açıklanmış ve yaklaşık bir ay sonra da NATO Konseyi toplantısı için Brüksel'de bulunan Çağlayangil ve dönemin Yunan Dışişleri Bakanı Tumbas, ikili görüşmelerin üçüncü bir ülkenin başkentinde gizlilik içinde ve Büyükelçiler seviyesinde gerçekleşmesini kararlaştırmışlardır.¹⁵⁷

Ancak Yunan tarafının enosis söylemlerini tekrar gündeme getirmeleri üzerine iki ülke arasındaki görüşmeler sekteye uğramıştır. 1966 yılının Eylül ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in Kıbrıs'ta Türklere karşı şiddetin devam ettiğini

¹⁵⁶ Abdi İpekçi, "Yunan Teşebbüsleri", **Milliyet**, 6.5.1966, s.1.

¹⁵⁷ **Milliyet**, 10.6.1966, s.1.

söylemesi ve ardından Yunan Dışişleri Bakanı Kipriyanu'nun Çağlayangil'i yalancılıkla itham etmesi, iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gergin bir hale getirmiş, Genel Kurul sonrası Türkiye'ye dönen Çağlayangil Yunanistan ile gerçekleştirilen ikili görüşmelerde sona gelindiğini dile getirmiştir.¹⁵⁸

1967 yılına gelindiğinde ise, 21 Nisan'da "Albaylar Cuntası" olarak bilinen darbe ile yönetim el değiştirmiştir. Bu arada Cunta yönetiminin Dışişleri Bakanı Kirye Pipinellis ile mevkidaşı Çağlayangil, Türkiye ve Yunanistan'ın tarihleri bakımından dost olarak kalmaya mahkûm iki ülke olduğu kanaatiyle karşılıklı olarak okul kitaplarındaki birbirlerine dair olumsuz içerikleri kaldırma noktasında anlaşmaya varmışlar ancak Yunan tarafı buna riayet etmeyerek okul kitaplarında bu içerikleri barındırmaya devam etmiştir.¹⁵⁹

İkili görüşmeler sürecinde Çağlayangil en iyi ilişkilerini Pipinellis'in bakanlığı döneminde kurmuştur. Albaylar Cuntası kendisine Dışişleri Bakanlığını teklif ettiğinde mühlet istemiş ve karar vermeden önce Çağlayangil ile görüşmek istemiştir. NATO toplantısı için Brüksel'e giden Çağlayangil ile burada özel bir görüşme yapan Pipinellis kendisinin, Atatürk döneminde olduğu gibi bu iki ülke arasındaki sıkı dostluğun tekrar inşa edilmesi gerektiği kanaatinde olduğunu ve Çağlayangil de bu düşüncede ise ve birlikte bu dostluğu tesis etmek için çalışacaklarsa kendisine teklif edilen Bakanlık görevini kabul edeceğini dile getirmiş, Çağlayangil'in de olumlu cevap vermesi üzerine Bakanlığı kabul etmiştir. 1969 yılında Çağlayangil'in Atina'ya giderek Pipinellis ile yaptığı görüşme sonrasında,¹⁶⁰ Kıbrıs meselesini çözüme kavuşturmak için İsviçre'nin bir köyünde gizli kalması kaydıyla buluşmayı kararlaştırmışlardır. Buluşmanın yapılacağı tarihte Çağlayangil hasta olduğu söylenerek ortadan kaybolmuş, görüşmenin yapılacağı İsviçre'ye gizlice geçmek üzere

¹⁵⁸ **Milliyet**, 1.10.1966, s.1.

¹⁵⁹ Çağlayangil, **a.g.e.**, s.368.

¹⁶⁰ **Bozkurt**, 5.10.1969, s.1.

hazırlanırken Pipinellis'in ölüm haberi gelmiş ve Kıbrıs meselesinin çözümü için bir fırsat daha böylelikle kaçmıştır.¹⁶¹

Yunanistan'da darbeye yönetimi ele geçiren Albaylar Cuntası ekibi, Kıbrıs meselesinde bir zafer kazanarak iktidarlarını ülkede perçinlemek istemişler ve Türkiye ile üst düzey bir görüşme yapılması için Türkiye'ye teklifte bulunmuşlardır. Gelen teklif üzerine Yunanistan'a sınır ilçe olan Keşan'da Başbakan düzeyinde görüşme yapılması kararlaştırılmıştır. 9 Eylül 1967 günü Demirel ile Yunan Başbakanı Kollias, saat 11.30'da İpsala sınır köprüsünün tam ortasında buluşarak el sıkışmışlar ve iyi niyet konuşmaları yaparak heyetleri ile birlikte toplantıya geçmişlerdir. Görüşmelerde Demirel'e Çağlayangil de eşlik etmiştir. İlk gün yaklaşık 6 saat süren görüşmenin ardından ertesi gün görüşmelere Dedeoğaç'ta devam edilmiştir. Görüşmelerin devam ettiği süre içerisinde toplantının gizliliğine büyük ölçüde özen gösterilmiş ve iki taraftan da bir açıklama yapılmamıştır. Ancak görüşmelerin ardından yapılan açıklamalarda toplantıda bir sonuca varılmadığı anlaşılmıştır. Dışişleri Bakanı Çağlayangil durumu "*Onlar Yunanca konuştular. Ben bu lisanı anlamam.*" diyerek esprili bir şekilde dile getirmiş ve Yunan kesiminin her zamanki gibi Türkiye'nin kabul edemeyeceği teklifler sunduğunu ima etmiştir.¹⁶² Daha sonra anılarında bu görüşmeleri şu şekilde aktarmıştır:

"İlk sözü Colias aldı. Cebinden bir kâğıt çıkardı ve okudu. Okuduğu yazının özür şuydu:

'Yunanistan'la Türkiye dost geçinmeye mecbur iki ülkedir. Tarihte gayet iyi ilişkileri olmuştur. Bunları bozan sorunların başında Kıbrıs gelir. Ada Yunanistan'a bağlanırsa bütün pürüzler hallolur. Bunu söylemeye geldim.' Dedi. Kâğıt okundukça iki tarafın üyeleri de renkten renge giriyordu. Biz Kıbrıs işine çözüm bulmaya gelmiştik. Yunan başbakanı açıkça ENOSİS teklif ediyordu. Sözü Demirel aldı:

'Çok iyi başladınız. Söyledikleriniz doğrudur. İki devlet de dost yaşamaya mecburdur Kıbrıs sorunu aramızdaki anlaşmazlıkların kilit taşıdır. Bu çözülürse öbürleri hal yoluna girer. Ada Yunanistan'a 600 mil Türkiye'ye 40 mil uzaklıktadır. Bağlamak söz konusu ise Türkiye'ye daha çok yararır. Biz buraya adayı herhangi bir devlete ilhak etmek için gelmedik. Aramızdaki pürüze çare bulmak istiyoruz. Sizin niyetinizin ENOSİS olduğu bir kere daha anlaşıldı. Bunu müzakere edemeyiz, tartışmayız. Konuşmamız bitmiştir.' dedi. Bize de işaret etti. Müzakere salonundan çıktık. Toplantıya fiyaskoyla son bulmuştu. Aşağıda gazeteciler bekliyordu. Onlara ne

¹⁶¹ Çağlayangil, a.g.e., s.383.

¹⁶² Milliyet, 12.9.1967, s.7.

diyecektik. Bunları konuşurken Ankara'daki Yunan Büyükelçisi görüşmek istediğini bildirdi. Demirel "Buyursunlar" dedi. Elçi geldi:

'Büyük bir yanlışlık var. Anlaşmazlık içindeyiz. Kastımız ENOSİS değildir. Biz de sizin gibi düşünüyoruz. Müzakereye devam edelim' dedi.

Ben ve teknisyenlerin Elçinin tarafını tuttuk. Sayın Demirel güç halle ikna ettik ve müzakere yeniden başladı.

İkinci defa başlayan Keşan görüşmesi 2 saat kadar sürdü. Bu kez tezler ortaya atıldı ve ertesi günü program gereği Dedeoğaç'ta müzakerelerin devamına karar verildi.

Ertesi gün biz Keşan'dan Yunan topraklarına, Dedeoğaç'a geçtik. Bizi karşıladılar. Dedeoğaç'a geldik. Yolun iki yanına da halk dizilmişti. Demirel toplantı yerine gitmeden otomobilinden indi. Biz de kendisini izledik. Çarşıya yayan geçtik. Demirel'e ve Türk heyetinin sempati gösterisinde bulunuluyordu. Demirel ve biz de mukabele ediyorduk.

İkinci günkü konuşmalardan da bir sonuç alınamadı. Uzun tartışmalardan sonra sözü Demirel aldı:

'Anlaşmıyoruz. Bunu bildiğim için toplantıya tereddütlerle geldim. size pozisyonumuzu anlattım. Bundan bir adım geri veya ileri gidemeyiz. Kıbrıs işi Türklerin milli davasıdır. Sizden ricam maceraya girişilmemesidir. Bir emrivakiye tepkimiz sert olur. Bunu belirtmek isterim' dedi ve ayağa kalktı. Ben söze girdim "Gazeteciler bekliyor. Ortak bildiri ne olacak?" Sayın Demirel, "Onu Yunanlı meslektaşınız ile birlikte hallediniz" dedi ve çıktı. Colias ve Papadopoulos da kendisini takip ettiler.

Biz Economu Gras'la kaldık. Cebimden bir kâğıt çıkardım. "Bizim ortak bildiri önerimiz budur. Sayın Başbakanımız konuşmayı bitirdiğine göre ya bunu kabul ederseniz ya da herhangi bir ortak bildiri yayımlanamaz" dedim.

Yunan Dışişleri Bakanı elimden kâğıdı aldı. Baştan aşağı okudu ve şunları söyledi:

'Bu metin çok iyimser yazılmış. Müzakereler böyle bitmedi ki. Tartışalım.'

Ben tekrar ettim:

'Tartışmaya giremem. Ya bunu kabul ederseniz ya da ortak bildiri yayımlanamaz' Muhatabım "Bize ultimatoma mu veriliyor?" diye söylendi ve kâğıdı da alarak Papadopoulos'la görüşmek için dışarı çıktı. Bir süre sonra döndü "Metni aynen kabul ediyoruz" dedi. Basına verilmek üzere metni imzaladık."¹⁶³

Ada'ya Müdahale Kararı

Bu görüşmelerden yaklaşık iki ay sonra 15 Kasım 1967 günü Kıbrıs'taki Yunan birliklerinin komutanı ve Enosis taraftarı olan Grivas kumandasındaki Yunan-Rum birliklerinin Türk köyleri olan Boğaziçi ve Geçitkale'ye saldırıya geçtiğini haber alan Dışişleri Bakanı Çağlayangil, derhal Yunan Büyükelçisini Bakanlığa çağırarak Grivas'ın askerleriyle beraber geri çekilmelerini istemiş, Büyükelçi hiçbir şeyden haberinin olmadığını ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsız bir ülke olduğunu belirterek Yunanistan'ın önerisine

¹⁶³ Çağlayangil, a.g.e.,s.386-387.

uyup uymayacağını bilemediğini söylemiştir. Bu arada Yunan-Rum birlikler köylere girerek 24 Türkü şehit etmişlerdir.¹⁶⁴ Bunun üzerine Demirel, müdahale kararı almak üzere Bakanlar Kurulu'nu olağanüstü toplantıya çağırmış ve toplantıya Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanları da çağırılmıştır. Demirel, dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cemal Tural'a müdahale kararı almak zorunda olduklarını belirterek ordunun buna hazır olup olmadığını sormuş, Tural da ordunun hazır olduğunu ve verilen görevi başarılı bir şekilde ifa edeceğini söylemiştir. Bunun ardından komutanlar başka bir odaya geçmiş ve Bakanlar Kurulu'ndan müdahale kararı alınmıştır. Alınan kararı komutanlarla paylaşan Çağlayangil Tural'a harekâtın ne zaman başlayacağını sormuş ve “en az bir hafta on gün sonra” cevabını almasıyla şaşkınlığa uğramıştır. Zira kendisi gibi hükümet üyeleri de harekâtın derhal başlayabileceğini tahmin ediyorlardı. Çağlayangil komutanlara bu sürenin çok uzun olduğunu ve bu süre içerisinde başka devletlerin harekâtı engellemeye çalışacağını belirtmiş ancak Tural'ın komando erlerinin dağınık yerlerde olduğunu, bunları seçip Kıbrıs'a hareket limanı olarak saptanan Mersin'e taşınmasının zaman alacağını, ayrıca çıkartma gemilerinin ve helikopterlerinin olmadığını, askerlerin adaya takviyesi için İstanbul'dan araba vapuru getirilmesi gerektiğini açıklaması üzerine bir şey diyemeyerek komutanların açıklamalarını da hükümet üyelerine iletmiştir. Demirel ve diğer bakanlar buna çok üzülmüş, bununla beraber hazırlıklara devam edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu arada Demirel bakanlarına şu talimatı vermiştir: *”Bu sefer helikoptersiz çıkarma yapacağız. Fakat bu devletin çıkartma gemisi olmalıdır. Elde bulunsun. Derhal işe başlayalım. Yüz tane çıkarma gemisini kendi tersanelerimizde, yarından itibaren tezgâha koyalım. Peyderpey yapılsın. Gerekli tahsilatı ben bulacağım.”* Sonra Çağlayangil'e dönerek ona da şu talimatı vermiştir: *“Fransa'dan mı olur İtalya'dan mı olur, hangi devlette bulursanız helikopter satın alınsın. Siz de yardımcı olunuz. Ordu ne kadar çabuk helikopterle teçhiz edilirse, caydırıcılığımız o ölçüde*

¹⁶⁴ **Milliyet**, 17.11.1967, s.1. Çağlayangil anılarında burada şehit edilenlerin sayısının 29 olduğunu, bunlardan birisinin ihtiyar olduğu halde üzerine benzin dökülerek yakıldığını belirtmektedir. Bkz. Çağlayangil, **a.g.e.**, s.389.

artırılacaktır.” Çağlayangil’e göre, o dönemde verilen bu talimatlarla orduya kazandırılan teçhizatlar ile 1974 çıkarması yapılmıştır.¹⁶⁵

Hükümet ayrıca meclisten 435 üyenin 432’sinin oyunu alarak Türk Silahlı Kuvvetleri için sınır ötesi operasyon yetkisi almış ve akabinde Yunanistan’a nota verilerek Kıbrıs’ta yaşananlardan Yunanistan’ın sorumlu olduğu hatırlatılarak gerekli tedbirleri almaları söylenmiştir.¹⁶⁶

Bu arada Washington’dan bir telefon gelmiş ve Syrus Vance adında ABD Başkanının bir temsilcisinin Türkiye’ye gelmek için yola çıkmak üzere olduğu, Türk hükümetinin bunu kabul etmesi ve temsilci gelene kadar müdahale kararının uygulanmaması rica ediliyordu. Akla ilk gelen bunun da ikinci bir “Johnson Mektubu” hadisesi mi olacağı idi ancak Washington’dan böyle bir durumun olmayacağına dair bir teminat verilmesi üzerine Türk hükümetince talep kabul edilmiştir. Zaten yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye’nin ani bir müdahale yapma şansı bulunmuyordu. Vance Türkiye’ye gelir gelmez ilk olarak Çağlayangil ile görüşmüş ve aralarında şu konuşma geçmiştir:

“Syrus Vance telefon mutabakatımızdan yirmi saat sonra Türkiye’ye ayak bastı. Uçaktan indi. Doğruca Dışişleri Bakanlığı’na geldi:

‘Size mektup falan getirmedim. Kimsenin NATO silahlarını kullanamazsınız dediği de yok. Yalnız bir sorum var: Yunanistan karışsa da, karışmasa da muhtemel bir çatışmanın galibi siz olacaksınız. İbre sizi gösteriyor. Ada’ya çıkacaksınız. Çıktıktan sonra ne yapacaksınız? Savaşı bile gözünüze aldığınıza göre niyetiniz nedir?’ dedi.

Kendilerine bu soruyu Yunanlıların da sorduğunu söyledim ve onlara verilen cevabı tekrarladım:

‘Grivas’ın Ada’dan çıkmasını istiyoruz. Kıbrıs Cumhuriyeti ayrı ve bağımsız bir devlet olduğuna göre, bir Yunan generali nasıl Türk köylerine Yunan askerleriyle hücum edebilir? Bu bir. Londra ve Zürih antlaşmaları ortada. İngiliz, Türk ve Yunan devletleri Ada’nın bağımsızlığını garanti etmiş. Dış saldırıya karşı sorumluluk onlara ait. Kıbrıs Cumhuriyeti ancak iki bin kişilik bir ordu kurabilir. Onun da yüzde otuzu Türklere oluşuyor. Hal böyleyken Yunan hükümeti, bando mızıkayla herkesin gözleri önünde Kıbrıs’a on beş bin kişilik bir ordu sokuyor. Bu durum antlaşmalara sığmaz. Yunan askerleri derhal Ada’dan çıkmalıdır. Bu iki... makarios antlaşmaları ihlal etmiştir. Yirmi sekiz bini aşan bir Rum mukavemet teşkilatı kurdu. Bunlar da hemen dağılmalıdır. Bu üç’ dedim. Syrus Vance:

‘İstedikleriniz gayet makul şeyler. Biz bunları sağlarsak müdahaleden vazgeçer misiniz?’ diye sordu.

¹⁶⁵ Çağlayangil, a.g.e. s.389-392.

¹⁶⁶ Milliyet, 18.11.1967, s.1.

'Biz barışçı insanlarız. Keyif için savaşmayız ki? Ama Yunanistan bu işe yanaşmıyor.'
cevabını verdim. Amerikalı:

*'O halde bize zaman ayırın. Uçak emrinizde. Ben gidip istediklerinizi barış içinde sağlayayım.'*¹⁶⁷

Bu görüşmenin ertesi günü Vance Atina'ya giderek Türkiye'nin taleplerini iletmiş ve olumlu cevapla dönmüştür. Grivas'a Yunanistan'a dönmesi için talimat verilmiş ve askerlerin adadan çekilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Yunanistan tarafı ile anlaşma sağlanmış ancak Türkiye Makarios'un antlaşmalar dışı kurduğu mukavemet teşkilatının da kaldırılmasını istemektedir. Vance bu konuyu da halletmek üzere Lefkoşa'ya gitmiştir. Makarios Türklerin de mukavemet teşkilatı olduğunu, karşılıklı olarak kaldırabileceklerini söylemiş, teklif Kıbrıs'taki Türklerin lideri Dr. Fazıl Küçük'e aktarıldığında, Rumların çoğunlukta olduğunu, tekrar saldırma ihtimaline binaen sekiz bin civarında mücahitlerinin bulunduğunu ve Rumların da teşkilatlarını bu sayıya indirmelerini istemiştir. Diğer muhalefet partilerinden müdahalenin yapılmaması ile ilgili hükümete de eleştiriler yapılmıştır. Bu süreçte Başbakan Demirel tüm muhalefet parti liderlerini toplantıya çağırıp son durum hakkında bilgilendirmiş ve fikirlerini sormuştur. CHP lideri İsmet İnönü hariç diğer parti liderleri verilen müdahale kararının uygulanması gerektiği yönünde fikir beyan etmiştir. İnönü ise hem bir asker hem de bir devlet adamı olmasının vermiş olduğu bir tecrübe ile şunları söylemiştir: *"Ben askerim. Amfibi harekâtının¹⁶⁸, girişen için ne kadar zor olduğunu bilirim. Zayıyatımız fazla olacaktır. Devlet istediğini elde etmiştir. Kararda ısrara lüzum yoktur."* Bu şekilde Türkiye'nin adaya müdahalesi, birincisinde olduğu gibi bir takım tehditler sonucunda değil, diğer devletlerin araya girmesiyle ve Yunan – Rum kesiminin Türk hükümetinin taleplerini yerine getirmesi sonucunda önlenmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Çağlayangil, a.g.e., s.393.

¹⁶⁸ Kara ve deniz araçlarıyla yapılan manevra. Bkz.

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=amfibi%20harek%C3%A2t&uid=2115&guid=TDK.GTS.5c2a2f99ca12e6.08171912 (son erişim 13.03.2019).

¹⁶⁹ Çağlayangil, a.g.e., s.393-395.

1971 yılında Demirel hükümetinin bir muhtıra ile sona erdirilmesine kadar, Türkiye ve Yunanistan arasındaki Kıbrıs hakkındaki ikili görüşmeler aralıklarla da devam etse de, Yunan tarafının enosis söylemlerine devam etmesi ve Türkiye'nin Kıbrıs üzerindeki haklarını ve adadaki soydaşlarının hukukunu haklı olarak korumak istemesi sonucunda bir anlaşma sağlanamamıştır. 1974 yılında iktidarda bulunan CHP-MSP koalisyonu ise Kıbrıs'a bir askeri harekât düzenleyerek Kıbrıs'taki hukuki ve fiili durumun bugünkü haline gelmesini sağlamıştır. O günden bu güne Kıbrıs meselesi hala tam manasıyla çözülememiş, her iki kesimin de bir takım talepleri gündeme getirmesiyle Kıbrıs meselesi günümüze kadar gelmiş bulunmaktadır. Çağlayangil'in de birinci Dışişleri Bakanlığı dönemi diyebileceğimiz 1965-1971 yılları arasında en çok meşgul olduğu konu olan Kıbrıs meselesi ile alakalı bu dönemde takip edilen esas politika Yunanistan ile ikili görüşmelerle bu meselenin çözüme kavuşturulmak istenmesi olmuştur. Aynı zamanda Rum kesiminin enosis söylemlerine karşı da meclisten yetki alınarak Türk Silahlı Kuvvetleri gerektiğinde adaya yapılacak bir harekâta kullanılmak üzere hazır tutulmuş ve Rum kesiminin enosis noktasında geri adım atması sağlanmıştır. Bu süreçte Çağlayangil diğer devletlerle de sıkı bir ilişki içerisinde bulunmuş ve bu devletleri Türkiye'nin yanında tutmaya çalışmıştır.

3.2.2. Türkiye - Avrupa Ekonomik Topluluğu İlişkileri

3.2.2.1. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'ndan Avrupa Birliği'ne: Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'nin Tarihçesi

Avrupa devletleri, hanedanları arasında sıkı bir akrabalık ilişkisi olmasına rağmen 20. yüzyıla kadar aralarında bir birlik sağlayamamışlar, aksine asırlar boyunca Otuz Yıl Savaşları, Yüz Yıl Savaşları, Yedi Yıl Savaşları gibi savaşlarla birbirleri ile mücadele içerisinde olmuşlardır. Bu mücadele 20. yüzyılda da devam etmiş ve iki büyük dünya savaşına sebep

olmuştur. Bu süreçte zaman zaman Avrupa'da bir birliğin sağlanması noktasında bazı düşünürler tarafından fikirler ortaya atılmış ancak bu sadece fikir olarak kalmış ve Westphalia gibi kendi aralarında yapılan bazı anlaşmalar dışında icraata dökülmemiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da bu amaca yönelik bir takım çalışmalar başlatılsa da, Almanya'da Hitler'in İtalya'da da Mussolini'nin yükselişi bu çalışmaları boşa çıkarmıştır.

İkinci Dünya Savaşı akabinde Avrupa'da bir birlik oluşturma arayışları ciddi olarak başlamıştır. İlk olarak Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu kurma düşüncesini gündeme getiren Fransa Planlama Teşkilatı'nın Başkanı Jean Monnet'ten esinlenen Fransız Dışişleri Bakanlarından Robert Schuman 1950 yılında, kömür ve çelik kaynaklarının birleştirilerek bu maddeler üzerindeki tasarrufun kurulacak olan devletler üstü bir organizasyonun sorumluluğuna bırakılmasını önererek Avrupa Birliği macerasını başlamıştır. Schuman Planı olarak bilinen bu teklifin ele alındığı görüşmeler sonucunda Federal Almanya, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Belçika ve Fransa arasında 18 Nisan 1951 tarihinde imzalanan Paris Antlaşması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur. Ortaklıklarını sadece kömür-çelik ile sınırlamayıp daha geniş sahalara taşımak isteyen bu altı devlet, 25 Mart 1957 tarihinde İtalya'nın başkenti Roma'da bir araya gelmişler, burada imzaladıkları ve 10 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe giren Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu (EURATOM) kurmuşlardır. 8 Nisan 1965 tarihinde ise Brüksel'de imzalanan Füzyon Antlaşması ile AKÇT, AET ve EURATOM Avrupa Ekonomik Topluluğu adı altında birleştirilmiştir.¹⁷⁰

Bu arada İngiltere de AET'e katılmak için talepte bulunmuş ancak Fransa tarafından veto edilince 1960 yılında diğer Avrupa ve İskandinav ülkeleriyle Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi'ni (EFTA) kurmuştur. Ancak 1973 yılında EFTA'ya üye İngiltere, Danimarka ve

¹⁷⁰ Emin Tatoğlu, **Avrupa Birliğinin Tarihi Gelişimi (1951-1995)**, Danışman: Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.13-22.

İrlanda buradan ayrılarak AET' e katılmış ve AET'in üye devlet sayısı dokuza çıkmıştır. 1981 yılında ise Yunanistan, 1986 yılında da İspanya ve Portekiz AET'e üye olmuştur.

1991 yılında Hollanda'nın Maastricht şehrinde toplanan AET'e üye devletler, burada Roma Antlaşması'na birtakım eklentiler yapılarak hazırlanan bir metin üzerinde anlaşmışlar ve Maastricht Antlaşması olarak bilinen bu metin üye devletlerce 1992 yılında imzalanarak 1993 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu Antlaşma ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Avrupa Birliği'ne dönüştürülmüştür.

3.2.2.2. Türkiye'nin AET'e Üyelik Çalışmaları

Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri karşısında gücünü yitirmeye başlaması ve Avrupa devletlerin artık üstünlüğünü kabul etmesi sonucunda, özellikle de Tanzimat devri ile literatürümüze “Batılılaşma” olarak giren bir süreç başlamıştır. Daha öncesinde Lale Devri olarak adlandırılan dönemde de Avrupa'ya Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi gönderilmiş ve bir sefaretname¹⁷¹ hazırlanmıştır. İlk zamanlarda Avrupa'nın tekniğini ve bilimini ülkeye ithal etme olarak başlayan Batılılaşma, daha sonra bir kısmının eğitim maksadıyla bir kısmı da ülkedeki baskıdan dolayı Avrupa'ya giden aydınların buradaki ilerlemenin sadece bilim ve tekniğinden kaynaklanmadığına, aynı zamanda kültürleri ve yaşam tarzlarıyla da alakalı olduğuna kani olarak Avrupai bir yaşamın da ülkede tatbik edilmesi olarak tezahür etmiştir. Sultan II. Mahmud'un kılık kıyafet reformunun bu kapsamda yapıldığı değerlendirilebilir. Siyasi olarak da bu süreçte Avrupa devletleri arasında yer alınmaya çalışılmıştır. Ruslarla yapılan Kırım Savaşı sonrasında imzalanan Paris Antlaşması da bunu göstermektedir. Cumhuriyet döneminde de batılılaşma tüm hızıyla devam etmiştir. Bu dönemde neredeyse her alanda yapılan inkılaplar ile doğu toplumu özelliklerinden koparak batı toplumuyla yakınlaşmaya çalışılmıştır.

¹⁷¹ Bkz. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, **Fransa Sefaretnamesi**, Haz: Abdullah Uçman, Dergâh Yayınları, 2017.

Türkiye'nin AET'e üye olma çabalarını, tarihten gelen bu sürecin bir devamı olarak görmek mümkündür. Yıllardır kendisinin Avrupa devletleri arasında görülmesini isteyen Türkiye'nin AET'e üye olma çabalarını sadece ekonomik kazanç elde etme olarak değerlendirmek yanlış olur. Zira bu konu ile alakalı ülkede yapılan tartışmalara bakıldığı zaman AET'e üyeliğin sadece ekonomik açıdan değerlendirilmediği kolaylıkla görülecektir. Türkiye'nin "Avrupalı" olma serüveni günümüze kadar gelmiş, öyle ki yeni ismi ile Avrupa Birliği'ne üyelik çalışmaları kapsamında müstakil bir Bakanlık dahi kurulmuştur.

1959 Türkiye'nin AET'e Ortaklık Başvurusu

Türkiye, 1959 yılının Temmuz ayında Yunanistan'ın AET'e ortaklık başvurusunda bulunduğunu öğrenir öğrenmez hemen başvuru hazırlıklarına başlamış ve iki hafta gibi kısa bir süre içerisinde bu hazırlıkları bitirerek 31 Temmuz'da resmi başvurusunu gerçekleştirmiştir. Yukarıda da zikredilen Türkiye'nin Avrupalı devletler arasında yer alma gayesinin yanı sıra, Ortak Pazar olarak da adlandırılan AET'in tam olarak ne olduğunu kavrayamadan Yunanistan'ın ardından ivedilikle başvurulmasının sebebi, hemen hemen her açıdan aynı konumda bulunan Yunanistan'dan geri kalmak istenmemesiydi. Her iki ülke de Avrupa'dan mali destek alıyor, aynı tarım ürünlerini ihraç ediyordu. Yunanistan'ın AET'e üye olması demek piyasanın onların eline geçmesi ve ortak ülke olarak yardımların kendisine daha fazla verilmesi demektir. Dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Yunanistan'ın başvurusunu Atina ve Brüksel'den gelen telgraflarla öğrenmiş ve daha önce bundan haberdar olmadıkları için Bakanlık personeline bir hayli sinirlenmiştir. 30 Temmuz'da AET'ye ortaklık konusu ilk defa kabine toplantısında gündeme getirilmiş, Bakan Zorlu kabine üyelerini konu hakkında bilgilendirmiş ve Türkiye'nin siyasi nedenlerle başvuruda bulunması gerektiğini söylemiştir. Toplantıda sadece Samet Ağaoğlu çekincelerini dile getirmiş, Ortak Pazar'ın henüz hangi yönde gelişeceğini bilmediğini, Türkiye'ye yükümlülükler

doğuracağını ve Türk ekonomisinin dışa açılmasının içerideki özel sektörü nasıl etkileyeceğinin iyi düşünülmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Başbakan Adnan Menderes Türkiye'nin Yunanlıların AET'e üye olmasına seyirci kalamayacağını, Yunanistan'ın üstesinden gelip Türkiye'nin başaramayacağı herhangi bir yükümlülüğün bulunamayacağını dile getirmesi üzerine ertesi gün resmi başvuru gerçekleştirilmiştir.¹⁷²

Daha önce Türk kamuoyunda pek söz edilmeyen Ortak Pazar, Yunanistan'ın ve akabinde Türkiye'nin üyelik için başvurmasıyla tartışılmaya başlanmış, hem olumlu hem de olumsuz görüşler ortaya atılmıştır. Türkiye'nin AET'ye yaptığı başvuruyu olumlu olarak değerlendirenlerin öne sürdüğü temel gerekçeler; Türkiye'nin dünya ekonomisinin gidişine ayak uydurarak sanayisinin daha iyi bir konuma gelecek olması, üyelik hakkı elde edildikten sonra pahalılığın ve döviz sıkıntısının ortadan kalkarak hayat şartlarının iyileşeceğidir. Diğer taraftan bu başvuruya olumsuz bakanların da temel olarak iki gerekçesi mevcuttur. Bunlardan birincisi Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik şartları itibarıyla AET'ye üyeliğin getireceği yükümlülükleri yerine getiremeyeceğinden dolayı tam üyeliğin asla gerçekleşmeyeceğidir. İkinci gerekçe ise, AET üyeliğinin Türkiye ekonomisine vereceği zararlardır. Bu zararların en büyüğü ise, sanayisi yeterince gelişmemiş olan Türkiye'nin, üyelik sonrası ithal mallar için ortadan kalkacak olan gümrük engeli sonucunda yerli malın rekabet edemeyerek sanayinin çökme olasılığıdır.¹⁷³

Kamuoyunda bu tartışmalar devam ederken yukarıda da söz edildiği gibi dönemin DP hükümeti AET ile yapılacak bir ortaklıktan Türk ekonomisinin büyük faydalar sağlayacağını ummuştur. Zira 1959 yılı Meclis açılışında konuşan Cumhurbaşkanı Celal Bayar bunu şu şekilde dile getirmiştir:

¹⁷² Mehmet Ali Birand, **Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası**, Milliyet Yayınları, 1985, s.56-58.

¹⁷³ Umut Karabulut, "*Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Başlangıcı: Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) Üyelik Başvurusu*", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Y: 8, S. 16 (Güz 2012), s. 19-32.

“Memleketimiz serbest mübadele bölgesinin kurulmasını temenni etmekte, müşterek pazar topluluğuna da ortak üye olarak iştirake karar vermiş bulunmaktadır. Müşterek pazara girmemiz, ziraat ve sanayimizin gelişmesinde hayırlı neticeler sağlayacaktır. Teşebbüsümüzün müşterek pazara dâhil dost ve müttefik devletler tarafından iyi karşılanmış olmasından memnuniyet duymakta ve müzakerelerin yakında neticeleneceğini ümitlemekteyiz.”¹⁷⁴

Türkiye ile AET arasında üyelik müzakereleri başlamış ancak 1960 yılında askeri bir darbe ile hükümetin devrilmesi ve akabinde gelen siyasi idamlar üzerine AET müzakereleri dondurulmuştur.

1963 Ankara Antlaşması

27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra bozulan Türkiye-AET ilişkilerine rağmen, yapılan ilk seçimler sonucu oluşturan I. İnönü Koalisyon Hükümeti'nin programında ortak pazardan şu şekilde söz edilmiştir:

“... Avrupa entegrasyonu hareketinin bugün iktisadi sahada varmış olduğu en ileri merhaleyi temsil eden ve dış ticaret bağları bakımından memleketimize en yakın olan Avrupa İktisadi Camiasına katılmayı samimiyetle arzu etmekteyiz. Bu husustaki teşebbüslerin, camia ile memleketimizin karşılıklı menfaatleri bakımından mesut bir neticeye ulaşması, şüphesiz ki, ortak pazar üyesi olan dost ve müttefiklerimizin gösterecekleri anlayışa bağlıdır...”¹⁷⁵

İnönü Hükümeti'nin kurulması ve Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu'nun çabaları ile Türkiye-AET müzakereleri tekrar başlamıştır. Ankara'nın yapılacak olan antlaşmadan en temel talebi Gümrük Birliği'nin sağlanması idi. Buna ek olarak ülkenin kalkınması için maddi olarak desteğin sağlanması ve yapılacak olan ihracatla döviz temini sağlamaktı. AET'in düşüncesi ise Türkiye'yi içine almayıp sadece tabiri caizse dirsek teması ile yetinmekti. Müzakereler 1963 yılının Ocak ayında başlamış ve aralıklarla 20 Haziran'a kadar devam etmiştir. Müzakereler sonunda üyelikten ziyade bir ortaklık antlaşması ortaya çıkmıştır. Gümrük Birliği'nden söz eden ancak ne zaman ve ne şekilde geçileceği noktası meçhul olan

¹⁷⁴ TBMM Tutanak Dergisi, T:3, C:10, B:1, 1 Kasım 1959, s.8.

¹⁷⁵ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, T:1 C:1, B:13, 27 Kasım 1961, s.124.

bir metin üzerinde anlaşılmıştır. Üzerinde anlaşılan metin 25 Haziran'da Brüksel'de parafe edilmiş ve 12 Eylül'de de Ankara'da gösterişli bir törenle imzalanmıştır.¹⁷⁶

Ankara Antlaşması'na ekonomik boyutlarının ötesinde siyasi ve kültürel anlamda da büyük önem atfedilmiştir. AET Komisyonu Başkanı Prof. W.Hallstein'in imza töreninde kullandığı “*Türkiye Avrupa'nın bir parçasıdır (Turkey is a part of Europa)*” sözü, yapılan antlaşmanın 1856 yılında imzalanan Paris Anlaşması'na benzetilerek Türkiye'nin “Avrupalı” olarak onaylanması olarak görüldüğünü ifade ediyordu.¹⁷⁷

Başbakan İnönü, antlaşma imzalanmadan evvel kabine üyeleri, müzakerelere katılan yetkilileri ve ortak pazara muhalefet eden bazı isimler ile birlikte bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantının başında antlaşma bölüm bölüm anlatıldıktan sonra İnönü, ortak pazara başından beri kaygılı bakan CHP'li Besim Üstünel'e kaygılarını anlatmasını istemiş, Üstünel AET'e girmenin ekonomik açıdan elle tutulur bir avantajının olmadığını aksine yerli sanayiye tehlikeye sokacağını belirtmiştir. Bunun üzerine İnönü bu sefer Feyzioğlu'na dönerek bu kaygıları sormuş, Feyzioğlu da bu antlaşmanın henüz Türkiye'ye herhangi bir yükümlülük getirmediğini, bugünden 20 yıl sonrasını düşünerek kaygılanmanın yersiz olduğunu, bu antlaşma ile yapılanın “Avrupa'ya kanca atmak” olduğunu dile getirmiş ve Feyzioğlu'nun bu açıklaması İnönü'nün hoşuna gitmiştir. Son olarak İnönü toplantıdaki tüm yetkililere, bu antlaşmanın şimdi olmasa da belli bir süre sonra yükümlülük getireceğini, Türkiye'nin bu yükümlülüklerin altından kalkamaması durumunda istediği zaman antlaşmadan ayrılamaması noktasında elini kolunu bağlayacak bir hüküm bulunup

¹⁷⁶ Antlaşma'nın tam metni için bkz. http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ile-avrupa-ekonomik-toplulugu-arasinda-bir-ortaklik-yaratan-anlasma-ankara-anlasmasi_-12-eylul-1963-.tr.mfa. (son erişim tarihi: 6.1.2019)

¹⁷⁷ Mehmet Murat Erdoğan, “*Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu / Avrupa Birliği İlişkilerinde Değişmeyen Öncelikler*”, **Liberal Düşünce**, S. 51-52 (Yaz-Sonbahar 2008), s.127.

bulunmadığını sormuş, böyle bir hükmün bulunmadığı söylenmesi üzerine İnönü ikna olmuştur.¹⁷⁸

3.2.2.3. Çağlayangil Dönemi Türkiye-AET İlişkileri

1965 yılında kurulan I. Demirel hükümeti ile Dışişleri Bakanlığına getirilen Çağlayangil kendisini AET'e üyelik süreci içerisinde bulmuştur. 1963 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile üç aşamalı bir süreç öngörülmüştü. Bunların ilki beş yıl sürecek olan hazırlık süreciydi ve akabinde geçiş sürecine geçilmesi öngörülmüyordu.

Çağlayangil, AET ile imzalanan ortaklık antlaşmasının Türkiye için büyük öneme haiz olduğu kanaatindeydi. Atatürk'ün işaret etmiş olduğu çağdaş batı uygarlığı seviyesine ulaşma hedefi doğrultusunda Türkiye'nin Avrupa topluluğuna katılma arzusunun gayet tabii olduğunu ve yapılan antlaşma ile Türkiye Avrupa ülkelerine bu niyetini açıkça belirtmiş oluyordu. Bunun yanı sıra Çağlayangil, AET ile yapılan ortaklığın ve ileride gerçekleştirilmesi umulan tam üyeliğin ülke ekonomisi için büyük avantajlar sağlayacağını da düşünüyordu. Bu yüzden Ankara Antlaşması ile öngörülen diğer aşamalara da geçmek için çabalayacaklarını dile getiriyordu.¹⁷⁹

Demirel hükümeti, ikinci aşama olan Geçiş Dönemi için başvuruda bulunmuş ve 1967 yılında müzakereler başlamıştır. Geçiş dönemi için başvuruda bulunan Türkiye, henüz 5 yıllık sürenin dolmadığı ve dolayısıyla buna hazır olmadığı AET tarafından söylene de Türkiye bunda ısrarcı olmuştur. Türkiye'nin bu aceleci tavrında, AET'nin İngilizlerin üyeliğini veto

¹⁷⁸ Mehmet Ali Birand, **a.g.e.**, s.166-168.

¹⁷⁹ İhsan Sabri Çağlayangil, "*Türkiye – Ortak Pazar Antlaşmasının Ekonomik ve Siyasi Önemi*", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Y:1, S:4, 15 Haziran 1966, s.4-5.

etmesini ve cunta rejimi tarafından idare edilen Yunanistan ile ilişkileri dondurmasını Türkiye'nin kendisi için bir fırsat olarak görmesi etkili olmuştur.¹⁸⁰

Türkiye AET'e Geçiş Dönemi için görüşmelere başlanması talebini en yetkili ağızdan yapmıştır. 1967 yılının Mayıs ayında, Çağlayangil'in de içinde bulunduğu bir takım kabine üyesi ile birlikte Almanya'ya bir ziyaret gerçekleştiren Demirel, Almanya'dan sonra Brüksel'e geçmiş ve burada AET-Türkiye Ortaklık Konseyi'ne katılmıştır. Dönem başkanlığı Türkiye'de olduğundan dolayı Demirel başkanlığında toplanan konseyde Çağlayangil Türkiye'nin ikinci döneme geçiş talebini şu sözlerle dile getirmiştir:

“...Ortaklık anlaşmamızla hazırlık dönemi diye öngörülen 5 yıllık devrenin yarısı geçti. Yani geriye 2.5 yıl kaldı. Çözmemiz gereken sorunlar düşünülürse, bu süre son derece kısadır. Üstelik Katma Protokol'ün bu 5 yıl içinde saptanması gerekiyor. Dolayısıyla bugünden önümüzde kalan son derece kısa süreyi en geniş şekilde kullanmamız gerekmektedir. Türkiye bu nedenle daha şimdiden son derece yoğun bir çalışmaya girmiştir. Alınacak sonuçlarla, geçiş dönemindeki yükümlülüklerimizi zorluk çekmeden götürecek tedbirler almaya çalışacağız. Ancak sadece bizim çalışma yapmamız yetmez. Karşılıklı ön çalışmaları derhal başlatmalıyız. Konseyin bu yönde ortaklık komitesini görevlendirmesini öneriyorum. Türkiye'nin ikinci dönemde yükümlülükleri daha ağır olacağından yeni bir mali protokol da gerekecektir. Bunun çalışmaları da başlatılmalıdır.”¹⁸¹

AET tarafı ise Türkiye'nin hazırlık sürecinde hiçbir çalışma yapmadığını görerek ikinci aşamaya geçiş için hazır olmadığını düşünmesine rağmen Türkiye'nin ısrarcı olması sonucunda müzakerelere başlamayı kabul etmiştir.

Türk kamuoyu içerisinde de bazı kesimler, hazırlık döneminin uzatılarak geçiş dönemi şartlarını daha iyi üstlenebilecek bir ekonomik seviyeye gelmesi gerektiği görüşünü belirtmişlerdir. Çağlayangil bu konu ile ilgili bir dergiye yazmış olduğu makalesinde bu söylemlere şu şekilde cevap vermiştir:

“...Bazı çevrelerde, Türkiye'nin toplulukla bir gümrük birliğine gitmesi halinde, sanayiinin gelişemeyeceği fikri hâkimdir. Hâlbuki mesele derinliğine incelendiğinde, endişelerin yersiz olduğu görülecektir.

¹⁸⁰ Ekrem Yaşar Akçay, “1970'lerde Siyasi Partilerin Gözüyle Türkiye'nin AET'ye Bakışı: AP, CHP, MHP, MSP, DP2, TKP Örnekleri”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.4, S.7 (2012-Güz), s.31.

¹⁸¹ Konuşmaların tam metni için bkz. **Türkiye- Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Konseyi, Başbakan Süleyman Demirel ve Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in Yapmış Oldukları Konuşma Metinleri**, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 16 Mayıs 1967, Brüksel.

Peşinen belirtmek gerekir ki, söylenenlerin aksine, Türkiye Geçiş Dönemi'ne girmeye hazır durumdadır. Kalkınma çabalarımız olumlu bir mecradadır. Gelişme hızımız memnuniyet verici bir orana ulaşmıştır. İhracatımız, geçen yıla ait arızı duraklama hariç, devamlı bir artış göstermektedir. Sanayileşme çabalarımız çok müspet yoldadır. Bu alanda, yakın gelecekte çok parlak neticelere ulaşmamak için hiçbir engel yoktur. Buna muvazi olarak ihracatımızın yapısında sevindirici değişiklikler beklemekteyiz. Geçiş Dönemi bütün gayretlerimizi gerçekleştirmek zımnında en müsait ortamı yaratmaktadır. Bu itibarla, aşağıda izah olunacağı veçhile, Geçiş Dönemini değil geciktirmek, bilakis biran evvel girmek memleketimize büyük faydalar sağlayacaktır... ”¹⁸²

Devlet Planlama Teşkilatı - Dışişleri Bakanlığı Çekişmesi

Türkiye'nin “Geçiş Süreci” ne hazır olmadığını düşünenlerin başında, o dönem Turgut Özal'ın müsteşarlığını yaptığı Devlet Planlama Teşkilatı bulunuyordu. DPT yetkilileri daha önce imzalanan Ankara Antlaşması'nın da Türkiye için uygun olmadığını düşünüyorlardı. Bu süreçte ise hazırlık aşamasının ikinci döneme geçilmeden uzatılmasından yana olmuşlardır. Onlara göre bu şartlarda AET ile ikinci bir antlaşmaya gitmek imkânsızdı. Çünkü ellerinde ne doğru dürüst bir veri, ne de uzun vadede bir planlama mevcuttu.

Dışişleri Bakanlığı ise olaya daha çok siyasi bakıyor, ön görülen beş yılın ardından ikinci aşamaya geçiş için yapılacak olan antlaşmanın ertelenmesi durumunda ülkenin siyasi anlamda prestij kaybına uğrayacağı kanaatindeydiler. İktidardaki AP hükümeti de aynı şekilde düşünüyor ve muhalefetin eleştirilerine maruz kalmamak için bir an evvel antlaşmanın yapılmasını istiyordu. Ortaya çıkan tabloda; Dışişleri tarafı daha ağır basmış Türkiye, AET ile yapılacak olan protokol için çalışmalara başlamıştır. Antlaşma için Türkiye'nin taleplerini hazırlama görevi Dışişleri'ne verilmiştir. Bunun ardından iki kurum arasında “yetki kavgası” ortaya çıkmıştır. 1968 yılının Mart ayında Turgut Özal, Dışişleri'ne verilen “dış ekonomik ilişkileri yürütme yetkisi” nin DPT'ye devredilmesi için bir Kararname hazırlatmış ve Bakanlar Kurulu'na imzaya sunmuştur. Dışişleri tarafı bunu öğrenir öğrenmez harekete geçmişler ve Bakan Çağlayangil'i Kararnameyi imzalamaması için ikna etmişlerdir. Özal, Demirel ile yakınlığını kullanıp AP'deki Bilgiç grubunun da desteğiyle Kararnamede ısrar

¹⁸² İhsan Sabri Çağlayangil, “Türkiye-AET Ortaklık Anlaşması”, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Y:4, S:46, 15 Haziran 1969, s.5.

etse de, Çağlayangil'in "Kararname değişmezse istifa ederim" çıkışı sonrasında yetki Dışişleri'nde kalmaya devam etmiştir.¹⁸³

Yetkiyi devralamayan DPT tarafı, bu sefer antlaşma hazırlıklarını olmadık taleplerle baltalamaya ve Dışişleri'ni köşeye sıkıştırmaya çalışmıştır. Bu süreçte iki kurum arasındaki çatışma öylesine artmıştır ki; DPT, Dışişleri'ni "Türkiye'yi dışarıya peşkeş çekmeye hazırlanan grup" olarak, Dışişleri ise DPT'yi "Takunyalılar"¹⁸⁴ olarak niteleyerek birbirlerini neredeyse düşman iki taraf olarak görmüşlerdir.

1969 yılına gelindiğinde ise ülkenin bu iki önemli kurumu arasındaki çatışma, Cumhuriyet tarihimizin en büyük "belge sızdırma" skandallarından birinin yaşanmasına sebep olmuştur. AET ile yapılacak müzakerelerde Türkiye'nin izleyeceği tutumu, verebileceği ödünleri, kırmızıçizgilerini, kendisi için hayati önem taşıyan taleplerini içeren ve Brüksel'deki Türk delegasyonuna gönderilmek üzere Dışişleri Bakanlığınca hazırlanan "talimat", 15 Mart günü toplanan Bakanlar Kurulunda 6/11496 sayılı kararı ile resmileştirilmiş ve üzerine "Gizli" ibaresi vurularak şifreli bir şekilde gönderilmiştir. Ancak 27 Mart sabahına Ankara kötü bir sürprizle uyanmıştır. Türkiye için gizliliği hayati bir öneme sahip olan talimat Resmi Gazete 'de aynen yayınlanmıştır.¹⁸⁵

Dışişlerince bu skandalın sorumlusu olarak elbette DPT yetkilileri görülmüş ancak kendileri bunu reddetmişler ve üstüne gereği kadar gidilmediği için, ülkeyi o günlerde büyük bir sıkıntı içine düşüren bu olayın sorumluları ortaya çıkarılamamıştır.

¹⁸³ Mehmet Ali Birand, **a.g.e.**, s.211-216.

¹⁸⁴ Bu nitelemenin kullanılmasının sebebi hiç şüphesiz DPT'deki muhafazakâr olarak görülen Özal'ın ekibinden kaynaklanıyordu. Nitekim dönemin bir Dışişleri bürokratinin M. Ali Birand'a anlattığı ve o günlerde DPT yetkilileri ile yaşadığı şu olay, bu tabirin neden kullanıldığını açıkça göstermektedir: "Planlamacılar bazan solcu, bazan da tam bir Doğulu kurnazlığı içinde, olmadık önerilerle gelerek işi yokuşa sürmeye çalıştılar... her şeyi proje başında görürler, Türkiye'nin kalkınmasını överken 10-15 projenin adını saymakla yetinirlerdi... Elleriindeki 933 sayılı Kanunla tuttukları yetkilerin kaybolmasından korkuyorlardı. Getirdikleri öneriler komikliklerle doluydu. Türkiye'nin çıkarlarını sabote edici bir durumdu... Ramazan ayındaki bir toplantıda saatlerce konuşuktan sonra önce oruç bozmaya, sonra camiye gittiler ve dönünce de 'Oruçluyken insan iyi anlayamıyor, şu anlatıklarımızı bir daha tekrarlasanız' dediler. Sorumsuzluklarını en iyi belgeleyen olaydı..." Bkz. **A.g.e.**, s.213.

¹⁸⁵ Bkz. **Resmi Gazete**, S: 13159, 27.03.1969.

Katma Protokol

DPT ile Dışişleri Bakanlığı arasındaki kavga, AET ile imzalanacak olan protokol müzakerelerinde Türkiye'yi büyük zarara uğratmıştır. AET Türkiye'den öngörülen 22 yıl içerisinde aşama aşama gümrük vergileri indirilecek ürünlerin listelerini istemiş, DPT bu listeleri kısa bir zamanda hazırlamayacağını söyleyerek yine Dışişlerini köşeye sıkıştırmaya çalışmıştır. Dışişleri ise bu listeleri kendi hazırlamaya çalışmış ve burada da büyük hatalar yapılmıştır.

9 Aralık 1969 günü Brüksel'de bakanlar düzeyinde toplanan Ortaklık Konseyi'ne katılan Çağlayangil burada AET tarafının Türkiye'nin taleplerinden bir hayli uzak teklifiyle karşılaşmıştır. Teklifi yumuşatmaya çalışsa da AET tarafının tavrı "*son önerimiz budur, ya kabul eder ve ya reddedersiniz*" olunca Çağlayangil bu teklifi kendisinin kabul edemeyeceğini ve hükümetine danışması gerektiğini belirterek ayrılmıştır. Ancak hükümetin o günlerde uğraşması gereken daha büyük sıkıntıları vardı. Başbakan Demirel hem ülke içinde cereyan eden üniversite ve işçi hareketleriyle hem de partisi içindeki Bilgiç ekibinin kendisine karşı almış oldukları tavırla meşguldü. Tabiri caizse Çağlayangil'in Brüksel'den getirdiği teklife bakacak vakti yoktu. Bu fırtınalı dönemde, Dışişleri Bakanlığı İktisadi İlişkiler Dairesi Avrupa Toplulukları Bürosu, Maliye ile birlikte Ocak 1970 tarihli ve "*Türkiye-AET Ortaklığı Geçiş Dönemi Muhtevasının Genel Denge Yönünden Değerlendirmesi*" başlıklı gizli bir rapor hazırlayarak ilgili yerlere göndermiştir. Bu raporda sonuç olarak Ortaklık Konseyi'nde AET tarafından Türkiye'ye sunulan tekliflerin kabulünün uygun olacağı değerlendirilmekteydi. Hazırlanan bu rapor Demirel hükümetince de olumlu karşılanmıştır. DPT Müsteşarı Özal, Başbakan Demirel'e son bir mektup daha yazarak raporda ileri sürülen noktaların tam aksini belirterek Türkiye-AET ortaklığında ikinci döneme geçişin önemli bir avantaj getirmeyip aksine ülkeyi ağır yükümlülükler altına soktuğunu iletse de, Demirel bu sıkıntılı dönemde bir an evvel AET ile antlaşmanın yapılıp bu mevzunun aradan çıkarılmasını arzu ediyordu. 4

Mayıs günü konunun ele alındığı toplantıda Demirel son bir deneme daha yapılarak koşulların iyileştirilmeye çalışılmasını, alınacak sonuca göre kesin kararını vereceğini belirtmiştir.¹⁸⁶

Bu süreçte, Ankara Rotary Kulübünde Ortak Pazar ile ilgili konuşan Çağlayangil, AET ile yapılan müzakereler hakkında şunları söylemiştir:

“...Müzakereleri, Ortaklık Anlaşması hükümlerine uygun olarak, 9 Aralık 1968 tarihinde açtık. Bunlar hakkında bilgi vermeden önce geçiş döneminin mahiyet ve anlamı üzerinde kısaca durmak istiyorum.

Bu dönem gümrük birliği esasına istinat edecektir, yani taraflar karşılıklı olarak gümrüklerini ve miktar tahditlerini kaldıracaklar, ekonomik politikalarını ahenkleştireceklerdir. Demek oluyor ki, bu sefer Türkiye'nin de topluluğa bazı avantajlar sağlaması söz konusudur.

Ancak bu bahiste hiçbir zaman gözden uzak tutmamak gereken bir husus vardır: hazırlık döneminde olduğu gibi, geçiş dönemine hâkim olacak ana unsur, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunacak tedbirlere en geniş şekilde yer vermektir. Bu anlayış içinde, tarafların birbirlerine tanıyacıkları karşılıklı avantajlar dengeli olacaktır. Buradaki denge kavramı aritmetik anlamda ele alınmamıştır. Diğer bir deyimle, kurulması gereken dengenin tarafların ekonomik güçleri ile mütenasip olması üzerinde önemli durulmuştur.

Aynı şekilde, geçiş dönemi şartlarının kalkınma gayretlerimizi engellemeyecek, aksine bunları hızlandıracak bir şekilde tespitine titizlikle çalışılmıştır. Bu meyanda, topluluğun mali yardımının artan bir miktarda devamı derpiş edilmiştir.

Bu temel prensipler üzerinden yürütülen müzakereleri dört ana konu etrafında toplayabiliriz: gümrük birliği, tarım, işgücü ve mali yardım. Bu konularda halen varmış olduğunuz neticeleri ise şöylece özetleyebilirim:

Gümrük birliği anlamında topluluk, sanayi mamullerimize geçiş döneminin başlangıcından itibaren %100 oranında indirim uygulamayı ve miktar tahditlerini kaldırmayı kabul etti. Ancak, kendi içinde krize maruz hassas maddeler olan pamuk ipliği ve ham bez ihracatımızı belirli bir kontenjana tabi tutmak istiyor.

Türkiye'nin aynı alandaki ve vecibesi ise, 22 yıla kadar uzanan bir devre içinde topluluktan vaki ithalatına uyguladığı gümrükleri indirmek ve miktar tehditlerini ilga etmek şeklindedir. Ayrıca, bu konuda karşılaşılmış muhtemel zorlukları gidermek bakımından, her türlü müşkile cevap verir nitelikte korunma tedbirlerine başvurmak hakkı mevcuttur.

Tarım alanında Türkiye'nin topluluğa karşı bir vecibesi yoktur. Türkiye'ye tanınacak avantajlar yönünden ise topluluk, başlangıç rejimi olarak füli ve kısa vadede potansiyel ihrac imkânına sahip olduğunuz ürünler üzerinde durmuştur. Bu tavizleri geçiş döneminin yürürlüğe girişinden bir yıl sonra ve müteakip her iki yılda bir gözden geçirerek iyileştirmek vaadinde bulunmaktadır.

Elemegi bahsinde topluluk teklifi, işçilerin serbest dolaşımının 1976'dan itibaren sağlanması, sosyal güvenlik tedbirlerinin geçiş döneminin başlangıcından itibaren artırılması ve taraflar arasındaki geniş işçi mübadelelerinin gerçekleştirilmesi şeklinde özetlenebilir.

Nihayet mali yardım alanında topluluk, eski mali protokollerinden daha iyi şartlarla 220 milyon dolarlık bir kredi vermeyi teklif etmektedir.

Şimdi hükümet olarak, esaslarını açıklanmış olduğum bu sonuçları büyük bir itina ile incelemeye tabi tutmuş bulunuyoruz. Yakında bu inceleme neticelendirilecek ve geçiş dönemine intikal konusunda memleketimiz menfaatlerine en uygun karar alınacaktır... ”¹⁸⁷

¹⁸⁶ Mehmet Ali Birand, a.g.e., s.260-279.

¹⁸⁷ İhsan Sabri Çağlayangil, “Ortak Pazar ve Düşündükleri”, **Bayrak**, S:676, Mayıs 1970, s.6.

22 Temmuz günü gerçekleştirilen Ortaklık Konseyi'nin son toplantısına gelen Çağlayangil, Türk delegasyonuna hükümetin AET'in tekliflerini kabul kararını açıklamış ve antlaşmayı kabul etmeye geldiğini söylemiştir. Toplantıda antlaşmaya dair son rötuşlar yapılmış ve antlaşmanın yapılması kararlaştırılmıştır. 23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel'de bir tören eşliğinde imzalanan Katma Protokolü'nü¹⁸⁸ Türkiye adına Dışişleri Bakanı Çağlayangil imzalamıştır.¹⁸⁹

Çağlayangil'in Dışişleri Bakanlığının ikinci devresi olarak niteleyebileceğimiz 1975-1978 yılları arası Demirel'in MSP, MHP ve CGP ile kurmuş olduğu Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti süresince, Türkiye-AET ilişkilerinde kayda değer bir hareket olmamıştır. Bunun sebebi ise koalisyonda MSP'nin lideri Necmettin Erbakan'ın varlığıydı. Erbakan'ın Türkiye'nin AET ile ortaklığına başından beri karşı olduğu herkesçe bilinmekteydi ve Erbakan'ın koalisyondan çekilmesinden korkulduğu için bu süreçte AET ile ilişkiler durağan geçmiştir. Öyle ki, 1959 yılında Yunanistan'ın AET'e ortaklık başvurusunu öğrenir öğrenmez apar topar AET'e ortaklık başvurusunda bulunan Türkiye, 1975 yılında Yunanistan'ın tam üyelik için başvuruda bulunmasına karşı tabiri caizse kılını dahi kıpırdatmamıştır.

3.2.3. Türkiye – ABD İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu dünyada Türkiye, yayılmacı bir politika izleyen ve toprak talebine kadar varacak şekilde kendisi için büyük bir tehdit haline gelen Sovyetler Birliği'ne karşı Batı bloğu ile yakınlaşmaya başlamıştır. ABD ise bu süreçte daha önceden benimsediği ve “Monroe Doktrini” olarak adlandırılan yalnızlık politikasını terk etmiş ve dünya siyasetine müdahil olmaya başlamıştır. SSCB'nin de yayılmacı

¹⁸⁸ Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye Arasında Ortaklık İlişkisi Kurulmasına Dair Anlaşmaya Katma Protokol'ün tam metni için bkz. <http://www.mfa.gov.tr/avrupa-ekonomik-toplulugu-ile-turkiye-arasinda-ortaklik-iliskisi-kurulmasına-dair-anlaşmaya-katma-protokol---23-kasim-1970.tr.mfa>. (Son erişim tarihi: 10.01.2019).

¹⁸⁹ “Ortak Pazar Geçiş Dönemine Girdik”, *Milliyet*, 24.11.1970, s.1.

politikasından endişe etme başlayan ABD, Sovyet tehdidi altında bulunan ülkeleri destekleme kararı almıştır. İlk olarak Yunanistan ve Türkiye'ye mali yardımı kapsayan Truman Doktrini'ni devreye sokmuştur.

Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini getirmek maksadıyla Amerikan Donanması'nın en büyük savaş gemilerinden birisi olan Missouri'in 5 Nisan 1946 tarihinde Türkiye'ye gelişi, bu noktada Sovyetlere verilen ilk mesaj olmuştur. Truman Doktrini çerçevesinde yapılacak olan yardım için Türkiye ile ABD arasında 12 Temmuz 1947 tarihinde Ankara'da antlaşma imzalanmıştır.¹⁹⁰ Bir kereye mahsus olarak belirlenen bu yardım daha sonra süreklilik kazanmıştır. Bu kapsamda 1947-1951 yılları arasında Türkiye'ye yapılan Amerikan askeri yardımı 400 Milyon \$'a ulaşmıştır. Buna ek olarak dönemin ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, savaştan zarar gören Avrupa devletlerinin ekonomik olarak kalkınmalarını sağlamak için ABD tarafından finansal olarak desteklemesi gerektiğini ileri sürmüştü ve daha sonra "Marshall Planı" adı altında ABD'nin Avrupalı devletlere yardım etmesine karar verilmiştir. Önce Türkiye Marshall Planı'na dâhil edilmemiş ancak daha sonra Türkiye'nin talebi üzerine Türkiye de Marshall yardımları kapsamına alınmış ve 4 Temmuz 1948 tarihinde ABD ile Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.¹⁹¹ Türkiye'nin 1948-1951 yılları arasında bu şekilde gördüğü Amerikan yardımının tutarı ise 71,5 milyon \$'ı hibe, 55 Milyon \$'ı ödünç olmak üzere toplam 126,5 \$ olmuştur.¹⁹²

Türkiye'nin soğuk savaşın ilk yıllarında Kore Savaşı'na asker göndermesi ile Batı'nın müttefiki olduğunu ispatlaması ile birlikte 1952 yılında NATO'ya dâhil edilmesiyle, Türkiye Batı Bloğundaki yerini almıştır. Ancak ilk olarak 1960 yılının başlarında patlak veren Küba krizinin ardından ABD ve SSCB'nin kendi aralarında anlaşarak Türkiye'nin fikri bile sorulmadan İzmir'e yerleştirilen Jüpiter Füzelерinin ABD tarafından sökülmesi; 1963 yılında

¹⁹⁰ Anlaşmanın metni için bkz. **Resmi Gazete**, S: 6699, 05.09.1947.

¹⁹¹ Anlaşmanın metni için bkz. **Resmi Gazete**, S: 6956, 13.07.1948.

¹⁹² Barış Ertem, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: 12, S: 21, Haziran 2009, s.389-393.

SSCB'nin krom fiyatında indirim gitmesinin ardından ABD'nin Türkiye yerine SSCB'den krom ithal etmeye başlaması; daha sonra da Kıbrıs sorununun baş göstermesi ve her daim müttefik olarak addedilen ABD'nin Kıbrıs konusunda Türkiye'ye beklediği desteği vermemesi hatta Johnson Mektubu¹⁹³ ile Türkiye'yi tehdit etmesi, Batıya dönük tek yönlü politika izleyen Türkiye'yi çok yönlü politikaya itmiştir. İşte Çağlayangil tam da bu politika değişikliğinin yaşandığı süreçte Dışişleri Bakanı olmuş ve bloklaşan dünyanın ayrı kutuplarında yer alan devletlerle yürütmüş olduğu başarılı diplomasiyle Türk siyasetinde çok yönlü dış politikanın temsilcisi haline gelmiştir. 1966 yılında mecliste “*NATO içinde bulunmanın şahsiyetli bir politika takibine mâni teşkil etmediğini*”¹⁹⁴ söyleyerek de bunun sinyalini vermiştir. Bununla birlikte Çağlayangil, NATO'ya üyeliğin Türkiye'nin dış tehditlere karşı güvenliği açısından büyük öneme haiz olduğunu düşünmektedir. Dünya siyasi arenasında tek başına kalmanın, ülke savunması için yapılan harcamaların artması demek olduğunu ve bunun da ülke ekonomisine ağır bir külfet getireceğini değerlendirmektedir.¹⁹⁵

1965 yılında kurulan Demirel hükümetinin ABD ile ilişkilerinde Dışişleri Bakanı Çağlayangil büyük rol oynamıştır. Başbakan Demirel, Dışişleri Bakanlığını ilgilendirmeyen bir konu bile olsa iki ülke arasındaki müzakerelerde Çağlayangil'i görevlendirmiştir. Bu durum bazen hükümet içerisinde çatlaklıkların yaşanmasına da sebep olmuştur. 1966 yılında Demirel, Washington'a giden Çağlayangil vasıtasıyla ABD'den ek iktisadi yardım talebinde bulunulmasını istemiş, Çağlayangil de bu görüşmeleri gizli olarak, özellikle de Maliye Bakanlığı'nın haberi olmadan yapılmasına özen gösterse de Washington'daki Maliye Müşaviri Kemal Siber de görüşmelere katılmış ve dolayısıyla Maliye Bakanlığı'nın görüşmelerden haberi olmuştu. Dahası bu görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmış ve o

¹⁹³ Kıbrıs meselesi ve özellikle de Johnson Mektubu, Türk-Amerikan ilişkilerinde bir kırılma noktası olması sebebiyle büyük öneme haizdir. Ancak “Kıbrıs Meselesi” başlığı altında bu konuya tafsilatlı olarak değinildiği için bu başlık altında ele alınmamıştır.

¹⁹⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, T: 1, C: 7, B: 98, 17.06.1966, s.94.

¹⁹⁵ İhsan Sabri Çağlayangil, “*NATO ve Türkiye*”, **Milliyet**, 8.4.1968, s.2.

günlerde Yön Dergisi bunu haber yapmıştır.¹⁹⁶ Dönemin Maliye Bakanı İhsan Gürsan kendi bakanlığı nezdinde yapılması gereken iktisadi konulardaki görüşmelerin Dışişleri Bakanı aracılığıyla yapılmasına tepki göstererek istifa etmiştir.¹⁹⁷

Çağlayangil'in Türk dış politikasına hükmettiği dönemde Kıbrıs meselesi, Türkiye'deki Amerikan üsleri ve silah ambargosu gibi konularda ABD ile ilişkilerde ciddi sıkıntılar da yaşanmıştır. Ancak önceki dönemlerin aksine Türkiye bu mevzularda tabiri caizse alttan almamış, ABD'nin Türkiye aleyhine yapmış olduğu her harekete imkânları ölçüsünde aynı şiddette cevap vermeye çalışmış ve Çağlayangil'in parlamentoda dile getirdiği gibi şahsiyetli bir dış politika izlenmiştir.

3.2.3.1. Türk-Amerikan İkili Antlaşmaları

Türkiye ile ABD arasında imzalanan ikili anlaşmalar, meşhur Johnson mektubundan sonra kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır. Kıbrıs'ta yaşayan Türklere karşı gerçekleştirilen Rum saldırılarına son vermek için Türkiye son çare olarak askeri harekât yapmaya karar vermiş ancak ABD Başkanı Johnson'un Türkiye Başbakanı İnönü'ye yazmış olduğu mektup bu harekâtı engellemiştir. ABD Başkanı Johnson, mektubunda:

“(…) askeri yardım sahasında Türkiye ve Birleşik Devletler arasında mevcut iki taraflı anlaşmaya dikkatinizi çekmek isterim. Türkiye ile aramızda mevcut bulunan askeri yardımın verilmiş maksatlarından gayri gayelerde kullanılması için hükümetinizin Birleşik Devletlerin muvafakatini alması icap etmektedir. Hükümetiniz bu şartı tamamen anlamış bulunduğuna muhtelif vesilelerle Birleşik Devletlere bildirmiştir. Mevcut şartlar altında Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede Amerika tarafından temin edilmiş olan askeri malzemenin kullanılmasına Birleşik Amerika Devletlerinin muvafakat edemeyeceğini size bütün samimiyetimle ifade etmek isterim.”¹⁹⁸

diyerek, iki ülke arasında imzalanan 12 Temmuz 1947 tarihli “Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma”nın ikinci ve dördüncü maddelerine atıfta bulunmuş, Türkiye'nin olası bir Kıbrıs harekâtında ABD silahlarını kullanamayacağını beyan ederek harekât kararının

¹⁹⁶ Kamuran Gürün, **Akıntıya Kürek**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s.238.

¹⁹⁷ **Milliyet**, 30.10.1966, s.1.

¹⁹⁸ **Hürriyet**, 13.1.1966, s.7.

durdurulmasını istemiş ve Türkiye de askeri harekâttan vazgeçmiştir.¹⁹⁹ Böylelikle, ABD ile yapılan ikili anlaşmalar ülke gündemine gelmiştir.

Bu olayın yaşanmasından yaklaşık bir buçuk yıl sonra iktidara gelen Birinci Demirel Hükümetinin Dışişleri Bakanı Çağlayangil ülkede baş gösteren Amerika karşıtı eylemlerin etkisi ile, hükümetin ABD ile yapılmış olan ikili anlaşmaları gözden geçirdiğini kamuoyuna duyurmuştur.²⁰⁰ Bu arada Genelkurmay Başkanlığı da Amerikalılarla yapılan ikili anlaşmaların ve verilen imtiyazların tespiti ve akabinde bu imtiyazların kısıtlanması için bir çalışma başlatmıştır. Bu kapsamda Avrupa ülkelerinde bulunan askeri ataşelere birer yazı göndererek buldukları ülkelerde mevcut Amerikan üslerinin, yapılmış bulunan anlaşmalarda hangi şartlarla verilmiş olduklarının öğrenilip bildirilmesini istemiştir.²⁰¹ Yapılan çalışmaların ardından Türkiye ABD'ye ikili anlaşmalar konusunda bir muhtıra vermiştir. Dışişleri Bakanı Çağlayangil muhtırayı makamında ABD'nin Ankara Büyükelçisi Parker Hard'a bizzat iletmiştir.²⁰² 1966 yılının Nisan ayında Ankara'ya gelen ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk ile Demirel ve Çağlayangil bir toplantı yapmış, toplantı sonunda konuşan Çağlayangil, ABD'nin ikili anlaşmalar konusunda Türkiye'nin tekliflerini olumlu karşıladığını ve yakında iki ülke arasında gerekli çalışmaların yapılması için görüşmelerin başlayacağını dile getirmiştir.²⁰³

Bu sırada, tabii senatör Haydar Tunçkanat'ın Cumhuriyet Senatosu'nda açıkladığı gizli belgeler, ülkenin gündemine bomba gibi düşmüştür. Bu belgelere göre, iktidara yakın bir isim Amerika'ya Türkiye ile alakalı önemli raporlar hazırlayıp iletmektedir. Açıklanan belgede yer verilen raporda ikili anlaşmalar ile ilgili olarak:

¹⁹⁹ Türkiye ile ABD arasında 12 Temmuz 1947 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye'ye yapılacak yardım hakkında Anlaşma"nın tam metni için bkz. **Resmi Gazete**, S: 6699, 05.09.1947, s.1-2.

²⁰⁰ **Milliyet**, 7.1.1966, s.7.

²⁰¹ Haydar Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1975 s.297.

²⁰² "Turco-US Pacts may be revised", **The Guardian**, 17.1.1966, s.9.

²⁰³ **Milliyet**, 23.4.1966, s.1.

“(…) Benim tahkik ve iskândillerimin sonucu olarak, ikili anlaşmalar ve üsler problemlerini şöyle tesbit ettim: Amerika ve NATO ile birlik olmamız lüzumunu hatırdan çıkarmıyarak ki, bu, karşılıklı anlaşmalar olmadan mümkün değildir, halen mevcut durumu etkilemeyecek bâzı değişiklikleri kabule mütemayil durumunuz yapıcı olarak kabul ediliyor. Diğer taraftan bu muhalefete de uygun gelmiş olacaktır.”

denilerek ABD’ye, Türkiye’nin ikili anlaşmalar ile ilgili bir takım değişiklik taleplerini – anlaşmaların özünü bozmadan – kabul etmelerinin uygun olacağı tavsiye edilmektedir.²⁰⁴

1967 yılı bütçe görüşmelerinde Senato’da konuşan Çağlayangil, ikili anlaşmalar ile ilgili yapılan çalışmalar hakkında şunları söylemiştir:

“(…) Yüksek malûmunuz olduğu üzere Türkiye NATO Anlaşmasına uygun olarak Amerika Birleşik Devletleri ile müşterek savunma icabatını yerine getirmek maksadiyle bâzı anlaşmalar yapmıştır. 1954 yılından bu yana imzalanmış bulunan bu anlaşmaların sayısı 50 yi geçer. Hükümetimiz iktidarı devraldığı tarihten itibaren bu anlaşmaların ayrı ayrı tetkik edilerek tâbiri caizse bir envanterinin yapılmasına önem sarf etti. İlgili servislerce müştereken yürütülen uzun ve dikkatli mesai neticesinde hali hazır dağınık şekliyle bu anlaşmaların tatbikatının müşkülât arz edeceği, bunların bir araya getirilerek sistematik bir düzene sokulmasının icabettiği, bir kısmının bâzı hükümlerinin islâha muhtaç ve arz ettikleri boşlukların doldurulmasına ihtiyaç bulunduğu neticesine varıldı. Bu görüşmeler Türk - A. B. Devletleri arasında yapılacak müzakeratla bu anlaşmaların tedvin ve islahı hakkındaki mütalâalarımız 7 Nisan 1966 tarihinde tevdi olunan muhtırayla A. B. D. Büyükelçiliğine bildirildi. A. B. D. Hükümeti bu konuya Hükümetimizce atfedilen önemi nazarı itibara alarak muhtırayı derhal tetkik etti ve müzakere teklifimiz hakkındaki müspet mütalâasını gecikmeye mahal vermeden, 18 Nisan 1966 tarihinde bildirdi. Bilâhara CENTO Bakanlar toplantısı dolayısıyla memleketimize gelen A. B. D. Dışişleri Bakanı Mr. Rusk; bu konu üzerinde müzakere cereyan etti, müşarinileyh; hatırlanacağı üzere yurdumuzdan ayrılırken, Esenboğa Hava Alanında yaptığı basın toplantısında Hükümetinin bu konudaki müspet görüşünü Türk basınına ve efkârı umumiyeye kesin bir şekilde açıkladı. Bu sırada ilgili makamlarımız meselenin esasları üzerindeki tetkikatını bitirdiler, müşterek savunmaya temel prensipleri de tesbit ettiler. A. B. D. Hükümeti ile varılan mutabakata mütaakıp bâzı ihzari müzakeratta bulunuldu. Bu arada da ilgili servislerimiz bahsettiğim prensiplerden mülhem olarak, bütün askerî ve teknik mahiyetteki anlaşmaların bağılı bulunacakları anahükümleri tesbit eden bir temel anlaşma tasarısı hazırladılar. Bu temel anlaşma bilumum anlaşmaların bir nevi Anayasası olacak ve bütün teknik mahiyetteki anlaşmalar bunun ahkâmına göre kalıba dökülecek. Bu temel anlaşma tasarısı ile 4 Ekim Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçiliğine 8 Eylül tarihinde tevdi edildi. 20 Ocak 1967 günü, Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçiliği ile Bakanlığım arasında resmî müzakereler başladı. Müzakere safhasının hitama ermesinden önce bu konuda fazla açıklama yapılmıyacaklı takdir buyuracağınızı tahmin ederim. Ancak şunu belirtmek isterim ki, Hükümetinizin yüksek menfaatlerimizi haleldar edecek veya müşterek savunmanın icabettirdiği âdil muvazeneli mütekâbil hak ve vecibeler dışında memleketimize külfetler yükleyen, millî menfaatlerimizi kaale almıyan hiçbir anlaşmanın imzalanması düşünülemez. Her hangi bir vesikanın Anayasamız ve kanunlarımızın öngördüğü usuller dairesinde imzalanacağı ve onaylanacağını da ayrıca belirtmeyi zait addediyorum. (...)”²⁰⁵

Bu çalışmalar esnasında ortaya çıkan bir skandalı da yine Çağlayangil açıklamıştır. AP grup toplantısında konuşan Çağlayangil, ABD ile yapılan 54 ikili anlaşmadan 24’ünün

²⁰⁴ Haydar Tunçkanat’ın Cumhuriyet Senatosu’nda açıkladığı bahse konu gizli belgeler için bkz. **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, T: 5, B: 85, 7.7.1966, s.202-204.

²⁰⁵ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, T: 6, Cilt 38, B:26, 1.2.1967, s.376-377.

Dışışleri Bakanlığı arşivinde bulunamadığını ve bir suretlerinin ABD'den istendiğini söylemiştir.²⁰⁶

1967 yılının Aralık ayında NATO Bakanlar Konseyi toplantısına katılmak üzere Brüksel'e giden Çağlayangil, burada ABD Dışışleri Bakanı Rusk ile bir toplantı gerçekleştirmiş ve uzun bir süre iki ülke arasında görüőülen ikili anlaşmalar konusunda iki bakan da uzlaşmaya varmıştır. Varılan uzlaşmaya göre; yapılacak olan bir "temel antlaşma" NATO Anlaşmasına ve Birleşmiş Milletler anayasasına uygun olacak, iki ülkenin de egemenlik haklarına riayet edilecek, Türkiye'deki ABD tesislerinin Türkiye'nin mülkiyetinde olduğu kabul edilecek ve izni olmadan kurulamayacak ve ya genişletilemeyecek, son olarak tesislerde görev alacak olan Amerikan personeli ile kullanılacak mühimmat ve teçhizat Türkiye'nin murakabesine tabi olacaktır.²⁰⁷

Nihayet 3 Temmuz 1969 günü Ankara'da Türk Dışışleri Bakanı Çağlayangil ve ABD'nin Ankara Büyükelçisi William J. Handley tarafından "Savunma İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma ile, Türkiye ile ABD arasında imzalanan ikili anlaşmalara bir takım prensipler getirilmiş, bundan önceki anlaşmaların bu prensiplere göre değiştirilmesi ve bu tarihten sonra yapılacak olan anlaşmaların ise yine bu prensiplere uygun hazırlanması ön görülmüştür. Anlaşmanın imzalanmasının ardından Türk hükümeti üslerin mülkiyetinin kendilerinde olduğunu belirtmişleridir.²⁰⁸ Anlaşmanın metni kamuoyundan gizli tutulmuş, onaylanması için parlamentoya da getirilmemiş ve resmi gazetede de yayınlanmamıştır. Sadece yapılan gizli oturumlarda meclis ve senato üyelerine açıklanmıştır.²⁰⁹

²⁰⁶ **Milliyet**, 31.3.1967, s.1.

²⁰⁷ **Milliyet**, 27.12.1967, s.9.

²⁰⁸ **Cumhuriyet**, 4.7.1969, s.1.

²⁰⁹ Kıbrıs harekâtından sonra 1975 yılında ABD'nin Türkiye'ye silah ambargosu uygulama kararı almasından sonra, muhtemelen hükümet yetkililerinin de bilgisi dâhilinde anlaşmanın tam metni 16-17 Mart 1975 tarihli Hürriyet gazetesinde yayınlanmıştır. Bkz. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.278.

3.2.3.2. Türkiye’de Bulunan Amerikan Üs ve Tesisleri

Türkiye-ABD ilişkilerinin en önemli ayaklarından birini Türkiye’deki Amerikan üs ve tesisler oluşturmaktadır ABD ile imzalanan ikili anlaşmaların kamuoyunda tartışılmaya başlanmasıyla, Türkiye’de bulunan Amerikan üs ve tesisler de gündeme gelmiştir. Çünkü bu anlaşmaların bir kısmı bu üs ve tesislerin mahiyeti ile alakalıydı. Özellikle sol camiadan gelen eleştirilere göre, yapılan ikili anlaşmalarda ABD’ye geniş imtiyazlar verilmiş ve Türkiye’nin kendi topraklarında bulunan Amerikan üs ve tesislerine –ülke zararına faaliyetlerde bulunulduğu tespit edilse dahi- müdahalesi engellenmişti.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’deki hava sahalarının yapımı ve iyileştirilmesi için ABD ile bir prensip anlaşılması yapılmış ve 1950 yılında çalışmalara başlanmıştır. ABD’nin gayesi, yapılacak olan bu tesislerin kendileri tarafından kullanılmasına açık hale getirmektir. Kendisine karşı artan Sovyet tehditlerinden dolayı Batı ile ittifak kurmayı isteyen Türkiye ise, NATO’ya üyelik sürecinde ABD’nin bu talebini bir pazarlık konusu haline getirmişti. Üslerin kendilerinin kullanımına açılması hususunda Türkiye’yi ikna edebileceğini düşünen ABD, Türkiye’nin NATO üyeliğine başta sıcak bakmamış ancak Sovyetlerin yayılcı politikası üzerine Türkiye ve Yunanistan’ın NATO’ya tam üyeliğinin gerekli olduğu kanaatine varmıştır. Türkiye’nin 1952’de NATO’ya resmen üye olmasıyla ABD de bu üsleri kullanma salâhiyeti kazanmıştır. NATO Anlaşmasının üçüncü maddesinde, tarafların karşılıklı yardımlarla silahlı bir saldırıya karşı bireysel ve toplu direnme kapasitelerini korumaları ve geliştirmeleri öngörülmüştür. Anlaşmanın beşinci ve altıncı maddesinde ise bu yardımlaşmanın amacı ve kapsamı belirtilmiştir. Buna göre NATO Anlaşmasına dayanılarak tahsis edilen askeri üsler, asla saldırı amaçlı ve üye ülkelerin toprakları dışında gerçekleşecek bir saldırıya karşı kullanılamamaktadır.²¹⁰ NATO Anlaşmasının ardından Türkiye 10 Mart 1954 tarih ve 6375 sayılı kanunla "*Kuzey Atlantik Andlaşmasına Taraf Devletler arasında,*

²¹⁰ Anlaşmanın orijinal metin için bkz. "*The North Atlantic Treaty*", Washington D.C., 04.04.1949, https://www.nato.int/cps/fr/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=en (son erişim tarihi:31.01.2019)

Kuvvetlerinin Statüsüne dair Sözleşme", *"Kuzey Atlantik Andlaşması Teşkilâtının, Millî Temsilcilerin ve Milletlerarası Personelin Statülerine dair Sözleşme"* ve *"Kuzey Atlantik Andlaşması mucibince kurulmuş Milletlerarası Askeri Karargâhların Statüsüne dair Protokol"* ü kabul etmiştir.²¹¹ 23 Haziran 1954 tarihinde ise, Türkiye ile ABD arasında, Kuvvetlerinin Statüsüne dair Sözleşme'nin tatbik edilmesine dair bir antlaşma imzalanmıştır.²¹² Türkiye'nin imzalamış olduğu bu metinlerle, günümüze kadar ülkede tartışma konusu olacak olan Amerikan üslerinin kurmasını kabul etmiştir.

Bu dönemde Türkiye'de, NATO üsleri ve Amerikan üsleri olmak üzere iki tip askeri üs söz konusudur. Yapılan antlaşmalarla Amerikan üslerinin kullanımında ABD'ye bir takım imtiyazlar da sağlanmıştır. Bu sınıflandırmaya rağmen, üslerin kullanımındaki uygulamalara bakıldığında NATO üssü ve Amerikan üssü ayrımının net olmadığını ve ayrıcalıklardan hem NATO hem de Amerikan üslerinin kullanımında faydalandığı görülmektedir. Bu karışıklık, dönem içinde ABD ile Türkiye arasında imzalanan gizli anlaşmalarla içinden çıkılmaz hale gelmiştir. Tarafların kendi aralarında yapmış olduğu uygulama anlaşmalarının sağladıkları ayrıcalıkların NATO Anlaşması ilkelerine aykırı olmaması gerekirken, söz konusu metinlerle Türkiye'deki üslerin kullanımında sağlanan ayrıcalıklar, pek çok kez NATO Anlaşması'nın ilkelerinin çiğnenmesine neden olmuştur. 1958 yılında yaşanan Lübnan Krizi'nde ABD'nin müdahalesi sırasında, NATO savunması kapsamında kullanılması gereken İncirlik Üssü'nün NATO Anlaşması'na aykırı olarak harekâta kullanılması bunlardan biridir.²¹³

Bu süreçte Türkiye'de bulunan Amerikan askerlerine tanınan imtiyazlar da ciddi sorunlar yaratmıştır. En tartışmalı imtiyaz ise, görev başındaki bir Amerikan askerinin adli bir olaya karışması durumunda yargılama yetkisinin ABD makamlarına vermesiydi. Amerikalı yetkililer bu durumu suiistimal ederek Amerikan askerlerinin karışmış olduğu birçok olayda

²¹¹ *Resmi Gazete*, S: 8663, 20.03.1954, s.7-17.

²¹² *Resmi Gazete*, S: 8748, 07.07.1954, s.1-2.

²¹³ Selin M. Bölme, *"Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik Ve Değişim"*, *Uluslararası İlişkiler*, C: 9, S: 34 (Yaz 2012), s.60-61.

usulsüz biçimde görev belgesi çıkarttırarak suçluları yargılamadan kaçırmıştır. Bu da Türk kamuoyunu rahatsız eden birtakım durumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunlardan birisi “Morrison Davası” olarak bilinen olaydır. Amerikan Yardım Heyetinde görevli Yarbay Allan Morrison, 5 Kasım 1959 gecesini Ankara’da Çankaya yokuşunda otomobili ile giderken, Cumhurbaşkanlığı Muhafız Jandarma Taburundan 21 askerin bulunduğu bir grubun içine hızlıca dalmış ve dokuzu ağır olmak üzere on bir askerin yaralanmasına sebep olmuştur. Olayın ardından Savcılık Amerikan makamlarına bir tezkere yazarak Morrison’un olay andında vazife başında olup olmadığını sormuş, Amerikan makamlarının Morrison’un vazife gereği bir yere gitmekte olduğunu bildirmesi üzerine serbest bırakılmıştır.²¹⁴

Çağlayangil’in Dışişleri Bakanlığına getirilişi, yaşanan bu gelişmelere paralel olarak kamuoyunda Amerikan üsleri ve askerlerinin varlığının tepki çekmeye başladığı günlere rastlar. 1965 seçimlerinde uygulanan milli bakiye sistemi ile meclise giren Türkiye İşçi Partisi’nin ABD karşıtı söylemleri ile Meclis’te de ABD üslerinin durumu ciddi şekilde tartışılır hale gelmiştir. İktidara gelen AP hükümeti ABD ile yapılmış olan ikili anlaşmalar ile birlikte Türkiye’de bulunan ABD ve NATO üslerinin statülerini de masaya yatırma kararı almıştır. Yapılacak olan bir anlaşma ile hem ikili anlaşmalar sorununu çözme hem de kamuoyunda ve mecliste tartışılan bu üsler ile alakalı imtiyazların Türkiye’nin egemenlik hakkını zedelemeyecek şekilde yeniden düzenlenmesi çalışmalarına başlanmıştır. Türkiye’de bulunan ABD ve NATO üslerine karşı tepkilerin arttığı bu süreçte hükümet her fırsatta bu üs ve tesislerin Türkiye’nin izni olmadan kullanılamayacağını belirtmek zorunda kalmıştır. Özellikle 1967 yılında yaşanan Arap-İsrail savaşında, Dışişleri Bakanı Çağlayangil Cumhuriyet Senatosu’nda yapmış olduğu konuşmada da bunu dile getirmiştir.²¹⁵

Uzun süren görüşme ve çalışmaların sonucunda, 3 Temmuz 1969 tarihinde Türkiye ile ABD arasında “Savunma İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi

²¹⁴ Milliyet, 7.11.1959, s.1.

²¹⁵ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, T: 6, C: 40, B: 66, 06.06.1967, s.397.

anlaşmanın metni kamuoyundan gizli tutulmuştur. İki ülke arasındaki önceki anlaşmaların gözden geçirilerek bir çatı altında toplandığı bu anlaşma ile üslerin kullanımı ve statülerinde de değişiklik yapılmıştır. Bazı üslerin Türkiye'ye devri gerçekleştirilmiş, geri kalanlara ise "ortak savunma tesisi" yani NATO statüsü verilmiştir. Antlaşmaya göre, NATO'ya bağlı ABD uçakları, bahse konu üslerde ortak savunma prensiplerine uygun olarak hareket edeceklerdir. Bunun manası Türkiye'nin rızası olmadan NATO dâhilinde bile olsa bu tesislerinden faydalanamayacağıdır. Ayrıca üsler meşru müdafaa dışında saldırı amaçlı kullanılamayacaktır.

Bütçe görüşmelerinde Milli Savunma Bakanlığı bütçesinin görüşüldüğü esnada parlamentoda muhalefet ABD ile imzalanan bu anlaşmadan dolayı iktidarı sert bir şekilde eleştirmiş, Çağlayangil de "kapitülasyonları savunan Osmanlı vezirlerine" benzetilmiştir.²¹⁶

Yapılan bu düzenlemeler, yaşanan problemlerin tümüne çözüm olmamıştır. Bunun temel sebebi de, mevzuattaki düzenlemelerin uygulamada her zaman karşılık bulmamasıdır. Zaten sorunun kaynağı, anlaşmaların içeriği değil, çoğunlukla mevcut anlaşmaların ihlal edilmesi olduğu görülmektedir. Mevzuattaki onca değişikliğe rağmen ihlaller devam etmiştir. Bunlardan birisi de "Kara Eylül" olayları esnasında ABD tarafından İncirlik üssü kullanılarak Ürdün'e mühimmat gönderilmesidir. Arap-İsrail savaşından sonra yurtlarından çıkarılan Filistinlilerin çoğu Ürdün topraklarına sığınmışlardı. El Fetih başta olmak üzere Filistin gerilla örgütleri, sığındıkları Ürdün topraklarında güç kazanmışlar ve buradan İsrail'e saldırılar başlatmışlardır. İsrail'in de buna karşılık vermesi sonucunda Ürdün halkı da zarar görmekteydi. Bundan dolayı Ürdün Kralı Hüseyin 1969 yılında Filistinli gerillaların topraklarından çıkarılmasına karar vermiş ve bunun için ABD'den yardım talep etmişti. Herhangi bir şekilde ne NATO görevi ile ne de 1969 yılında yapılan Türkiye-ABD antlaşmasıyla bağdaşmamasına rağmen ABD, 1970 yılının başında Ürdün kuvvetlerini

²¹⁶ Cumhuriyet, 1.2.1970, s.1.

desteklemek amacıyla 3.000 hafif silah ve yaklaşık bir milyon hafif silah mühimmatı İncirlik üssünü kullanarak Ürdün'e sevk etmiş ve Türkiye'den de izin almamıştır. Bu olaydan ders çıkaran Türk hükümeti, 1973 Arap-İsrail savaşında da benzer bir emrivaki ile karşılaşmamak için bu üslerin ABD tarafından kullanımına izin vermemiş ve bu yönde de Amerikan hükümetinden garanti almıştır.²¹⁷

Türkiye'deki Amerikan üsleri mevzusu, Türkiye'nin gerçekleştirdiği Kıbrıs Harekâtı sonrasında ABD'nin Türkiye'ye silah ve mühimmat ambargosu uygulama kararı almasıyla yeniden gündeme gelecek ve Türk hükümeti de ABD'ye bu üsleri kapatma kararı alarak karşılık verecektir.

3.2.3.3. 1975 ABD'nin Türkiye'ye Silah Ambargosu

20 Temmuz 1974 günü gerçekleştirilen Kıbrıs harekâtında ABD'nin vermiş olduğu silah ve mühimmatları kullanmış olması, Amerikan kongresinde tepkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuş ve Türkiye'ye silah verilmemesi hususunda faaliyete geçilmiştir. Bu faaliyetler sonucunda Türkiye'ye silah ambargosu uygulanmasını öngören bir kanun hazırlanmış, Senato ve Temsilciler Meclisi tarafından kabulü ile 30 Aralık 1974 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanunda Türkiye'nin ateşkese riayet etmeyerek Kıbrıs'a yeniden asker ve silah sevk etmesi halinde 5 Şubat 1975 tarihinde ambargonun başlatılması öngörülmüştür. Bu süreçte ABD Başkanı Gerald Ford ambargoya karşı çıksa da engel olamamıştır. Türkiye'nin bu kanunda sayılan şartların hiçbirine uymadığı gerekçesiyle ambargonun 5 Şubat'ta başlaması üzerine, Türkiye de harekete geçmiş ve ambargoya ilk cevabı 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kuruluşunu sağlamak olmuştur.²¹⁸

²¹⁷ Selin M. Bölme, **İncirlik Üssü, ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.276

²¹⁸ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.286.

Kıbrıs harekâtı ve akabinde gelen ambargodan dolayı Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin bozulduğu tam da bu günlerde hükümet değişmiş ve 31 Mart 1975 tarihinde Demirel tarafından kurulan Milli Cephe Hükümeti iktidara gelmiştir. Yeni iktidarın Dışişleri Bakanı Çağlayangil, ambargonun kaldırılması için girişimlere başlamış ve kaldırılmaması durumunda hükümetin ne gibi yaptırımlarda bulunabileceği konusuna yoğunlaşmıştır. Elbette o dönem Türkiye'nin elindeki en büyük koz, ülkedeki Amerikan üstleriydi ve kurulan yeni hükümet ABD'ye bir nota vererek Türkiye'deki Amerikan üs ve tesislerin statülerinin yeniden düzenleneceğini bildirmiştir. Türkiye ile ilişkilerin iyice bozulmasından çekinen ABD Başkanı Ford'un çabaları üzerine 19 Mayıs'ta Senato ambargoyu kaldırma kararı almış ancak 24 Temmuz'da Temsilciler Meclisi bu kararı reddetmiştir. Bunun üzerine 25 Temmuz günü yapılan kabine toplantısında Türk hükümeti üç maddelik bir karar almıştır. Bu kararla 3 Temmuz 1969 tarihli Savunma İşbirliği Anlaşması feshedilmiş, Türkiye'deki ortak savunma tesislerinin faaliyetleri durdurulmuş ve bu tesislerin kontrolü ve gözetimi Türk Silahlı Kuvvetlerine devredilmiştir.²¹⁹

ABD'nin ambargo kararına karşı Türkiye'nin ciddi yaptırımlarla karşılık vermesi sonucunda iki taraf da karşılıklı olarak tutumlarında yumuşamaya gitmiştir. ABD Başkanı Ford ve Dışişleri Bakanı Kissinger'in ambargo kararının kaldırılması yönünde Türkiye'ye göndermiş oldukları teminat mesajları ile iki ülke arasındaki bozulan ilişkileri düzeltme yoluna gitmişlerdir.²²⁰ ABD'nin yeni bir savunma işbirliği anlaşması imzalanması talebi Türkiye tarafından kabul edilmiş ve yeni anlaşma 26 Mart 1976 tarihinde Washington'da Türk Dışişleri Bakanı Çağlayangil ve Amerikan Dışişleri Bakanı Kissinger tarafından imzalanmıştır. Amerikan basınında bu anlaşma, ABD'nin tekrar Türk toprakları üzerinde

²¹⁹ *Milliyet*, 26 Temmuz 1975, s.1.

²²⁰ "Dışişleri Bakanı İ. Sabri Çağlayangil'in TRT Haber Tartışma Programındaki Konuşması", **Dış siyaset belgeleri (31 Mart 1975-1 Mart 1976)**, C.1, Başbakanlık Halkla İlişkiler ve Enformasyon Dairesi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1976, s.36.

askeri ve istihbarat faaliyetlerinin önünün açılması olarak değerlendirilmiştir.²²¹ Anlaşmanın Türkiye'ye uygulanan ambargonun kaldırılmasından sonra yürürlüğe gireceği ve ABD'nin Türkiye'ye dört yılda 1 milyar dolarlık yardım yapması bunun da 200 milyon dolarının hibe olması öngörülmüştür. Ancak 1977 yılı sonunda hükümetin bir gensoru ile düşürülmesi akabinde kurulan hükümetin Başbakanı Bülent Ecevit, anlaşmada öngörülen dört yıl için 1 milyar dolarlık yardımı az bulmuş dolayısıyla anlaşmanın Türkiye tarafından onaylanmaması sonucunda yürürlüğe girmemiştir.²²²

ABD 5 Şubat 1975 tarihinden beri Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunu 26 Eylül 1978 tarihinde kaldırmıştır. 1979 yılının sonlarına doğru Başbakan Ecevit'in istifası sonrasında Demirel altıncı defa hükümeti kuracak ancak ilk defa bu hükümette Çağlayangil'e hükümette yer vermeyerek Dışişleri Bakanlığına Hayrettin Erkmen getirilecektir. Ecevit hükümeti döneminde onaylanmayan 26 Mart 1976 tarihli anlaşma yerine yeni bir anlaşmanın yapılması için iki ülke arasında müzakerelere başlanacak ve bunun sonucunda 29 Mart 1980 tarihinde Ankara'da Türkiye ile ABD arasında "*Kuzey Atlantik Andlaşmasının II. ve III. Maddelerine Uygun Olarak Savunma ve Ekonomi Alanında İşbirliğinde Bulunulmasına Dair Anlaşma*" imzalanacaktır.²²³

3.2.4. Türkiye – SSCB İlişkileri

Milli Mücadele döneminde Ankara hükümetine vermiş olduğu destekten dolayı Sovyet Rusya ile başlayan iyi ilişkiler, 1925 yılında yapılan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile perçinlenmiş, 1935 yılında da bu antlaşma 10 yıl daha uzatılmıştı. Ancak 1945 yılında Sovyet Rusya bu antlaşmanın bir daha uzatılmayacağını Türkiye'ye ileterek, iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulacağını sinyali vermişti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Rusya'nın,

²²¹ "U.S., Turkey Sign New Defence Pact", **Daily Press**, 27.3.1976, s.1.

²²² Anlaşmanın metni için bkz. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.288-296.

²²³ Anlaşmanın metni için bkz. **Resmi Gazete**, S: 17238, 01.02.1980.

Boğazların statüsünün değiştirilmesini istemesi ve Türkiye'den toprak talebinde bulunması ilişkileri iyice germiş, başlayan soğuk savaşta Türkiye Rusya'ya karşı NATO'ya üye olarak ABD'nin yanında yer almıştır. 1953 yılında Stalin'in ölümünün ardından SSCB dış politikasını değiştirerek Türkiye'ye dair taleplerinden vazgeçse de Türkiye bir müddet daha SSCB ile arasındaki mesafeyi korumaya devam etmiştir. Ancak yukarıda da değinildiği üzere, müttefik olarak görülen ABD'nin bazı konularda Türkiye'yi hayal kırıklığına uğratması, Türkiye – SSCB ilişkilerinin yeniden canlanmasına sebep olmuştur. 1964 yılında başlayan Dışişleri Bakanları seviyesindeki karşılıklı ziyaretlerin ardından, 1965 yılında dönemin Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü de Rusya'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretler ile tekrar hareketlenen Türk-Sovyet ilişkileri, AP iktidarı döneminde Çağlayangil'in benimsediği çok yönlü politika kapsamında daha iyi bir konuma gelmiş ve çeşitli antlaşmalara da imza atılmıştır.

3.2.4.1. SSCB Başbakanı Kosigin'in Türkiye'ye Ziyareti

İç politikada anti-komünist söylemlerini sürdürürken, SSCB ile iktisadi ilişkiler kurmayı da ihmal etmeyen Demirel hükümeti, Türkiye'yi ziyaret eden ilk Rusya Başbakanı olarak Kosigin'i 20-27 Aralık 1966 tarihleri arasında ağırlamıştır.

Kosigin'in ziyaretinde görüşmelerin konusunu iktisadi, ticari ve sınaî işbirliği gibi iki ülke arasındaki ilişkiler ile Kıbrıs konusu gibi uluslararası sorunlar oluşturmuştur. Yapılan görüşmelerde Kosigin Kıbrıs konusunda; Enosis'e ve Ada'da askeri üs bulundurulmasına karşı olduklarını belirtmiştir. İki ülke arasındaki ticari mübadele hacminin 1966 yılı için öngörülen 44 milyon doları aşarak 48 milyon doları bulmasından dolayı iki taraf da memnuniyetlerini dile getirmiştir. Türkiye'nin iktisadi kalkınması için her türlü yardımı yapmaya hazır olduklarını bildiren Kosigin, 21 Aralık günü Çankaya Köşkü'nde

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ı ziyaretlerinde Cumhurbaşkanı Sunay ve Başbakan Demirel'i Moskova'ya davet etmiştir.²²⁴

Ziyaret sonrasında Türk-Sovyet Ortak Bildirisi yayınlanmıştır. Yayınlanan bildiriye ekonomik ilişkiler konusunda, iki ülke arasındaki ticari mübadelelerin seyrinden memnuniyet duyulduğu ve daha da artırılmasının iki tarafın da menfaatine olacağı belirtilmiştir. Kıbrıs konusunda ise, bütün Birleşmiş Milletler üyelerinin Ada'da durumu kötüye götürecek her türlü hareketten sakınmaları gerektiği ifade edilmiştir. Son olarak bildiriye Cumhurbaşkanı Sunay ve Başbakan Demirel'in Moskova'ya davet edildiğine ve davetin kabul edildiğine yer verilmiştir.²²⁵

Kosigin'in ziyareti süresince gerçekleştirilen görüşmelerden iki taraf da memnun kalmıştır. Bunun temel sebebi görüşmelerde tarafların büyük hayaller ve önemli sonuçlar elde etme beklentisi içinde olmamasıdır. Bu ziyarette herhangi bir antlaşma da imzalanmamış ancak 1960'ların başında başlayan Türk-Sovyet yakınlaşmasının, Türkiye'de gerçekleşen iktidar değişimi sonrası da devam edeceğinin bir göstergesi olması açısından büyük önem arz etmiştir.

3.2.4.2. 25 Mart 1967 Tarihli Türk-Sovyet Anlaşması

Türk-Sovyet yakınlaşmasının yaşandığı bu yıllarda, 25 Mart 1967 tarihinde Moskova'da *“Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında bazı sınaî tesisler kurulması için Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye teslim edilecek teçhizat ve malzeme ile sağlanacak teknik hizmetlere ve bunlarla ilgili ödeme şartlarına dair Anlaşma”*²²⁶ imzalanmıştır. Antlaşmayı Türkiye adına Moskova Büyükelçisi Hasan Işık, SSCB adına ise

²²⁴ Ebru Gençalp, *“Türk Basınında İkili Ziyaretler Boyutunda Türk-Sovyet İlişkileri (1965-1980)”*, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S:29, Güz 2014, s.323-326

²²⁵ **Milliyet**, 28.12.1966, s.7.

²²⁶ Anlaşmanın metni için bkz. **Resmi Gazete**, S: 12611, 02.06.1967, s.1-3.

Yabancı Ülkelerle İktisadi İlişkiler Komitesi Başkan Vekili Ivan Arkipov imzalamıştır. Antlaşmaya göre Sovyet Birliği, Türkiye'de kurulacak demir ve çelik fabrikası, alüminyum fabrikası, hidroelektrik santrali, petrol rafinerisi, asit sülfürik fabrikası, lif levha fabrikası, cam fabrikası ile alkol fabrikasında votka imal eden ünite için Türkiye'ye teçhizat, malzeme ve teknik hizmetler sağlayacaktır.

Bu anlaşma Türkiye'nin sanayi kalkınması açısından büyük önem arz etmiştir. Çünkü bu anlaşma gereğince Sovyetlerin yardımıyla kurulan Aliğa'da bulunan petrol rafinerisi, İskenderun'da bulunan demir-çelik fabrikası, Seydişehir'de bulunan alüminyum fabrikası, Mersin'de bulunan kimya fabrikası, Bandırma'da bulunan sülfürik asit üretim fabrikası, Seyitömer-Seydişehir elektrik hattı gibi sanayi fabrikaları, günümüz Türk sanayisinin temelini atmıştır. Bu anlaşmayı anlamlı kılan bir diğer nokta ise o yıllarda müttefik olarak görülen Avrupa devletlerinin, Türkiye'nin sanayileşme taleplerine gereken teknolojileri vermeyi reddetmiş olmasıdır.²²⁷

3.2.4.3. Başbakan Süleyman Demirel'in SSCB'yi Ziyareti

SSCB Başbakanı Kosigin'in Türkiye ziyareti esnasında yapmış olduğu resmi davet üzerine Başbakan Demirel de 19-29 Eylül 1967 tarihleri arasında Rusya'yı ziyaret etmiştir. Başbakan Demirel'e Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil de eşlik etmiştir. Türk heyeti Moskova'da, en önemli misafirlere uygulanan kırmızı halı ile karşılanmıştır. 20 Eylül günü başlayan resmi görüşmelerden önce Türk heyeti Kızık Meydan'da bulunan Lenin'in kabrini ziyaret etmiş ve çelenk koyarak ihtiram duruşunda bulunmuşlardır. Görüşmelerde Türk-Sovyet ilişkileri, uluslararası meseleler, Ortadoğu'daki durum ve Vietnam sorunu ele alınmıştır. Heyetler arası görüşmeden sonra Demirel, SSCB Başkanı Podgorni'yi ziyaret

²²⁷ Sergey Koritskiy, "Süleyman Demirel Döneminde Türk-Rus Münasebetlerinin Gelişimindeki Temel Eğilimler", *Soğuk Savaş'tan Günümüze Türk-Rus İlişkileri II. Çalıştay Bildirileri*, Çev. ve Haz. İlyas Kemalöglü ve İrina Svistunova, St. Petersburg, 28-29 Eylül 2010, s.61

etmiştir. Protokol dışına çıkılarak bir saat on beş dakikalık daha uzun bir görüşme gerçekleştiren iki lider de iyi komşuluk ilişkilerinin devam ettirmesi gerektiğini vurgulamıştır.²²⁸

Türk heyetinin Moskova ziyareti esnasında tarım konusu da gündeme gelmiş, Kosigin kurak iklimde de çok iyi sonuç alınan “Bezestaya” adlı buğday tohumundan ve yüzde 52 yağ ihtiva den yeni bir tip ayçiçeği tohumundan Türkiye’ye vermeyi arzuladıklarını söylemiştir. Demirel de teklifi olumlu karşılamış ve denemek üzere tohumların alınabileceğini beyan etmiştir.²²⁹

Demirel’in ziyareti ortak bir bildirin yayımlanmasıyla son bulmuştur. Bildiride Türkiye ve SSCB arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesinden ve ticaret hacminin artmasından memnuniyet duyulduğu dile getirilmiştir. Ayrıca Ortadoğu’daki gelişmeler ile ilgili olarak İsrail’in askeri harekât neticesinde işgal ettikleri Arap topraklarından çekilmesi gerektiği belirtilmiştir. Kıbrıs meselesi ile ilgili olarak da, Kıbrıs Devleti’nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün muhafazası çerçevesinde problemlerin Türk ve Rum cemaatleri arasında barışçıl yollarla çözülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu ziyaret esnasında Türk basınında birtakım eleştiriler yapılmıştır. Başbakan Demirel Türkiye’ye dönüşünde gazetecilere verdiği demeçte bu eleştiriler ile ilgili olarak şunları söylemiştir;

“Türkiye dış politikasında ananevi olarak haysiyet ve vakarla hareket etmiştir. Türkiye’nin dış politikası ipotekli değildir. Türk dış politikasının ipotek altına alınması da tabiatıyla söz konusu olamaz... Bugün uzun seneler Türk-Sovyet ilişkilerini gölgelemiş ve ağır surette haleldar etmiş olan itimatsızlıklar, tereddütler ve peşin hükümler izale olma yolundadır. Memleketlerimiz arasındaki ticari mübadeleler, artan bir tempo içine girmiştir. Diğer memleketlerle olan münasebetlerimizde olduğu gibi iktisadi ilişkileri hiç bir veçhile siyasi ilişkilerle karıştırmamak lazımdır... Bu münasebetler bağımsızlık, toprak bütünlüğü, hükümlerlik, hak eşitliği ve iç işlere ademi müdahale prensiplerine dayanmaktadır.”²³⁰

²²⁸ **Milliyet**, 21.9.1967, s.1,7.

²²⁹ **Milliyet**, 22.9.1967, s.1.

²³⁰ **Milliyet**, 30.9.1967, s.7.

3.2.4.4. Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in SSCB'yi Ziyareti

Çağlayangil, Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko'nun davetlisi olarak 8 Temmuz 1968 tarihinde Moskova'ya gitmiştir. Ziyaret öncesi Çağlayangil'in bu seyahati ile ilgili olarak basında birtakım haberler yer almıştır. Bu haberlere göre Çağlayangil, Sovyetler Birliği ziyaretinden yaklaşık iki hafta önce İzlanda'nın başkenti Reykjavik'te toplanan son NATO Bakanlar Kurulu Konseyi'nde alınan "*NATO ve Varşova Paktı arasında karşılıklı ve dengeli kuvvet indirimi*" kararı hakkında SSCB'ye bilgi vermek ve Sovyetlerin görüşünü öğrenmek için gidecektir. Zira bu NATO Bakanlar Kurulu Konseyi toplantısı sonrası Türkiye'ye dönüşünde Çağlayangil yapmış olduğu açıklamada "*NATO Bakanlar Konseyi, kuvvet indirimi için Rusya ve Doğu Avrupa ülkeleriyle görüşmelerde bulunmak üzere gerekli bütün hazırlıkları yapmayı kararlaştırmıştır. İttifaka dâhil diğer üyeler gibi Türkiye de bu konuda görevini yapacaktır...*" ifadelerini kullanarak bunu ima etmiştir.²³¹ Ancak Moskova'ya hareket etmeden önce basına vermiş olduğu yazılı demeçle bu iddiaları yalanlamış ve çıkan haberlerin, bahse konu NATO Bakanlar Kurulu Konseyi sonrasında Moskova'ya giden ilk batılı Dışişleri Bakanı olmasından kaynaklandığını dile getirmiştir. Çağlayangil'e bu ziyarette Dışişleri Bakanlığından Genel Sekreter Zeki Kunalalp, Siyasi İşler Genel Sekreter Yardımcısı Vekili Tefik Saraçoğlu, Doğu Dairesi Başkanı Turgut İlkan, Daire Müdürlerinden Özdemir Yiğit; Devlet Planlama Teşkilatından Targan Çarıklı; Maliye Bakanlığından Hazine Genel Müdürü Erhan Işıl ve Ticaret Bakanlığından İbrahim Ünal eşlik etmiştir.²³²

Çağlayangil ziyaret esnasında SSCB Devlet Başkanı Podgorni, Başbakan Kosigin, Dışişleri Bakanı Gromiko ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Çoğunlukla iki ülke arasındaki mali yardımlaşmalar görüşülmüş, Rusya endüstriyel projeler için Türkiye'ye 96 milyon dolar

²³¹ Mehmet Ali Birand, "*Çağlayangil NATO için Moskova'da Nabız Yoklayacak*", **Milliyet**, 26.6.1968, s.1.

²³² **Milliyet**, 9.7.1968, s.1.

kredi verme noktasında garanti vermiştir.²³³ Her zaman olduğu gibi ziyaret sonrası bir ortak bildiri yayınlanmıştır. Bildiride uluslararası ilişkilerin düzeltilmesi ve adil bir barışın sağlanması için sarf edilen gayretlerin desteklendiği belirtilmiş, kontrollü bir genel silahsızlanmanın gerçekleştirilmesinin önemi üzerinde durulmuştur. Çağlayangil Moskova'ya giderken, uzun vadeli yeni bir ticaret anlaşması için imkânların araştırılacağını belirtmiş ancak ziyaret sonrası yayınlanan ortak bildiride bu konudan hiç bahsedilmemiştir. Yurda döndüğünde Çağlayangil'e bunun sebebi sorulmuş, Çağlayangil de bununla ilgili olarak *“Uzun vadeli ticaret anlaşmasının akdi hususundaki arzu, Sovyetlerden gelmiştir. Bizim ticaret rejimimiz uzun vadeli ticaret anlaşmalarına müsait değildir...”* cevabını vermiştir.²³⁴

3.2.4.5. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın SSCB'yi Ziyareti

1969 yılı 12-21 Kasım tarihleri arasında gerçekleşen Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Sovyetlere yaptığı ziyaretin, iki ülke ilişkilerinde ayrı bir yeri vardır. Çünkü bu, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne devlet başkanı seviyesinde gerçekleştirdiği ilk ziyarettir. Bu ziyarette de her zamanki gibi Dışişleri Bakanı Çağlayangil de yer almıştır. Türk heyeti, Moskova'da devlet erkânı tarafından törenle karşılanmıştır. Ziyaret, Sovyet basınca yakından takip edilmiştir. Sunay'ın ziyareti ile ilgili olarak; Pravda gazetesi iki ülke arasında gelişmekte olan ilişkilerde yeni bir aşama başlattığını, İzvestia gazetesi ise ilk kez bir Türk devlet başkanının Sovyetler Birliğini ziyaret etmesinden dolayı büyük sevinç duyulduğunu yazmıştır.²³⁵

Sunay ziyaret boyunca Devlet Başkanı Podgorni, Başbakan Kosigin, Dışişleri Bakanı Gromiko ve Komünist Partisi Sekreteri Brejnev gibi isimlerle önemli görüşmeler gerçekleştirmiş ve ağırlıklı olarak ikili ilişkiler, Kıbrıs meselesi, Avrupa'nın güvenliği, Yakın Doğu'daki gelişmeler ve Vietnam konuları görüşülmüştür. Sunay görüşmeler esnasında

²³³ *“Turks seek more Russian aid”*, **The Guardian**, 9.7.1968, s.9.

²³⁴ **Milliyet**, 13.7.1968, s.1,7.

²³⁵ **Milliyet**, 13.11.1969, s.1,11.

ticaret, iktisat, sanat ve turizm alanlarında ikili ilişkilerin hızla gelişmesinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiş ve sosyal sistemlerin farklı olmasının ilişkilerin önünde bir engel teşkil etmeyeceğini vurgulamıştır. Ziyaret sonrasında ortak bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride, önceki ziyaretlerde yayınlanan bildirimlerde yer alan hususlar tekrar dile getirilmiş, bunlara ek olarak bildirinin sonunda Sunay'ın Podgorni'yi Türkiye'ye davet ettiği belirtilmiştir.²³⁶

Ziyarete Sunay'ın yanında yer alan Dışişleri Bakanı Çağlayangil, ziyaretin rutin ve protokol görüşmeleri ile geçeceğini tahmin ettiklerini ancak SSCB tarafının görüşmeler esnasında iki ülke arasındaki ilişkileri daha ileri götürme gayreti sergilediklerini, bunun için taleplerde bulduklarını ve bunu enteresan karşıladıklarını ifade etmiştir.²³⁷

Ziyaretle ilgili Cumhuriyet Senatosu'nda bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Çağlayangil; Sovyetler Birliği ile münasebetlerin uzun süre asgari seviyede kalmasına sebep olan endişelerin geçmişte kaldığını, dolayısıyla Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerin inkişafından memnuniyet duymamanın mümkün olmadığını, sosyal ve siyasi rejim farklılıklarının iyi komşuluk ilişkilerinin kurulmasına mani olamayacağını dile getirmiştir.²³⁸

Türkiye'nin SSCB'ye cumhurbaşkanı düzeyinde gerçekleştirdiği ilk ziyaret olması hasebiyle büyük önem arz eden bu ziyarette Türk tarafı ihtiyatlı bir tutum sergileyerek ilişkileri “iyi komşuluk” anlayışının ilerisine götürmek istememesine karşın, Sovyet tarafı ilişkileri iyi komşuluktan ibaret bırakmayıp, “yakın dostluk” haline getirmek istemişlerdir. Bu hava içinde geçen görüşmelerde ikili ilişkiler ile alakalı olarak önemli kararlar da alınmıştır. Sovyet tarafı daha önce de olduğu gibi iki ülke arasındaki birer yıllık antlaşmalarla

²³⁶ Bu davet üzerine Podgorni, 12 Mart sonrası kurulan ikinci Nihat Erim hükümeti döneminde 11-17 Nisan 1972 tarihleri arasında Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuştur. Bkz. Gençalp, *a.g.m.*, s.333-337.

²³⁷ *Milliyet*, 16.11.1969, s.11.

²³⁸ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, T: 9, C: 54, B: 10, 25.11.1969, s.397-399.

düzenlenen ticari ilişkileri daha uzun vadeli antlaşmalara bağlama isteğini burada da iletmiştir. Türk dışışleri bu görüşe öteden beri katılsa da, Maliye ve Ticaret Bakanlıkları yıllık anlaşmaları tercih ediyordu. Çağlayangil, Maliye ve Ticaret Bakanlarını bu konuda ikna edebileceğini düşünerek, antlaşmaların süresini üç yıla çıkarma noktasında Sovyet tarafına vaatte bulunmuştur. Bunun yanı sıra, ticari ilişkileri canlandıracak bir karayolları antlaşmasının yapılması da öngörülmüştür. Ayrıca protokollerle idare edilen konsolosluk ilişkilerinin bir antlaşma ile düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.²³⁹

3.2.4.6. 1975 Türk-Sovyet Ekonomik Antlaşması

12 Mart 1971 muhtırasıyla iktidardan uzaklaştırılan Demirel hükümeti, bundan dört yıl sonra Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak adlandırılan koalisyon hükümetiyle tekrar iktidara gelmiş ve Demirel tarafından kurulan bu hükümetin Dışışleri Bakanı yine Çağlayangil olmuştur. Bu dönemde de Sovyetlerle ilişkiler tüm hızıyla devam etmiştir.

4 Temmuz 1975 günü Ankara'ya gelen Sovyetler Birliği Ekonomik İlişkiler Devlet Komitesi Başkanı Semen Andreyeviç Skaçkov başkanlığındaki Rus heyetiyle gerekli görüşmeler yapıldıktan sonra 9 Temmuz günü *“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti Arasında Ekonomik ve Teknik İşbirliğinin Sürdürülmesine İlişkin Anlaşma”*²⁴⁰ Çağlayangil ve Skaçkov tarafından bir tören eşliğinde imzalanmıştır. Yapılan anlaşma ile İskenderun Demir ve Çelik Fabrikasının yıllık çelik kapasitesinin 4 milyon tona çıkarılması, Seydişehir Alüminyum Tesislerinin genişletilmesi öngörülmüştür.

²³⁹ Abdi İpekçi, *“Gezinin Bilançosu”*, **Milliyet**, 22.11.1969, s.1.

²⁴⁰ Anlaşmanın metni için bkz. **Resmi Gazete**, S:15407, 09.11.1975, s.1-3.

3.2.4.7. SSCB Başbakanı Kosigin'in Türkiye'ye İkinci Ziyareti

1974 Kıbrıs harekâtını düzenleyen CHP-MSP koalisyonunun dağılmasıyla kurulan Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin Başbakanı Demirel'in resmi daveti üzerine SSCB Başbakanı Kosigin, İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın açılışına da katılmak üzere 26-29 Aralık 1975 tarihleri arasında Türkiye'ye gelmiştir. Hükümetin Dışişleri Bakanı yine Çağlayangil'dir. Başbakan Kosigin'i havaalanında Koalisyonun liderleri Demirel, Erbakan, Türkeş ve Feyzioğlu karşılamıştır.

Sovyet Başbakanı, Türk-Sovyet ortak girişimiyle gerçekleştirilen ve o gün için Türkiye'nin üçüncü ve Ortadoğu'nun en büyük demir çelik tesisleri olan İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın açılış törenine Demirel ile birlikte katılmıştır. Açılışta konuşan iki ülkenin başbakanları da, Türk-Sovyet ilişkilerinin daha da gelişeceğini belirtmişlerdir. Açılış münasebetiyle Demirel'e bir mesaj gönderen Cumhurbaşkanı Korutürk de bu tesislerin Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerin daha da gelişeceğini açık bir delili olduğunu ifade etmiştir.²⁴¹

Resmi görüşmeler kapsamında Başbakan Demirel ve Cumhurbaşkanı Korutürk ile görüşen Kosigin, Türkiye'den ayrılmadan önce CHP lideri Bülent Ecevit ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir.

Kosigin'in dört günlük ziyareti sırasında varılan en önemli karar, 1976 yılı içinde iki ülke arasında bir dostluk antlaşması ve ya deklarasyonu yapılması için hazırlıklara başlanması olmuştur. Yapılacak olan antlaşma bir saldırmazlık antlaşması olmayacak ve dolayısıyla NATO müttefikliğine aykırı bir durum teşkil etmeyecektir. Ayrıca iki ülke arasında 1976-

²⁴¹ Milliyet, 29.12.1975, s.1.

1978 yılları arası olmak üzere iki senelik Kültür ve Bilimsel Mübadele Programı imzalanmıştır.²⁴²

3.2.4.8. 1977 Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in SSCB'yi Ziyareti ve Türkiye-SSCB Arasında İmzalanan Ekonomik İşbirliği, Bilimsel ve Teknik İşbirliği, Ticari Mübadele Antlaşmaları

Çağlayangil, Dışişleri Bakanı olarak Moskova'ya son ziyaretini 13-18 Mart 1977 tarihleri arasında gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretin Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir yeri vardır. Çünkü bu ziyaret esnasında iki ülke arasında önemli antlaşmalara imza atılmıştır.

Bu antlaşmalardan birisi 15 Mart 1977 tarihinde imzalanan *“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti Arasında Ekonomik İşbirliğinin Geliştirilmesine Dair Anlaşma”*²⁴³ dir. 10 yıl süre geçerli olacak bu anlaşma ile taraflar ekonomik ve teknik işbirliğini devamlı olarak geliştirmek ve genişletmek özellikle de; demir-çelik sanayi, demirden hariç diğer madenler, elektroteknik sanayi, ağır ve hafif sanayii, Enerji üretimi, hidroelektrik ve termik santraller, petrol tasfiye tesisleri alanlarının geliştirilmesi için araştırmalar yapılması noktasında anlaşmışlardır. Ayrıca taraflar arası teknolojik bilgi, teknik doküman, lisans alışverişi, mühendislik ve proje hazırlama işlerinin yanı sıra, uzman eğitimi ve mübadelesi de öngörülmüştür.

İkinci anlaşma ise yine 15 Mart 1977 tarihinde imzalanan *“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti arasında Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması”*²⁴⁴ dir. 5 yıl süreli bu Antlaşma ile de taraflar arasında; bilimsel ve teknik heyetler mübadelesi, bilimsel ve teknik belge ve bilgilerin mübadelesi, her iki tarafı

²⁴² *“Türk-Sovyet Ortak Bildirisi”*, **Dış siyaset belgeleri (31 Mart 1975-1 Mart 1976)**, C.2, Başbakanlık Halkla İlişkiler ve Enformasyon Dairesi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1976, s.43.

²⁴³ Antlaşmanın metni için bkz. **Resmi Gazete**, S: 16120, 21.11.1977, s.3-4.

²⁴⁴ Antlaşmanın metni için bkz. **Resmi Gazete**, S: 16134, 09.12.1977, s.2-3.

ilgilendiren konularda sempozyumlar ve konferanslar düzenlenmesi, bilimsel ve teknik sorunların ortaklaşa incelenmesi ve bu inceleme sonuçlarının sınaî ve tarımsal üretime olanak ölçüsünde uygulanması öngörülmüştür.

Bu ziyaret esnasında imzalanan bir diğer antlaşma ise 18 Mart 1977 tarihinde imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti İle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasındaki 8 Ekim 1937 Tarihli Ticaret ve Tediye Anlaşmasına Ek Onsekizinci Protokol”²⁴⁵ dür. Bu protokol ile, Türkiye'ye ihraç edilmesi öngörülen Sovyet malları ve Sovyetler Birliğine ihraç edilmesi öngörülen Türk malları belirlenmiştir.

Moskova ziyaretinin ardından Türkiye'ye dönen Çağlayangil, yakın bir tarihte gerçekleşecek olan yüksek düzeyde bir ziyaret esnasında iki ülke arasında ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesine yönelik bir metnin imzalanacağını açıklamıştır.²⁴⁶ Ancak bu siyasi belgeyi imzalamak Demirel hükümetine ve Çağlayangil'e nasip olmamıştır. Daha sonra bir gensoru ile düşürülen bu hükümetin ardından kurulacak hükümetin Başbakanı olan Ecevit'in 1978 yılında Moskova'ya gerçekleştireceği resmi ziyaret esnasında iki ülke arasında bu metin imzalanacaktır.²⁴⁷

3.2.5. Ortadoğu'daki Gelişmeler

Çağlayangil'in Dışişleri Bakanı olduğu AP iktidarının benimsediği çok yönlü politika sadece Sovyetler ile ilişki kurma noktasında kalmamış, bu dönemde Türkiye Ortadoğu ülkeleriyle de önemli ilişkiler kurmuş ve bu bölgede cereyan eden olayları yakından takip etmiştir. Yıllardır Batı'ya dönük bir politika izleyen Türkiye'nin bu tavrı Ortadoğu ülkelerinde de karşılık bulmuş ve memnuniyetle karşılanmıştır. Bu süreçte gerçekleştirilen karşılıklı üst düzey ziyaretlerle ve Türkiye'nin de İslam Konferansı Örgütü'ne katılımıyla

²⁴⁵ Antlaşmanın metni için bkz. **Resmi Gazete**, S: 16104, 05.11.1977, s.2-17.

²⁴⁶ **Milliyet**, 19.3.1977, s.1,10.

²⁴⁷ Nilüfer Yalçın, “Brejnev Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri”, **Milliyet**, 14.11.1982, s.6.

ilişkiler güçlenmiştir. Bunlar yaşanırken, bu bölgede doğrudan ve ya dolaylı olarak Türkiye'yi ilgilendiren özellikle Arap-İsrail savaşı gibi önemli olaylar vuku bulmuştur.

3.2.5.1. İslam Konferansı Örgütü

Hilafet makamını elinde bulunduran ve dolayısıyla İslam dünyasının lideri konumunda olan Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı ile birlikte dağılmasının ardından İslam coğrafyasının büyük kısmının Batılı devletlerin sömürgesi ve mandası altına girmesiyle ve özellikle de Osmanlı Devleti'nin varisi Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924 yılında Hilafet makamını ilga etmesiyle, zaten mezhep farklılıklarından dolayı ayrışmalar yaşayan İslam dünyasının bu şekilde siyasi olarak da birliği bozulmuştur. Tekrar bu birliğin sağlanması için birtakım girişimler gerçekleştirilmiştir. 1926 yılında İngiliz işgali altındaki Mısır'da birçok İslam ülkesinin katıldığı bir "Hilafet Konferansı" düzenlenmiştir. Bundan birkaç yıl sonra benzer bir konferans Mekke'de gerçekleştirilmiş ancak bu toplantılardan herhangi bir sonuç alınamamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1949-1951 yılları arasında da Karaci'de İslam Dünyası Konferansı (Mü'temerü'l-âlemi'l İslâmî) adıyla düzenlenen toplantılar da sonuçsuz kalmıştır. 1948 yılında kurulan İsrail Devleti ile Arap devletleri arasında başlayan savaşlar İslam dünyasındaki birlik arayışının artmasına sebep olmuştur.

Bu arayışların tartışıldığı bir dönemde Mescid-i Aksa'nın 21 Ağustos 1969 günü kundaklanması, İslam ülkelerini harekete geçirmiştir. Olayın yaşanmasının ardından Kahire'de toplanan Arap ülkeleri Dışişleri Bakanları toplantısında iki görüş ortaya atılmıştır. Mısır'daki Birleşik Arap Cumhuriyeti lideri Cemal Abdülnasır ve Ürdün Kralı Hüseyin bir "Arap Zirvesi" düzenlenmesini istemiş, buna karşı Suudi Arabistan, Tunus ve Fas'ın başını çektiği ılımlı Arap ülkeleri ise daha kapsamlı bir şekilde "İslam Zirvesi" nin gerçekleştirilmesinin daha faydalı olacağı görüşünü bildirmişlerdir. Toplantı sonunda ılımlıların görüşü kabul edilerek Türkiye ve İran da dâhil olmak üzere 40 Müslüman ülkenin

çağırılacağı “İslam Zirve Konferansı”nın yapılması kararlaştırılmış ve bunun için bir hazırlık komisyonu oluşturulmuştur.²⁴⁸ İran, Malezya, Nijer, Pakistan, Suudi Arabistan, Somali ve Fas temsilcilerinden oluşan hazırlık komisyonu 8-9 Eylül 1969 tarihlerinde Fas’ın başkenti Rabat’ta toplanmış ve konferansın 22 Eylül’de yine Rabat’ta yapılmasını kararlaştırmıştır. Fas Kralı İkinci Hasan 11 Eylül’de bahse konu Müslüman ülkelerin devlet başkanlarına bir mesaj göndererek İslam zirvesi toplantısına katılmaya davet etmiştir. Dönemin Başbakanı Demirel, hükümetin toplantıya katılma kararını açıklamasının ardından kamuoyunda tartışmalar başlamıştır. Hükümetin bu kararını eleştirenler laiklik vurgusu yapmış, destekleyenler ise bu toplantının dini bir toplantı değil siyasi bir toplantı olduğunu belirterek laiklik kaygısıyla Müslüman ülkelere sırt çevirmenin doğru olmadığını ifade etmişlerdir. Tam da bu günlerde Milliyet gazetesinden Yılmaz Çetiner’e konuşan Eski Genelkurmay Başkanlarından Cemal Tural, İslam zirvesine katılmanın Anayasa’ya aykırı olduğunu söylemiştir. Başbakan Demirel bu tür eleştirilere şöyle cevap vermiştir:

“(…) Türkiye’de bazı münakaşalar yapılıyor. Toplantıya katılmak laikliğe aykırıdır, değildir gibi. Bunlar, daha laiklik nedir, neyi yaparsanız laikliğe aykırı olur şeklindeki suallerin cevaplarının tam ve doğru olarak bilinmemesinden doğuyor. Bu konu Türkiye’de öylesine yanlış anlaşılmalı ve öylesine yanlış tefsirlere tabi tutulmuştur ki, camii bile laiklikle bağdaşır görmeyenler vardır.

Rabat’ta yapılacak toplantı, bölgemizi alakadar eden bir konuda dini bir toplantı değil, siyasi bir toplantıdır. Müslüman memleketlerin iştirak edeceği bir toplantı olması, bu toplantıya iştiraki laikliğe aykırı bir fiil haline getiremez. Böyle bir düşünce İslam ve Müslüman kelimelerinin bulunduğu her yerden kaçmamızı icap ettirir. Türkiye nasıl taassup ve hurafeye, cumhuriyet dışındaki her türlü devlet şekline karşı ise, halkının yüzde doksan sekizi Müslüman memlekette Müslümanlık denmesinden korkulmasına da karşıdır. Rabat toplantısına iştirak, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin dış politikasına aykırı değildir.(...)”²⁴⁹

Birçok ülkenin devlet başkanı düzeyinde katıldığı İslam Zirve Konferansına Türkiye’den Dışişleri Bakanı Çağlayangil katılmıştır. Zirve esnasında birtakım anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bünyesinde o dönem için 60 milyona yakın Müslüman barındıran Hindistan’ın da zirveye çağırılma kararının alınması üzerine Pakistan ve Hindistan delegeleri arasında

²⁴⁸ Milliyet, 28.8.1969, s.1,11.

²⁴⁹ Milliyet, 17.9.1969, s.1,11.

tartışmalar yaşanmış²⁵⁰, Libya'nın Müslüman devletlerin İsrail ile ilişkilerini kesmesi ve Cezayir'in Filistinli Gerilla örgütlerine para ve silah yardımı yapılması talepleri reddedilmiştir. Toplantı süresince Çağlayangil başkanlığındaki Türk delegasyonu, İran ile ortak hareket ederek çıkan kararlarda ağırlığını ortaya koymuş, toplantıda alınacak aşırı bir kararı kabul etmeyeceklerini dile getirmiştir. 25 Eylül günü sona eren zirve sonunda yayınlanan ortak bildiride; ulusal kurtuluş mücadelesi veren Filistin halkının destekleneceği, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi için çalışmalar yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca İslam Zirve Konferansının kararlarını uygulamak ve bir sekreterlik kurulmasını görüşmek üzere 1970 yılı Mart ayında Cidde'de bir toplantının daha yapılması kararlaştırılmıştır. Çağlayangil Zirve ile ilgili olarak, halkının çoğunluğu Müslüman olan ülkelerin kutsal yerler konusunda aynı düşüncelere sahip olduğunun ortaya çıktığını belirterek toplantıda beklenen gayeye ulaşıldığını söylemiştir.

Rabat'ta yapılan ilk toplantıda alınan sürekli bir sekreterliğin kurulması kararı, bu konferansın bir danışma forumu niteliğinin ötesine gitmesini istemeyen Türk hükümetini tedirgin etmiştir. Bu yüzden sekreterliğin kuruluş hazırlıkları sırasında toplantılara bir alt düzeyde temsilci gönderilmiştir. Mart 1970'te Cidde'de yapılan Dışişleri Bakanları toplantısına Türk heyetinin başkanı olarak Dışişleri Bakanı yerine katılan Bakanlık Genel Sekreteri burada da Türkiye'nin çekincelerini dile getirmiştir. 1972 yılında yine Cidde'de yapılan Dışişleri Bakanları İslam Konferansında kabul edilen kurucu antlaşmayla İslam Konferansı Örgütü kurulmuştur. Kurucu antlaşmayı kabul edenler arasında Türkiye de yer almıştır.²⁵¹

²⁵⁰ Başta Hindistan bu zirveye çağrılmamış, daha sonra ev sahibi Fas'ın daveti üzerine Hindistan delegeleri zirveye gelmiş ancak Pakistan tarafının tepkisi üzerine Türkiye ve Ürdün temsilcileri ortak bir önerge sunarak Hindistan'ın zirveden çıkarılmasını istemiş ve öneri kabul edilmiştir. Bu olay, Kaşmir meselesinin ortaya çıkışından beri Türkiye'nin Pakistan yanlısı bir tavır almasından dolayı iyi durumda olmayan Türkiye-Hindistan ilişkilerinin daha da kötüleşmesine sebep olmuştur. Bkz. Mahmut Dikerdem, **Üçüncü Dünyadan**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1977, s. 117.

²⁵¹ Münevver Aktaş, *"Türkiye İslam Konferansı Örgütüne Üye Midir?"*, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C: 11, S: 1, 2009, s.8,17.

Çağlayangil'in dört yıl aradan sonra tekrar Dışişleri Bakanlığına getirildiği 1975 yılında da İslam Konferansı Örgütü ile ilişkiler artarak devam etmiştir. Aynı yıl 12 Temmuz tarihinde Cidde'de toplanan altıncı İslam Konferansına Çağlayangil de Türk heyetinin başkanı olarak katılmıştır. Başlangıçta Filistin meselesini görüşmek üzere toplanan İslam Konferansının kapsamı giderek artmış ve İslam coğrafyasındaki diğer meseleler ve ekonomik mevzular da tartışılmaya başlanmıştır. Bu toplantıda da Filistin meselesinin yanı sıra Kıbrıs meselesi, Dünya'da artan İslamofobi, Arap ülkeleri tarafından petrol fiyatlarının Batıya karşı silah olarak kullanılması konuları konuşulmuştur. Ayrıca bu toplantıda Türk heyeti başkanı Çağlayangil bir sonraki yıl yapılacak olan konferansın İstanbul'da toplanması teklifinde bulunmuş ve bu davet kabul olunmuştur.²⁵²

1969 yılında ilk İslam Konferansı Zirvesine laiklik tartışmaları içinde katılan ve 1970'de İslam Konferansının sekreterliğinin kuruluşunda çekimser kalan Türkiye, 1976 yılına gelindiğinde yedinci İslam Konferansına ev sahipliği yapmıştır. Bu tavır değişikliğinde hiç şüphesiz o dönemde ülke içindeki politik dengeler ve özellikle de ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu ile Batıyla olan ilişkilerin bozulmasının etkisi büyüktür. İstanbul'da gerçekleştirilen konferans, 10 Mayıs'ta başlayan iki günlük hazırlık çalışmalarının ardından 12 Mayıs günü Başbakan Demirel'in konuşması ve Çağlayangil'in Cumhurbaşkanı Korutürk'ün mesajını okumasıyla başlamıştır. Konferansın gündeminde siyasi sorunlar bölümünde; Filistin meselesi, Kıbrıs meselesi, Filipinli Müslümanların durumu, dünyadaki Müslüman topluluklar ve azınlıklar sorunu, Trablus'taki Müslüman- Hıristiyan diyalogunun değerlendirilmesi, Dünya İslam Festivalinin değerlendirilmesi, Siyonizm, nükleer tehlikeye karşı sergilenecek ortak tutum, Bağlantısız Ülkeler Konferansında İslam Ülkeleri Konferansının temsil edilmesi, Namimbiya ve Zimbaba'daki kurtuluş hareketlerinin desteklenmesi, Fransız Somalisi'nin tam bağımsızlığa kavuşması gibi o dönemin konuları yer

²⁵² Semih Günver, **Bir Kiraz Ağacı Olsaydım**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s. 317.

almıştır. Ekonomik işler bölümünde ise çok taraflı bir ekonomik, ticari ve teknik çerçeve anlaşmasının yapılması teklifi değerlendirilmiştir. Kıbrıs meselesinin gündeme alınması üzerine konferansa davet edilen Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş da Kıbrıs meselesi ve adadaki son durum ile alakalı bir konuşma yapmıştır. Çağlayangil de konferansta, Türk hükümetinin Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Türkiye'de bir büro açabilmesine dair kararını ülke temsilcilerine açıklamıştır. Konferansta yer alan FKÖ heyeti başkanı Faruk Kaddumi de yapmış olduğu konuşmada Türk hükümetinin almış olduğu bu karardan duydukları memnuniyeti dile getirmiş ve kendilerinin de Kıbrıs'taki Müslüman Türk halkının haklı davalarını her zaman desteklediklerini belirtmiştir. Konferansta bir konuşma yapmak isteyen dönemin hükümet ortaklarından MSP lideri Erbakan'a diğer hükümet ortakları karşı çıkmış ancak delegeler onuruna Topkapı Sarayı'nda verdiği yemekte davetlilere hitap eden Erbakan, Müslüman ülkeler arasında bir İslam Ortak Pazarı kurulması gerektiğinin altını çizmiştir. Konferansın sonunda yayınlanan ortak bildiride Kıbrıs meselesinde Türk tezinin desteklendiği, Müslüman ülkeler arasında işçi ve teknisyen ihtiyaçlarını karşılama noktasında öncelik tanınması, İsrail ve Siyonizm'in kınandığı belirtilmiş ve üye ülkelerdeki okullarda Arapça dersinin zorunlu ders olarak okutulması istenmiştir.

Konferansın sona ermesinin akabinde misafir ülke delegelerinin kaldığı Sheraton Oteli'nde Çağlayangil'in Zuhal Yorgancıoğlu'na kokteyl eşliğinde bir defile verdirmesi büyük tartışmalara neden olmuştur. Defileye katılan mankenlerle Müslüman ülke delegelerinin fotoğraflarının basına yansısıyla tartışmalar büyümüş ve delegeler bundan büyük memnuniyetsizlik yaşamışlardır. Hükümet ortağı MSP de böyle bir defilenin programda olmadığını, bunun Çağlayangil'in "yemek" adı altında tertip ettiği bir emrivakiyle

gerçekleştiğini ve bu durumun Müslüman ülke delegelerini zor duruma düşürdüğünü belirterek eleştirmişlerdir.²⁵³

Çağlayangil'in Dışişleri Bakanlığı döneminde İslam Konferansı Örgütü'nün kuruluşuyla başlayan ilişkiler, 1976 yılında yine Çağlayangil döneminde İslam konferansının yedincisine ev sahipliği yapılmasıyla iyice pekişmiştir. Türkiye'nin bu örgüt içinde yer alması Müslüman ülkeler tarafından her zaman memnuniyetle karşılanmış, toplantılarda alınacak kararlar üzerinde Türkiye'nin sergileyeceği tavır da belirleyici olmuştur. Bu tarihten sonra da yapılan toplantılara Türkiye üst düzeyde katılmaya devam etmiştir. Daha sonra İslam Konferansı Örgütü'nün ismi 2011 Haziran ayında Astana'da yapılan 38. Dışişleri Bakanları Konseyi'nde İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) olarak değiştirilecektir.

3.2.5.2. Arap-İsrail Çatışması ve Türkiye'nin tavrı

Türkiye'nin 1948 yılında kurulan İsrail devletini tanıyan ilk halkı Müslüman ülke olması ve İsrail'in en büyük destekçisi konumunda olan ABD ile müttefiklik ilişkisi bulunması nedeniyle Türkiye ile Arap dünyası arasındaki ilişkilerde bir soğukluk yaşanmıştır. 1965 yılında iktidara gelen AP hükümeti, dış politikada benimsediği çok yönlü siyaset ile Arap dünyası ile ilişkileri geliştirme yoluna gitmiştir. Bunda Türk hükümetinin Kıbrıs meselesinde Arap ülkelerinin desteğini kazanmak istemesi, İsrail'in bölgede haksız işgalleri gibi faktörlerin de etkisi olmuştur. Bunun yanı sıra ülkedeki muhafazakâr kesimin oyları ile iktidara yürüyen AP hükümetinin İslam coğrafyası ile ilişkileri geliştirmesi beklenen bir durumdur. Daha önce Arap-İsrail çatışmasında tarafsız bir tavır sergileyen Türkiye, özellikle 1967 savaşı ile beraber Araplar lehine tavır almaya başlamıştır. Mısır Cumhurbaşkanı Nasır'ın Akabe Körfezi'nin kapatıldığını açıklaması üzerine İsrail bunu savaş sebebi olarak ilan etmiş ve 5 Haziran günü İsrail'in Ürdün, Suriye ve Mısır'a hava saldırısı düzenlemesiyle "Altı Gün Savaşı" patlak vermiştir. Savaşın başlarında Türk dışişlerine Arap ordularının

²⁵³ Hasan Pulur, "Din Kardeşlerimizin Üzüntüsü", *Milliyet*, 19.5.1976, s.5.

cephelerde üstün geldiği ve İsrail başkentinin birkaç saat içerisinde düşebileceği bilgisi gelmiş, bunun üzerine Türkiye'den Nasır'a bir tebrik ve destek mesajı yollanmıştır.²⁵⁴ Ancak kısa bir süre sonra durumun tam tersine olduğu anlaşılmış ve İsrail, Arap devletlerinden 26.474 mil karelik toprak işgal ederek sınırlarını dört katına çıkarmıştır. Dışişleri Bakanı Çağlayangil 10 Haziran 1967 tarihinde işgallere karşı olduğunu ve derhal ateşkes ilan edilmesi gerektiğini söyleyerek bu konuda Türk hükümetinin tepkisini dile getirmiştir. Türkiye, daha önceki tarafsız tutumunu terk ederek Arapları giyecek, ilaç ve yiyecek yardımlarıyla desteklemiştir. Aşırı sol kesimler dâhil ülke kamuoyunda da İsrail karşıtı tepkilerin artması, Türkiye'nin dış politikasını bu yönde etkilediğini söylemek yanlış olmaz. Önce bu çatışmada Türkiye'deki askeri üslerin NATO ve ABD tarafından kullanılmasına izin vermeyeceğini açıklamış, daha sonra da İsrail'in işgallerine karşı açıkça tepkisini göstermiştir. Bu süreçte Birleşmiş Milletler'de Sovyetler Birliği'nin, İsrail kuvvetlerinin işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve verilen zarar için tazminat ödemesine dair önergesini de desteklemiştir.²⁵⁵ 1969 yılında toplanan İslam Zirve Konferansına katılarak tavrını iyice belli etmiştir. Ancak Türkiye'nin Araplar lehine olan bu tavrı her zaman dengeli olmuş ve İsrail aleyhine yapılan söylemlerde de aşırıya kaçılmamıştır.

3.2.5.3 Mısır ve Diğer Ortadoğu Ülkeleri ile İlişkiler

Çağlayangil'in Dışişleri bakanı olduğu 1965 yılından itibaren Türkiye'nin Ortadoğu politikaları değişmeye başlamış ve bu bölgedeki ülkelerle ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin Batıya dönük tek taraflı dış politikadan sıyrılması Ortadoğu ülkelerinde de memnuniyetle karşılanmıştır. 27 Temmuz 1964 tarihinde Türkiye, İran ve Pakistan arasında kurulan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü (RCD) toplantılarına Türkiye üst düzeyde katılmaya devam etmiştir. Türkiye, bölgedeki ülkelerin bir araya gelmesini sağlayan İslam

²⁵⁴ Mahmut Dikerdem, **Ortadoğu'da Devrim Yılları**, s. 6.

²⁵⁵ Kemal H. Karpat, **Türk Dış Politikası Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.219.

Zirve Konferanslarına katılmanın yanı sıra, bu ülkelerle üst düzey ziyaretler gerçekleştirilerek ilişkiler geliştirilmiştir. Bu dönemde Türkiye'yi ziyaret eden ilk Ortadoğu ülkesi lideri Suudi Arabistan Kralı Faysal'dır. 1966 yılının Eylül ayında gelen Faysal, Türkiye'yi Müslüman ülkeler arasında gördüklerini dile getirmiştir. Ayrıca bu ziyarette Müslüman ülkeler arasında gerçekleştirilecek konferans konusu da görüşülmüştür. Bu ziyaretten yaklaşık bir buçuk yıl sonra Cumhurbaşkanı Sunay, Riyad'a iade-i ziyarette bulunmuştur. Türkiye ile Irak arasında işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla 1966 yılının Mayıs ayında Çağlayangil Irak'ı ziyaret etmiş ve bu ziyarette 1967 yılı içerisinde iki hükümet liderinin karşılıklı ziyaretlerde bulunması kararlaştırılmıştır. Kararlaştırıldığı üzere Şubat ayında Irak Cumhurbaşkanı General Abdurrahman Arif Türkiye'yi, Ekim'de de Başbakan Demirel Irak'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerde Irak-Türk ilişkileri ile ortak sular, Irak'taki Türkler ve Kürtçülük gibi meseleler görüşülmüştür. 1970 yılının Mayıs ayında ise Pakistan Cumhurbaşkanı Yahya Han Türkiye'ye gelmiştir. Bu ziyaret esnasında Yahya Han'ın Türkiye'den, İsrail'e karşı mücadele veren Arap devletlerine silah yardımı teklifinde bulunduğu iddiaları tartışma yaratmış, CHP lideri İnönü Çağlayangil'in Türkiye'yi Ortadoğu'da tehlikeli maceralara sürüklediğini ileri sürmüştür.²⁵⁶

1975 yılında kurulan Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde de Ortadoğu ülkeleriyle Türkiye arasında üst düzey ziyaretler devam etmiştir. 28 Ekim 1975 günü İran Şahı Rıza Pehlevi, eşi Şahbanu ile birlikte Türkiye'ye beş günlük resmi ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret vasıtasıyla iki ülke arasındaki petrol ticareti başta olmak üzere bir takım konular görüşülmüştür. 1976 yılının başlarında da Çağlayangil Afganistan'a gitmiş ve iki ülke arasında Ekonomik ve Teknik İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Bundan yaklaşık bir ay sonra ise Çağlayangil Bağdat'a bir ziyarette bulunmuş ve Irak'tan altı milyon ton petrol

²⁵⁶ Abdi İpekçi, "Ortadoğu Gerginliği Artarken Ankara'ya Gelen Teklifler", **Milliyet**, 7.5.1970, s.1,11.

temin edilmesi için bir sözleşme imzalanmıştır. Yine bu dönemde Libya, Afganistan, Pakistan ve Irak ile ekonomik ve teknik işbirliği anlaşmaları yapılmıştır.²⁵⁷

Bu dönemde Ortadoğu'nun en dikkat çeken ülkesi, Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kuran ve bölgede İsrail ile çatışmaya giren Arap devletlerinin başında gelen Mısır'dır. 1952 yılında bir darbe ile Mısır Kralı Faruk'u devirerek iktidarı ele geçiren askeri yönetimin en güçlü isimlerinden biri olan Cemal Abdülnasır, 1954 yılında ülke yönetimini tamamen ele geçirmiş ve Arap milliyetçiliği üzerine kurulu bir politika izlemiştir. 1958 yılında da Suriye ile birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Ancak bu birliktelik sağlam temeller üzerine oturtulmadığı için uzun soluklu olmamış ve Suriye'de Hafız Esad'ın başkanlığındaki gizli askeri komitenin çalışmaları sonucu 1961 yılında askeri bir darbeye kurulan yeni yönetim Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrıldığını ilan etmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrılan Suriye'yi ivedilikle tanınması ve daha önce Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi sürecinde Batılı devletlerin yanında yer alması ve bunun akabinde Mısır'ın da Kıbrıs sorusunda Türkiye'nin aleyhinde bir tavır alarak Rum kesimini desteklemesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin kopma noktasına gelmesine neden olmuştur.²⁵⁸

İki ülkenin de girişimleriyle 1963 yılında maslahatgüzar seviyesinde yeniden başlayan diplomatik ilişkiler, 1965 yılında tekrar Büyükelçilik seviyesine yükseltilmiştir. Aynı yıl iktidara gelen ve Ortadoğu ile ilişkileri artırmak isteyen Demirel hükümeti, Mısır ile düzelmekte olan ilişkileri daha da geliştirmeye çalışmıştır. 1966 yılı Kasım ayında Mısır Dışişleri Bakan Yardımcısı Hasan El-Faki Türkiye'ye gelmiş ve Türk Dışişleri Bakanı Çağlayangil'i de Mısır'a davet etmiştir. Bu davet üzerine Çağlayangil 1967 yılı başında

²⁵⁷ Anlaşma metinleri için bkz. **Dış siyaset belgeleri (31 Mart 1975-1 Mart 1976)**, C.3,4, Başbakanlık Halkla İlişkiler ve Enformasyon Dairesi Başkanlığı Yayını, Ankara.

²⁵⁸ Bu süreçte Türkiye'nin Kahire büyükelçisi olan Hulusi Fuat Tugay'ın da iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasında etkisi olmuştur. Devrik Kral Faruk ailesine mensup bir hanımla evlenen Tugay, Mısır'da iktidarı ele geçiren yeni yönetimle iyi geçinememiş ve sorumsuzca eleştirilerde bulunmuştur. Bunun sonucunda Tugay, Mısır yönetimince "persona non grata (istenmeyen kişi)" ilan edilmiştir. Bkz. Mahmut Dikerdem, **Ortadoğu'da Devrim Yılları**, s. 71-95.

Kahire'yi ziyaret ederek Cumhuriyetin kuruluşundan beri Mısır'a giden ilk Türk dışişleri bakanı olmuştur. Ziyareti esnasında Nasır başta olmak üzere birtakım görüşmeler gerçekleştirmiştir.²⁵⁹ Ancak Çağlayangil yapmış olduğu resmi temaslarda ihtiyatlı davranmış ve görüşmelerin içeriği ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Bunun sebebi olarak, Mısır'ın Arap milliyetçiliğine karşı cephe alan ve başını Suudi Arabistan'ın çektiği Ortadoğu ülkeleriyle ilişkileri kötü yönde etkilemesinden çekinilmesi görülmüyordu. Zira Mısırlı kaynaklara göre Çağlayangil, bu ülkelerin kurmayı planladıkları İslam paktına Türkiye'nin katılmayacağına dair teminat vermiştir.²⁶⁰ Daha sonra da Çağlayangil başka bir konu ile ilgili yapmış olduğu basın açıklamasında İslam paktının lüzumsuz olduğunu söylese de, 1969 yılında toplanan İslam Zirve Konferansına katılacak ve akabinde Türkiye kurulan İslam Konferansı Örgütü'ne üye olacaktır.

Türkiye, 1967 Arap-İsrail savaşı esnasında ağır bir yenilgi alarak büyük kayıplar veren Mısır ve diğer Arap ülkelerini açıkça desteklemiş ve İsrail aleyhine tavır almıştır. Bu süreçte Türkiye Mısır'a NATO üslerinin Arap ülkeleri aleyhine kullanılmayacağını teminatını da vermiştir. 1970 yılında Cemal Abdülnasır'ın vefatıyla ülkenin başına geçen Enver Sedat, Arap dünyasının liderliği rolünden vazgeçerek sadece ülkesinin menfaatleri doğrultusunda hareket etmeye başlamış ve İsrail ile çatışmayı bırakarak ABD'nin arabuluculuğunda ilişkiler kurmaya başlamıştır. 1973 savaşı sonunda İsrail ile Mısır arasında imzalanan mütarekeyle çatışmaların sona erdirilmesinin ardından ABD'nin girişimleri ile yapılan "Ayrırma Anlaşmaları" ile de Mısır ve İsrail kuvvetleri birbirlerinden uzaklaştırılarak olası bir çatışmanın önüne geçilmiştir. Bu süreçte Mısır Sovyetler Birliği'nden uzaklaşarak ABD'ye yakınlaşmıştır. Enver Sedat 26 Ekim – 5 Kasım 1975 tarihlerinde Washington'a giderek

²⁵⁹ Çağlayangil ile Nasır yaklaşık 1 buçuk saatlik bir görüşme yapmışlar, iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebep olan hadiseler üzerinde konuşmuşlardır. Nasır, krala karşı gerçekleştirdikleri ihtilal sonrası Türk hükümetinin kendilerine karşı tavır aldığını uzun uzun anlatmış, kendi tabiriyle ilk defa bir Türk dışişleri bakanıyla görüşen Nasır için dökmüştür. Görüşmenin içeriği için bkz. Semih Günver, "Nasır ve Sedat'la 7 Yıl-5", **Cumhuriyet**, 27.1.1984, s.8.

²⁶⁰ **Milliyet**, 18.1.1967, s.1.

ABD'yi ziyaret eden ilk Mısır devlet başkanı olmuş, diğer taraftan 1976 yılında da Sovyetlerle imzaladığı dostluk ve işbirliği anlaşmasını ve SSCB savaş gemilerine Mısır limanlarını açan anlaşmayı feshetmiştir. Bu şekilde ABD yanlısı bir politika izleyen Mısır Devlet Başkanı Sedat, Kasım 1977'de İsrail'e resmi bir ziyaret gerçekleştirme kararı aldığını ilan etmiş ve İsrail'in de daveti üzerine 19-21 Kasım tarihlerinde Kudüs'ü ziyaret ederek İsrail Parlamentosu'nda bir konuşma yapmıştır. Enver Sedat'ın bu hareketi hem ülke içinde hem de Arap dünyasında büyük infial yaratmıştır. Daha Kudüs'e gitmeden Mısır Dışişleri Bakanı görevinden istifa etmiş; Sovyetler Birliği ile FKÖ ve diğer Arap ülkeleri Enver Sedat'a tepkilerini göstermişlerdir.

Tam da bu süreçte Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in Kahire'ye dört günlük resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Enver Sedat'ın İsrail'e yapmış olduğu ziyaret sebebiyle Mısır'a karşı Arap dünyasında tepkilerin yükseldiği bir zamanda Çağlayangil'in bu ziyareti büyük tartışmalara sebep olmuştur. Öyle ki Çağlayangil'e bu ziyaretten dolayı hem hükümet içinden hem de muhalefet partilerinden ciddi eleştiriler gelmiştir. Dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Kamran İnan Çağlayangil'in Mısır ziyaretini zamansız bulduğunu, o dönem Başbakan Yardımcısı olan Alparslan Türkeş de bu ziyaretin talihsiz bir zamana denk geldiğini belirtmişlerdir. DP Genel Başkan Yardımcısı Faruk Sükan Çağlayangil'in bu ziyaretinin Arap ve İslam dünyasında Türkiye aleyhine tepkiler doğuracağını dile getirerek Çağlayangil'in Mısır'dan geri dönmesini istemiştir. MSP'liler ise topyekûn bu ziyarete tepki göstermişlerdir. Milli Türk Talebe Birliği'ne mensup 300-400 kişilik bir grup da Ankara'da toplanarak bir protesto gösterisi düzenlemişleridir. Bu eleştiriler altında Mısır ziyaretini gerçekleştiren Çağlayangil Enver Sedat ile de bir görüşme yapmış ve Türkiye ile Mısır arasında ekonomik-tekniik işbirliğinin geliştirilmesi öngören bir çerçeve anlaşması imzalanmıştır. Çok tartışılan Kahire ziyareti ile konuşan Çağlayangil ise polemige girmeyerek Ortadoğu'daki anlaşmazlıkların bölgedeki ülkeler arasındaki diplomatik görüşmeler

vasıtasıyla çözümleri gerektiğine inandıklarını söyleyerek bir nevi Mısır ile İsrail arasında başlayan diplomatik ilişkilerden memnuniyet duyulduğunu ifade etmiştir.²⁶¹

²⁶¹ Nilüfer Yalçın, “Çağlayangil: Ortadoğu’da En İyi Çözümü Taraflar Saptayacak”, **Milliyet**, 2.12.1977, s.8.

BÖLÜM 4

4. DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI SONRASI HAYATI

1977 seçimlerinden sonra beşinci Demirel hükümeti olarak kurulan ve AP, MHP ve MSP'nin oluşturduğu II. Milli Cephe Hükümetinde Çağlayangil son kez Dışışleri Bakanı olarak görev almıştır. Bu hükümetin de, CHP'li Altan Öymen ve Hayrettin Uysal tarafından verilen gensoru akabinde yapılan güvenoyu yoklamasında 218 güvenoyuna karşı 228 olumsuz oyla düşürülmesiyle²⁶² bakanlık hayatı sona ermiş, siyasete Cumhuriyet Senatosu'nda Bursa senatörü olarak devam etmiştir. 6 Kasım 1979 tarihinde yapılan seçimde Senato Başkanlığına seçilen Çağlayangil, Sırrı Atalay'dan devraldığı bu görevi 12 Eylül 1980 askeri darbesine kadar yürütmüştür.²⁶³

4.1. CUMHURBAŞKANLIĞI VEKİLLİĞI DÖNEMİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin altıncı Cumhurbaşkanı olan Fahri Korutürk'ün görev süresinin dolması ve 6 Nisan 1980 günü görevinden ayrılması sonrasında uzun bir süre yeni Cumhurbaşkanı seçilememiş ve parlamenter sistemimizde daha önce hiç karşılaşılmamış bir siyasi bunalım yaşanmıştır.²⁶⁴ Bu süreç içerisinde mecliste yüzü aşkın Cumhurbaşkanlığı seçim turu yapılmış ancak aday gösterilen hiçbir isim mecliste yeterli sayıda oy alamamıştır. AP'nin en güçlü Cumhurbaşkanı adayı Çağlayangil iken Sadettin Bilgiç'in de adaylığını

²⁶² Cumhuriyet, 1.1.1978, s.1,

²⁶³ Fahri Çoker, a.g.e., s.161.

²⁶⁴ Bu bunalım sonrasında, Cumhurbaşkanının seçiminde yaşanan tıkanıklığı önlemek için, hazırlanan 1982 Anayasası'na 102'nci madde ile şu hüküm getirilmiştir: “Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla seçilir... En az üçer gün ara ile yapılacak oylamaların ilk ikisinde üye tamsayısının üçte iki çoğunluk oyu sağlanamazsa üçüncü oylamaya geçilir, üçüncü oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğunu sağlayan aday Cumhurbaşkanı seçilmiş olur. Bu oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu sağlanmadığı takdirde üçüncü oylamada en çok oy almış bulunan iki aday arasında dördüncü oylama yapılır. Bu oylamada da üye tamsayısının salt çoğunluğu ile Cumhurbaşkanı seçilemediği takdirde derhal Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri yenilenir”. Bkz. Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınları, Bursa, 2000, s.100-101.

koyması AP'yi bu seçimlerde de bölmüştür. Eğer AP kanadı Çağlayangil ismi üzerinde mutabık kalsa idi muhtemelen diğer partilerden de oy toplayabilecek ve böyle bir kriz yaşanmadan Çağlayangil Cumhurbaşkanı seçilecekti.²⁶⁵ O dönem yürürlükte olan 1961 Anayasası'nın 100. Maddesinde yer alan hüküm²⁶⁶ gereğince Senato Başkanı olan Çağlayangil, Korutürk'ün görevden ayrıldığı günün ertesi günü yani 7 Nisan'da Cumhurbaşkanlığına vekâlet etmeye başlamıştır.²⁶⁷

Cumhurbaşkanı Vekili olarak görev yaptığı süre içerisinde, kontenjan senatörlerinin yenilenmesi zamanı gelmiş ve Vekil olarak Çağlayangil'in kontenjan senatörlerini belirleme yetkisinin olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Tartışmaların devam ettiği bu günlerde Bülent Ecevit bu konuyu görüşmek üzere Çağlayangil'e gitmiş ve aralarında şu konuşma geçmiştir:

“-Kontenjan senatörlerini seçmemelisiniz. Çünkü yetkiniz yok.

-Sayın Demirel başbakanlıktan çekilse, sıra size gelse, başvekili kim atayacak? O zaman karşı çıkacak mısınız? Memleket yönetimsiz mi kalacak? Başvekil atamaya yetkisi olan kontenjan senatörlerini seçemez mi? Onu da bırakalım. Allah geçinden versin. Bunalım olur da, yarın bu memleket savaşa girme zorunda kalırsa, kararı kim onaylayacak? Düşman, silah elde yeni başkan seçilmesini bekler mi? Savaşa, başbakan atamayetkili bir vekil, kontenjan senatörlerini mi seçemeyecek? Vakti gelince hepsini ben atayacağım.

-Ya beşini birden Adalet Partisi'nden yana olanlardan seçerseniz! Senato'nun dengesini bozmuş olursunuz. Siz Adalet Partilisiniz.

-Adalet Partiliyim ama Senato'ya başkan seçilince, yasaya uyarak Genel İdare Kurulu'ndaki görevimden istifa ettim. Yansız olmaya mecburum. Kimleri seçeceğimi ne biliyorsunuz? Dediğiniz gibi Adalet Partilileri seçersem konuşma hakkınız doğar. Eleştirebilirsiniz...”

Kontenjan senatörlerini atamadan önce Çağlayangil bütün partilerle teker teker görüşüp görüşlerini almış, partilerin hepsinin mutabık kaldığı isimleri belirlemeye çalışsa da uzlaşma sağlanamayınca senatörleri kendisi belirlemeye karar vermiş ve politikacılardan eski Başbakan Fahri Melen'i, askerlerden eski Genelkurmay Başkanı Semih Sancar'ı,

²⁶⁵ Hayri Birler, “Süleyman Efendinin Belalı Nasırı”, **Milliyet**, 10.4.1980, s.6.

²⁶⁶ İlgili hüküm şöyledir: “Cumhurbaşkanının hastalık ve yurt dışına çıkma gibi sebeplerle geçici olarak görevinden ayrılması hallerinde, görevine dönmesine kadar; ölüm, çekilme veya başka bir sebeple Cumhurbaşkanlığı makamının boşalması halinde de yenisi seçilinceye kadar, Cumhuriyet Senatosu Başkanı Cumhurbaşkanlığına vekillik eder.” Bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>. (son erişim tarihi: 15.01.2019).

²⁶⁷ **Milliyet**, 7.3.1980, s.1.

diplomatlardan Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Haluk Bayülgen'i, yargıçlardan eski Yargıtay Başkanı Cevdet Menteş'i, gazetecilerden Ankara Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Beyhan Cenkçi'yi seçmiştir. Bunlardan hiçbiri Adalet Partili olmayınca, Çağlayangil'e herhangi bir itiraz da olmamıştır.²⁶⁸

Çağlayangil Cumhurbaşkanı Vekili iken ilginç bir olay yaşanmıştır. O dönem Cumhurbaşkanlığı Basın Danışmanlığı görevinde bulunan Ali Baransel, 1960 darbesinden sonra kutlanagelen 27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı dolayısıyla yayınlanacak olan mesajı onaylatmak üzere Çağlayangil'e götürdüğünde Çağlayangil "*Bunu yayınlamamız şart mı?*" diye sormuş, Baransel de bu mesajın önceki Cumhurbaşkanları Gürsel, Sunay ve Korutürk tarafından istisnasız her yıl yayımlandığını söylemesi üzerine Çağlayangil:

"Bak şimdi başıma gelenlere Baransel kardeşim, 27 Mayıs beni mahkûm etti. Balmumcu'da uzun süre mahkûm kaldım. Çektiğimi bir ben bilirim bir de Allah. Şimdi kalkıp beni mahkum eden zihniyete övgüler mi düzeceğim?.. Politika çileli bir meslek. Bu işte kin ve nefretin yeri olmamalı. Ben 27 Mayıs'ı tarihe havale ediyorum."

diyerek mesajı yayınlattır.²⁶⁹

4.2. 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ

Çağlayangil'in 7 Nisan'da başlayan Cumhurbaşkanı Vekilliği görevi 12 Eylül'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koymasıyla son bulmuştur. Darbesinin olduğu gün Cumhurbaşkanı Vekili olarak devletin en tepesinde bulunan isim olan Çağlayangil'in bu süreçte yaşadığı, tanık olduğu ve anılarında aktardığı olaylar yakın tarihimiz açısından büyük önem arz etmektedir.

O dönem Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, her hafta Perşembe günleri Köşke çıkarak Cumhurbaşkanı Vekili Çağlayangil ile görüşmekteydi. Darbenin bir gün öncesi yani 11 Eylül Perşembe günü de mutat toplantı için Evren Köşke gelecekti. Aynı gün

²⁶⁸ Çağlayangil, **Anılarım...**, s.233-234.

²⁶⁹ Melih Aşık, "*Mesaj*", **Milliyet**, 8.1.1994, s.17.

Başbakan Demirel, Çağlayangil'i arayarak bir ihtilal hazırlığı olduğunun konuşulduğunu ileterek Evren'i bu konuda yoklamasını istemiştir.²⁷⁰ Çağlayangil toplantı esnasında Evren'e, 6 Eylül'de Konya'da yapılan ve dini sloganların atıldığı MSP'nin Kudüs mitingini ima ederek ülkede dini hareketlerin olduğunu, bunların askeri birliklerde herhangi bir kıpırdanmaya sebep olup olmadığını sormuş, Evren ise biraz şaşırarak “*Silahlı Kuvvetler'de disiplin vardır. Hiçbir şey yapamazlar. Biz duruma hâkimiz.*” cevabını vermiştir. Evren Köşkten ayrılır ayrılmaz Demirel tekrar Çağlayangil'i arayarak durumu sormuş, Çağlayangil de Evren'nin bu gelişinde gereğinden fazla sıcak ve duygulu olması ve daha önceki toplantılara nispeten daha fazla oturmaları dışında bir anormallik sezmediğini aktarması üzerine Demirel askeriyede o gece herhangi bir hareketin olmayacağı kanaatine varmış ancak o gece darbe gerçekleşmiştir. Ertesi gün Evren, Çağlayangil'i aramış ve aralarında geçen konuşmayı Çağlayangil şöyle aktarmıştır:²⁷¹

“Saat 10.30'da Sayın Evren, bana telefon etti. ‘Sayın Başkanım’ diye hitap ederek, şunları söyledi:

-...Dün size bilgi verirken, gece yapacaklarımızdan bahsetmedim. Beni anlayışla karşılayacağınızı umuyorum. Başka çare yoktu.

Kendisine cevabım şu oldu:

-Paşam, dün ‘Bu akşam seni devireceğiz’ demenizi beklemezdim. Anlayışı bende fazlasıyla bulacaksınız. ‘Başka çare yoktu’ diyorsunuz. Temenni ederim ki, yapılan ‘çare’ olsun. Size, bizim yapacaklarımızı yapmamanızı tavsiye ederim. Bizim yapamayacaklarımızı ve yapamadıklarımızı yapınız.

Sayın Evren bana ‘Ne gibi?’ diye sordu. Şu yanıtı verdim:

-Bunları her seferinde Milli Güvenlik Kurulu'nda konuşuyorduk. Mesela Devlet Güvenlik Mahkemeleri'ni kurunuz, Anayasa'da gerekli değişiklikleri yapınız. Her şeyden mühimi, tereyağından kıl çeker gibi, çok çabuk Silahlı Kuvvetleri'ni bu işin içinden sıyrmanız gerektiğine de inanıyorum.”

Çağlayangil o yıllarda bir rahatsızlığından dolayı Londra'da tedavi görmekteydi ancak Cumhurbaşkanı Vekili olunca uzun bir süre tedaviye gidememişti. Çünkü mevzuatta Cumhurbaşkanı Vekili yurtdışına çıktığında kimin vekâlet edeceği düşünülmemişti.

²⁷⁰ Hikmet Bila, “Demirel 12 Eylül'ü Anlatıyor-3”, **Milliyet**, 9.8.1989, s.8.

²⁷¹ Çağlayangil, **a.g.e.**, s.195-197.

Muhtemelen vekilliğin bu kadar uzun süreceğini kimse öngörememişti. Darbe ile birlikte görevi sona eren Çağlayangil hem tedavisi hem de Dışişleri Bakanlığı süresince edindiği dostlarını ziyaret maksadıyla yurtdışına gitmeye karar vermiş ve gitmeden önce Evren ile görüşmüştür. Bu görüşmede ülkenin içinde bulunduğu ahval ile ilgili düşüncelerini dile getirmiş ve daha önceden Evren'e vermek üzere yazdığı ve kendi görüşlerini ihtiva eden mektubunu da orada vermiştir.²⁷²

4.3. SİYASİ YASAKLAR

12 Eylül darbesinden sonra yönetime el koyan Milli Güvenlik Konseyi'nin 7 numaralı bildirisi²⁷³ ile faaliyetleri yasaklanan bütün Siyasi Partiler, yine Milli Güvenlik Konseyi tarafından 16 Ekim 1981 tarihinde çıkarılan 2533 sayılı kanunla feshedilmiştir.²⁷⁴

Siyasi partilerin kapatılmasından yaklaşık bir buçuk yıl sonra çıkarılan 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu²⁷⁵ ile tekrar kurulmalarına izin verilmiştir. Ancak aynı kanunun geçici birinci maddesinde yer alan;

“ (1) 16 Ekim 1981 tarih ve 2533 sayılı Kanunla feshedilmiş bulunan siyasi partilerden: 11 Eylül 1980'den sonra gerek parti tüzelseliliği, gerek bunların merkez yöneticilerinden veya parlamento üyelerinden herhangi biri hakkında Türk Ceza Kanununun İkinci Kitabının birinci babında yer alan Devletin şahsiyetine karşı işlenmiş cürümlerden herhangi biri ile ilgili olarak kamu davası açılmış olanlarla, 11 Eylül 1980 tarihinde iktidar partisi ve ana muhalefet partisi durumunda bulunan siyasî partilerin,

a) 1 Ocak 1980 ve daha sonraki tarihlerde; genel başkan, genel başkan yardımcıları veya vekilleri, genel sekreterleri, bunların yardımcıları ve merkez yönetim kurulu veya benzeri organların üyeleri; Anayasanın halkoylaması sonucu kabulü tarihinden başlayarak on yıl süre ile siyasî parti kuramazlar; Anayasa hükümlerine dayalı olarak kurulacak siyasî partilere üye olamazlar, bu partiler tarafından veya bağımsız olarak milletvekili genel ve ara seçimlerinde, mahallî seçimlerde aday gösterilemezler ve aday olamazlar Siyasi partilerle herhangi bir şekilde bağlantı kuramazlar ve siyasî partilerde fahrî olarak bile herhangi bir görev alamazlar.

b) 1 Ocak 1980 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde üye bulunan milletvekilleri ile senatörler, Anayasanın halkoylaması sonucu kabulü tarihinden başlamak üzere beş yıl süre ile

²⁷² Çağlayangil ile Evren arasında geçen görüşmenin ve mektubun içeriği için bkz. Çağlayangil, **Anılarım**, s. 199.

²⁷³ Milli Güvenlik Konseyi'nin Siyasi Partilerin faaliyetlerini yasakladığı 7 numaralı bildirisi için bkz. **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C:1, B:1, 19.09.1980, s.6-7.

²⁷⁴ 2533 Sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun için bkz. **Resmi Gazete**, S: 17486/ Mükerrer, 16.10.1981, s.1-2.

²⁷⁵ **Resmi Gazete**, S: 18027, 24.04.1983.

siyasî parti kuramazlar, kurulacak siyasî partilerin merkez yönetim kurullarında veya benzer organlarda görev alamazlar.

(2) 1 Ocak 1980 tarihinde kontenjan senatörü veya Cumhuriyet Senatosunun tabî üyesi olanlar ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin bağımsız üyelerinden; haklarında Türk Ceza Kanununun İkinci Kitabının birinci babında yer alan Devletin şahsiyetine karşı işlenmiş cürümlerden herhangi biri ile kamu davası açılmış bulunanlar veya birinci fıkrada nitelendirilen siyasî partilerden birine girmiş olanlar birinci fıkranın (b) bendi hükümlerine tabî olurlar.”

hükümler gereğince; Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Milli Selamet Partisi, Nizam Partisi, Sosyalist Vatan Partisi, Türkiye İşçi Köylü Partisi, Türkiye İşçi Partisi ve Türkiye Sosyalist İşçi Partisi’nden aralarında Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş, Doğu Perinçek, Saadettin Bilgiç, Ali Naili Erdem, İsmet Sezgin, Altan Öymen, Taha Akyol, Recai Kutan, Şevket Kazan, Kadir Mısıroğlu, Oral Çalışlar’ın da bulunduğu toplam 242 kişi 10 yıl süre ile siyasi faaliyetlerden men edilmiş; İhsan Sabri Çağlayangil’in de aralarında bulunduğu 481 kişi 5 yıl süre ile siyasi kısıtlama kapsamına alınmıştır.²⁷⁶

4.4. BÜYÜK TÜRKİYE PARTİSİ

Çıkarılan kanunla siyasi partilerin yeniden kurulmasına izin verilmesiyle siyasi çevrelerce parti kurma çalışmalarına başlanılmıştır. Demirel de siyasi yasaklı olmasına rağmen Hüsamettin Cindoruk vasıtasıyla merkez sağ bir arada toplamak umuduyla Büyük Türkiye Partisi’nin temellerini atmıştır. Daha sonra partinin kurulma sürecine Mehmet Gölhan da dâhil olmuş ve İstanbul’da Cindoruk, Ankara’da Mehmet Gölhan çalışmaları yürütmüştür. Hüsamettin Cindoruk parti kurma çalışmalarında Demirel ile yapmış olduğu temaslarda çok dikkatli davranmış ve dikkat çekmemeye çalışmıştır. İlk olarak Demirel, Cindoruk’tan Celal Bayar ile bir görüşme ayarlamasını istemiş ve 4 Mayıs 1983 günü yapılan bu görüşmede Demirel, Bayar’a kurulacak partinin genel başkanlığını teklif etmiştir. Önce Bayar teklifi

²⁷⁶ Resmi Gazete, S:18032/ II. Mükerrer, 29 Nisan 1983,

kabul etmiş ancak daha sonra partinin başına daha genç ve dinamik bir ismin geçmesinin daha uygun olacağını söyleyerek genel başkanlıktan vazgeçmiştir. Bu görüşmelerden bir birkaç gün sonra askeri yönetimin İstanbul Valisi Nevzat Ayaz'ı Celal Bayar'a göndererek bu işlerle meşgul olmaması yönünde uyarması, Demirel ekibinin çalışmalarının askeri yönetimce takip edildiğini göstermekteydi. Daha sonra, Demirel'in siyasi hayatının sona erdiğini düşünen eski AP mensuplarının ve 12 Eylül yönetiminin desteklediği Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni kuracak olan Turgut Sunalp'e de Cindoruk tarafından BTP Genel Başkanlığı teklif edilmiş, hatta Celal Bayar MDP ve BTP kurulmadan önce birleşmenin sağlanması noktasında çaba sarf etmiş ancak Sunalp kabul etmemiştir. Cindoruk'un görüştüğü diğer bir isim de daha sonra Anavatan Partisi'ni kuracak olan Turgut Özal'dır. Özal görüşmede Cindoruk'a kuracakları partinin kapatılacağını belirterek, parti kurmamalarını ve kendi kuracağı partiye katılmalarını söylemiştir. Bu görüşmelerden de sonuç alınamayınca, Adalet Partisi'ni kuran Ragıp Gümüşpala'yı anımsatacak bir hareket yapılarak kurulacak yeni partinin başına emekli General Ali Fethi Esener'in getirilmesi kararlaştırılmıştır. Demirel'in hazırlamış olduğu ve aralarında Hilmi Fırat, Vecihi Akın ve Emin Alpkaya gibi asker kökenli önemli isimlerin de bulunduğu BTP'nin kurucular listesini Ali Fethi Esener Kenan Evren'e göstermiş, Evren "Askeri karargâh mı kuruyorsunuz?" şeklinde itiraz edince bu isimler listeden çıkarılmışlardır.²⁷⁷

16 Mayıs 1983'te Turgut Sunalp liderliğinde kurulan MDP'nin ardından, 20 Mayıs'ta Ali Fethi Esener başkanlığında BTP, Turgut Özal başkanlığında ANAP, Necdet Calp başkanlığında da Halkçı Parti kurulmuş ve parti sayısı 4'e çıkmıştır. Çağlayan ise kendisine getirilen siyasi kısıtlamadan dolayı BTP'de kurucu olarak bulunamamış ancak partinin

²⁷⁷ Hüseyin Çavuşoğlu, "12 Eylül ve Merkez Sağ", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S:6, Y:2007/2, s.185-191.

kurulmasından bir gün sonra BTP'ye kaydolarak partinin ilk kayıtlı üyesi olmuştur. Aynı gün Çağlayangil ile birlikte 133, birkaç gün sonra da 33 eski parlamenter BTP'ye üye olmuştur.²⁷⁸

27 Mayıs sonrasında AP'nin kuruluşunda gösterilen tedbirli ve temkinli hareket, 12 Eylül'den sonra BTP'nin kuruluşunda gösterilmemiş ve yukarıda da zikredildiği gibi partinin kuruluşundan bir gün sonra eski AP kökenli siyasetçilerin BTP'ye katılımı askeri yönetimi tedirgin etmiştir. Parti'nin kapatılacağına yönelik bir takım haberler yer almış ancak ne Demirel ne de BTP'liler partinin kapatılacağını düşünmüyorlardı. Çünkü partinin başındaki isim ordunun sevdiği bir isimdi ve partiyi kurmadan önce ülke yönetimine el koyan askerlerle görüşmüş ve bir nevi müsaade almıştı. Partisinin kapatılabileceğine yönelik haberlerin basında yer almasından sonra Esener Köşke çıkıp Evren'le de görüşmüş, Evren, Esener'e BTP'nin kapatılmayacağına dair asker sözü vermişti.²⁷⁹

Bütün bunlara rağmen BTP, 31 Mayıs 1983 günü Milli Güvenlik Konseyi'nin 79 sayılı kararıyla *“partinin bazı kurucularının parti kurma faaliyetlerinin serbest bırakıldığı tarihten beri sürdürdükleri tutum ve davranışları ile ülkedeki huzur ve sükûneti bozdukları, insanları kamplara bölüp aralarına nifak tohumları serptikleri, feshedilen AP'nin varlık ve felsefesini devam ettirme gayretiyle kin ve intikam bayrağı açmaya yeltendikleri”* öne sürülerek kapatılmış; aynı kararla Çağlayangil, Demirel, Cindoruk, Bilgiç ve Deniz Baykal'ın da dâhil bulunduğu 16 siyasetçinin Çanakkale-Zincirbozan'da zorunlu ikamete tabi tutulmasına karar verilmiştir.²⁸⁰

²⁷⁸ **Milliyet**, 26.5.1983, s.6.

²⁷⁹ Çavuşoğlu, *a.g.m.*, s.191.

²⁸⁰ Bahse konu Milli Güvenlik Konseyi'nin 79 sayılı kararı, Resmi Gazete'de yayımlanmamıştır. O günkü gazetelerde yer verilen haliyle kararın tamamı için bkz: **Milliyet** 1.6.1983 s.7

4.5. ZİNCİRBOZAN GÜNLERİ

O günlerde bir davet sebebiyle Moskova’da olan Çağlayangil, Zincirbozan’da zorunlu ikamete tabi tutulduklarını öğrenir öğrenmez yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için dönemin Dışişleri Bakanı İlter Türkmen’e bir telgraf çekerek Moskova’dan Zürih’e geçeceğini, orada bir hafta kaldıktan sonra tedavisi için Londra’ya gideceğini ve muayenesinin bitiminde Türkiye’ye döneceğini bildirmiş, bu telgrafa tedavi sonuna kadar yurtdışında kalabileceği şeklinde cevap almıştır. Bu sırada Sovyetler Dışişleri Bakanlığında bir yetkili Çağlayangil’e, gitmek istemiyorsa istediği kadar Moskova’da misafir olarak kalabileceğini bildirmiş, Çağlayangil teşekkür ederek bu teklifi reddetmiştir. Moskova’dan Zürih’e geçen Çağlayangil, burada Evren’e ikinci bir mektup yazarak yurtdışı temaslarına değinmiş ve aynı mektupta, eski Adalet Partisi yöneticileri ve mensupları üzerinde toplanan kötü intibah ve gösterilen muamelenin doğru olmadığını belirtmiştir.²⁸¹

Londra’dan ülkeye dönen Çağlayangil’e havalimanında kırk sekiz saat içinde Zincirbozan’a gitmesi gerektiği tebliğ edilmiş, ertesi gün arkadaşları ve ailesi ile birlikte Zincirbozan’a giden Çağlayangil’i kendisinden yirmi gün önce buraya getirilen diğer siyasetçiler karşılamıştır. Zincirbozan sakinlerinden Metin Tüzün o günü şöyle aktarmaktadır:

“(…) O gün sabahtan itibaren bizde bir heyecan ve hareket. Telefonla saat kaçta geleceğini öğrendik ve aşağı yukarı 1 saat kadar önceden bizim meşhur kırmızı çizgide beklemeye başladık. Sonunda arabalar ikindi vakti görüldü. Kızı Fatoş Hanım ve yakınları ile birlikte idi. Nizamiye’den kırmızı çizgiye doğru acı acı gülererek yürüdü. Çok düşündürücü bir yürüyüştü. 12 Eylül öncesinin vekâleten de olsa Türkiye Cumhuriyeti’nin başkanlığını yapmış bir kişi hapsediliyordu. Hepimiz donup kalmıştık. Önce Demirel’le kucaklaştı. Çok içten, can alıcı bir sahneydi. Sonra hepimizle kucaklaştı. Sırrı Atalay’la kucaklaşırken göz pınarlarımız ardık irademizi zorlamaya başladı. İki eski Cumhuriyet Senatosu Başkanı, iki eski Cumhurbaşkanı Vekili askeri bir tesiste tutuklu olarak birbirine sarılıyordu. Çağlayangil’i alarak volta yolundan tesise getirdik. Sohbet ve ısınma konuşmalarından sonra 75’inci yaş gününü Zincirbozan’da kutladığımız Çağlayangil’i, 16 kişinin en rahatı ve bizi zaman zaman içine düştüğümüz stresten hemen çıkararak bir kişi olarak yaşantımıza soktuk.”²⁸²

²⁸¹ Mektubun tam metni için bkz. “Evren’in Anıları”, Milliyet, 15.4.1991, s.9.

²⁸² Metin Tüzün, “Zincirbozan’da 121 Gün-2”, Cumhuriyet, 8.1.1986, s.10.

Zincirbozan'a gelir gelmez buranın hapisshaneden farksız olduğunu anlayınca, yönetimi elinde bulunduran Milli Güvenlik Konseyi'ne bir yazı göndererek kendilerinin tedbir amacıyla zorunlu ikamet adı altında yargısız, süresiz, savunmasız bir şekilde hürriyetlerinden yoksun bırakılmalarının hukukla ve adaletle bağdaşmadığını dile getirmiş ancak bir sonuç alamamıştır.²⁸³

Çağlayangil anılarında Zincirbozan günlerini aktarırken, hürriyetlerinden yoksun bırakılmalarına rağmen tutuldukları yerde imkânların gayet iyi olduğunu ve Yassıada'nın aksine idarenin kendilerine iyi davrandığını aktarmıştır. Çağlayangil de kaldığı süreç içerisinde Zincirbozan'a iyice yerleşmiş, neredeyse bir kamyon eşya getirmiştir. Kitaplarını da buraya taşımış, ayrıca Vehbi Koç bir soğutma cihazı ve Jak Kamhi de renkli televizyon ve benzeri birtakım eşya göndermiştir. Öyle ki, haklarında tahliye kararı verildiğinde, Çağlayangil'in kendi tabiriyle ağızlarının tadı kaçmıştır. Burada yemeklerin durumunun da standartların üstünde ve zengin içerikli olduğunu, hiçbir zaman tabldotla yemek yedirilmediklerini, bunun yanı sıra ülkenin dört bir yanından eş ve dosttan sayısız yiyeceklerin geldiğini belirtmiştir.²⁸⁴

Zincirbozan'da günlerini beraber geçirmek zorunda kalan AP'li ve CHP'li siyasetçiler, burada vakitlerini aralarında seminerler düzenleyerek geçirmişlerdir. İçlerinden birisi önceden konuşmacı olarak belirlenerek kendisine ülke meseleleri ile ilgili bir konu veriliyor, konuşmacı da konuya hazırlanıp bir konferans veriyor ve akabinde hep birlikte o konu hakkında fikir beyanında bulunup tartışıyorlardı. Bu konferansların birini de Çağlayangil vermiş ve burada "Sosyalist dünyadaki gelişmelere ait bir tebliğ" sunmuştur. Çağlayangil'in bu süreçte tecrübe ettiği şu tespiti gerçekten çok önemlidir:

"Biz Zincirbozan'da gördük ki, CHP'lilerle aramızdaki dünya görüşlerimizden kaynaklanan çelişki, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki kadar değildi. Biz orada gördük ki, CHP'liler katı bir devletçilik anlayışını bırakmışlardı. Onlar da gördü ki, Adalet Partisi önce

²⁸³ Yazının tamamı için bkz. Çağlayangil, **Anılarım**, s. 222.

²⁸⁴ **A.g.e.**, s.251.

sosyal adaletten yana...O tartişmalarda gördük ki, CHP'lilerle AP'liler arasında bir kere Türkiye için Türkiye'nin içinde bulunduğu sorunlar için bir teşhis ve tespit farkı yok. arenin aranmasında ufak ufak metod farkları var. Giderilemez, bir araya getirilemez, telafi edilemez metod farkları da değil bunlar. Zincirbozan'da çok renkli, çok anlamlı bir çalışma olmuştur bu tartişmalar...Bir keresinde de ben, Türkiye'nin dış politikası üstüne konuşma yaptım. Türkiye'nin dış politikası konusunda gördük ki, CHP'lilerle aramızda en küçük bir çelişki yoktu... ”²⁸⁵

Yaklaşık dört ay Zincirbozan'da zorunlu ikamete tabi tutulan siyasetçiler, yine Milli Güvenlik Konseyi'nin 166 sayılı kararıyla²⁸⁶ tahliye edilmişlerdir. Tahliye kararını öğrendikleri akşam Çanakkale Boğaz Komutanı ziyaretlerine gelmiş ve birlikte yemek yemişlerdir. Yemek esnasında komutanın emir subayı, tahliye kararının tebliği olduğunu söylediği bir kâğıdı kendilerine getirerek imzalamalarını istemiş, o gece rahatsızlanarak hastaneye kaldırılan Sırrı Atalay ve Deniz Baykal hariç diğerleri kâğıdı okuma gereği duymadan imzalamışlar, Baykal ise imzalamadan önce kâğıdı okumuş ve “Zincirbozan günlerini hiçbir surette eleştirmeyeceğiz” ibaresinin yazıldığını görünce kâğıdı imzalamayı reddetmiştir. Bunun zerine Çanakkale Boğaz Komutanı ile Baykal arasında şiddetli bir tartişma yaşanmış, “Ne var bunda? Biz burada sizi elimizden geldiğince rahat ettirmeye gayret etmedik mi?.. Ben Türk ordusunun bir amiraliyim. Bunu imzalayacaksınız diyorum ve bunu imzalamaya mecbursunuz.” diyen komutana Baykal “Sizin de karşınızda bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı var. İmzalamıyorum... Ben ilerde bu tasarrufu eleştireceğim. İlerde eleştireceğim bir olayı, eleştirmeyeceğim diye niye imza vereyim?” diye cevap verince tartişmanın dozu daha da artmış, araya giren ağlayangil komutanı oturtarak kendisine “Sizin burada bize gösterdiğiniz tavra herhangi bir diyeceğimiz yok. Ama bizi buraya siz getirmediiniz. Siz görevli olarak saygılı davrandınız. Ama buraya geliş biçimimizin nedenini

²⁸⁵ A.g.e., s.256-258.

²⁸⁶ İlgili karar şöyledir: “MGK'nin 31 Mayıs 1983 tarih, 79 sayılı kararıyla Çanakkale'nin bağlı bulunduğu sıkıyönetim komutanlıklarının nezaretinde Çanakkale'de ikamete tabi tutulan aşağıda isimleri yazılı kişiler hakkında Anayasa'nın geçici dördüncü maddesinde, kanunlarda ve MGK'nin 79 sayılı kararı ile diğer kararlarındaki hükümler devam etmekle birlikte Çanakkale'deki ikametleri sona erdirilmiştir.” Bkz. **Cumhuriyet**, 1.10.1983, s.1.

eleştirme hakkımız hep olacaktır.” deyince komutan elindeki imzalı nüshayı yırtıp, sadece radyoda okunan tahliye kararının metninin bulunduğu bir kâğıdı imzalatmıştır.²⁸⁷

Zincirbozan’da kaldıkları süre içerisinde Çağlayangil renkli kişiliği ile buradakilerin neşe kaynağı olmuştur. Sırrı Atalay anılarında Zincirbozan’daki Çağlayangil’i şöyle anlatmaktadır:

“En yaşlı, aslında en genç, en neşeli, yaşam dolu İhsan Sabri Çağlayangil, 1908 doğumlu... 75 yaşında... Diğerlerinden 19 gün sonra 21 Haziran’da Zincirbozan’a katılan Çağlayangil, gerçekten Zincirbozan’ın en renkli simasıdır. Yeri geldiğinde ciddi tavırlarıyla dikkati çeken; örneğin Demirel salona girdiğinde ayağa kalkan, politik sorunları ağırlıkla tartışan Çağlayangil yeri geldiğinde de fıkraları, şakaları ile herkesi gülmekten kırıp geçirmektedir. Yemekten sonra her zamanki neşeli tavrı, babacan sesiyle gazinoya dönüyor ve ‘Satranç, briç, bezik, tavla, konken oynamak isteyenlere ders vereceğim; taliplilerin sıraya girmesi arz olunur.’ diye bağıyor... Çağlayangil’le bezik oynuyor ve acemiliğime rağmen 500 lirasını alıyorum. İki eski senatör, Senato Başkanı, Cumhurbaşkanı Vekili, zaman zaman satrançta karşı karşıya geliyoruz. Oyunlar Çağlayangil’in şakalarıyla başlıyor, bitiyor... Çağlayangil’e fıkra anlatmak kolay değil. Anlatış tarzındaki rahatlık, esprinin zamanında yerine oturtulması, en durgun zamanlarda, sinirlerin en gergin olduğu zamanlarda bile, kırıp geçiriyor ortalığı...”²⁸⁸

27 Mayıs sonrası Yassıada’da ve Balmumcu’da yaklaşık 6 ay tutuklu kalan, 12 Mart ile Dışişleri Bakanı olduğu hükümeti düşürülen, 12 Eylül sonrası ise partisi kapatılarak siyasi yasak getirilen ve yaklaşık üç buçuk ay Zincirbozan’da zorunlu ikamete tabi tutulan Çağlayangil, hiç şüphesiz Cumhuriyet tarihimizde yaşanan askeri müdahalelerin en büyük mağdurlarından birisi olmuştur. Hayatının hiçbir yerinde, hiçbir zaman bu tür hareketlerin destekçisi olmamış, aksine karşısında olduğu için hepsinde mağduriyet yaşayan taraf olmuştur. Anılarında da askeri müdahalelerle ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Siyasi istikrarı bozan, müdahalelerdir. Osmanlı döneminde yüz on defa müdahale olmuş. Türlü şekilde. Hepsinin biçimi biraz farklı ama gerekçesi aynıdır. Abdülhamit’i halletmek üzere Halaskaran-ı Zabitan grubunun yayınladığı beyanname ile Evren’in 12 Eylül bildirisi arasındaki fark sadece üsluplarında görülür. Her ikisinin de gerekçesi vardır. Her ikisi de Türkiye’nin hızla bir uçuruma gitmekte olduğu iddiasını ileri sürer...”

Bu ne biçim devadır ki, yüz on defa uygulanır, yine de şifa bulunamaz. Bu ne biçim uçurumdur ki, yüz on defa kenarına gelinir ama düşülmez. Bana sorarsanız Türkiye’nin sorunlarını burada aramak lazımdır.”²⁸⁹

²⁸⁷ A.g.e., s.260-263.

²⁸⁸ Hikmet Bila, “Atalay’ın Anıları-6”, Milliyet, 21.3.1986, s.9.

²⁸⁹ A.g.e., s.257.

4.6. DER SPIEGEL DERGİSİNDE YAYINLANAN MEKTUP HADİSESİ

Almanya’da çıkan Der Spiegel dergisinin 3 Ekim 1983 tarihli nüshasında Çağlayangil imzasıyla bir mektup yayınlanmıştır. İddialara göre, Zincirbozan’da kalan Çağlayangil, Alman Dışişleri Bakanı Hans Dietrich Genscher’e bir mektup göndererek dönemin askeri yönetimini eleştirmiştir. Bahse konu mektupta; demokrasilerde askeri müdahalelerin yerinin olmadığı, Türkiye’de silahlı kuvvetlerin krizleri demokratik yollarla çözmek yerine askeri müdahale ile çözmeye huyundan vazgeçmediği dolayısıyla her on yılda bir müdahalenin yaşandığı, istediği hükümete oy verme fırsatının halkın elinden alındığını bu yüzden batılı ortaklardan ve özellikle de Alman hükümetinden diktatörlüğe giden bu yönetime karşı durmasının beklendiği, yapılacak olan seçimlerle Türkiye’nin demokrasiye tekrar geçiş yapacağını söylemenin zor olduğu çünkü seçime girecek olan partilerin halkın isteği doğrultusunda kurulan partiler değil, askeri yönetimin siparişiyle oluşturulan partiler olduğu belirtiliyordu.²⁹⁰

Çağlayangil anılarında bu mektubun kendisine ait olmadığını anlatmaktadır. Ancak Zincirbozan’da kaldıkları süre içinde Doğan isiminde partiden birisi Demirel’i ziyarete geldiğinde Almanya’ya gideceğini ve resmi makamlarla görüşeceğini, bu arada Alman Dışişleri Bakanı Genscher’i de ziyaret edeceğini söylemiş, Demirel de Genscher’ e bir mesaj göndermenin uygun olacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine Çağlayangil de daha önceden ahbaplığı bulunan Genscher’e iletmek üzere Doğan isimindeki şahsa şifahi olarak; Alman Savunma Bakanı Von Hassel’in Türkiye’ye gelerek Evren’le temas ettiğini ve 12 Eylül

²⁹⁰ “Katastrophale Folgen”, **Der Spiegel**, Nr.40/1983, 3.10.1983, s.195. Yayınlanan mektubun orijinali için bkz. Ek: 7.

müdahalesinden övgüyle bahseden demeçler verdiğini, bunun hem iç işlerine müdahale olduğunu hem de bu hareketi övmenin diktatörlüğe yol açacağını söylemiştir.²⁹¹

Mektubun yayınlanmasının ardından, Çağlayangil hakkında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı tarafından “Devletin dışardaki saygınlık ve nüfusunu kırarak biçimde yabancı ülkelerde faaliyette bulunduğu” iddiasıyla, Türk Ceza Kanununun 140. maddesi kapsamında soruşturma açılmış ve bu kapsamda ifadesi alınmıştır.²⁹²

Askeri yönetimin başında bulunan Kenan Evren isim vermese de; “Devletin en yüksek makamına kadar yükselmiş devlet adamları, dış ülkelerin bazı devlet adamlarından yardım dilendiler...”, “Dış mihraklara mektup yazmanın manası, memleketin içerisinde kendilerinin yapamadıkları bir şeyi, dış ülkeler vasıtasıyla yaptırmaktır...” gibi sözlerle Çağlayangil’i çok sert bir şekilde eleştirmiştir. Bunun üzerine Çağlayangil de Evren’e bir mektup yazarak; bu suçlamalara muhatap kişi olarak savunma hakkının doğduğunu, bahse konu mektupla bir alakasının olmadığını, devletin en yüksek makamlarına ulaşmış biri olarak gelecek kaygısının bulunmadığını ve iddia edildiği gibi yabancı devletlerden herhangi bir talepte bulunması gibi bir durumun söz konusu olamayacağını ve son olarak kendisini vatan hainliği gibi ağır bir sıfatla itham eden sözleri bu ülkenin başındaki zata yakıştıramadığını dile getirmiştir. Ayrıca bu mektubunda tekrar demokrasiye geçiş sürecinde yapılacak olan seçimlerde bazı kısıtlamaların getirilmesinin doğru olmadığını ve ülkenin problemlerine ancak bütün siyasi akımların temsil edildiği bir meclisin çare olabileceğini ifade etmiştir.

4.7. SİYASETTE SON DURAK: DOĞRU YOL PARTİSİ

12 Eylül sonrasında feshedilen AP kadrolarının, parti kurulmasına izin verilmesiyle kurmuş oldukları BTP’nin de Milli Güvenlik Konseyi’nin 31 Mayıs 1983 tarih ve 79 sayılı

²⁹¹ Çağlayangil, a.g.e., s.225-226.

²⁹² Cumhuriyet, 6.12.1983, s.1.

kararıyla kapatılması akabinde tekrar yeni bir parti kurma çalışmalarına başlanmıştır. Demirel, 1 Haziran gecesi kendi evinde ve ertesi gün Zincirbozan'a giderken yol boyunca Necmettin Cevheri, Sadettin Bilgiç, Nahit Menteşe ve İsmet Sezgin ile birlikte kurulacak olan yeni parti ile ilgili hususları görüşmüştür. Sadettin Bilgiç kurulacak yeni parti için Milli İrade Partisi ismini önermiş ancak vatandaşların telaffuz ederken zorlanacakları düşünülerek kabul edilmemiştir. Doğru Yol ismini Demirel bulmuş, başta yadırganan bu isim daha sonra benimsenmiştir. Zincirbozan içerisinde ve dışarıda yeni partinin çalışmaları devam etmiştir. İçeri ile dışarı arasında bilgi alışverişini sağlayan en önemli isim, Çağlayangil'in yeğeni olarak Zincirbozan'a ziyarete gelebilen Orhan Keçeli olmuştur. Keçeli, Demirel'i haftada 3 gün ziyaret ederek, aldığı talimatları ve gerekli notları tenis raketinin içine saklayarak Zincirbozan'dan çıkarıp ilgili kişilere aktarmaktaydı.²⁹³

Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra DYP, 23 Haziran 1983 günü Ahmet Nusret Tuna başkanlığında kurulmuştur.²⁹⁴ Milli Güvenlik Konseyi'nin 26 Temmuz 1983 tarihli ve 99 sayılı kararı gereği, partilerin 6 Kasım'daki seçimlere katılabilmeleri için 24 Ağustos'a kadar en az 30 kurucu üyesinin Milli Güvenlik Konseyi'nce onaylanması gerekiyordu.²⁹⁵ DYP kuruluşunun ardından 34 kişilik kurucu listesini Milli Güvenlik Konseyi'ne göndermiş ancak bunlardan genel başkan dâhil 30'u veto edilmiştir.²⁹⁶ Bunun üzerine tekrar kurucu

²⁹³ Çavuşoğlu, a.g.m., s.192-193.

²⁹⁴ **Milliyet**, 23 Haziran 1983, s.6.

²⁹⁵ Milli Güvenlik Konseyi'nin 26 Temmuz 1983 tarihli ve 99 sayılı kararı şöyledir: "2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun sekizinci maddesi siyasi partilerin milletvekili seçilme yeterliliğine sahip en az 30 Türk vatandaşı tarafından kurulacağını öngörmüş, geçici dördüncü madde ise MGK'ye parti kurucuları üzerinde incelemede bulunmak yetkisini vermiştir. Diğer taraftan aynı kanunun geçici beşinci maddesinde, bu kanunun yürürlüğe girmesini müteakip ilk genel seçimler sonucu TBMM toplanıp, başkanlık divanı oluşuncaya kadar geçecek süre içinde kurulan siyasi partilerin, genel başkan, merkez karar ve yönetim kurulu ile merkez disiplin kurulu üyelerinin, ayrıca çeşitli parti kademelerinin kongreleri yapıncaya kadar geçici il ve ilçe teşkilatına ait zorunlu organlarının, kurucular kurulu tarafından seçilerek oluşturulacağı hükme bağlanmıştır.

Bundan ayrı olarak kanunun geçici altıncı maddesinde, bu kanunun yürürlüğe girmesine müteakip, yapılacak ilk milletvekili genel seçimleri için ön seçim yapılamayacağı, milletvekili adaylarının doğrudan kurucular kurulu üyelerinin, en az üçte iki çoğunluğu tarafından tesbit edileceği belirlenmiştir.

Bu durum karşısında, seçim döneminin başlangıç tarihi olan 24 Ağustos 1983 günü saat 17'ye kadar MGK'nin incelemeleri sonunda en az 30 kurucu üyesi uygun görülerek kuruluşları kesinleşmemiş bulunan siyasi partilerin tüzel kişilikleri devam etmesine rağmen ilk milletvekili genel seçimleri için aday tesbit edemeyeceklerine ve seçime katılamayacaklarına karar verilmiştir." **Milliyet**, 27.7.1983, s.6.

²⁹⁶ **Milliyet**, 8.7.1983, s.8.

listesi hazırlama çalışmalarına başlanmış ve bu esnada da veto edilmeyen dört kurucu üyeden biri olan Yıldırım Avcı genel başkanlığa getirilmiştir. DYP hazırladığı yeni 30 kişilik listeyi Milli Güvenlik Konseyi onayına göndermiş ancak bu listeden de 15 kişi veto edilmiştir.²⁹⁷ Dolayısıyla 15 kişi bu listeden 4 kişi de önceki listesinden kurucu üyesi onaylanan DYP'nin seçime girebilmesi için 11 kişiyi daha onaylatması gerekiyordu. Bunun için 15 kişilik üçüncü liste Milli Güvenlik Konseyi'ne gönderilmiş ancak 19 Ağustos günü bu listeden de 9'u veto edilmiştir. Seçime girebilmesi için 5 kişiyi daha kurucu üye olarak Milli Güvenlik Konseyi'ne onaylatması gereken DYP 24 Ağustos'a iki gün kala 9 kişilik dördüncü listesini göndermiş ancak haliyle onay iki güne yetişmemiş ve 6 Kasım'da yapılacak olan genel seçimlere katılamamıştır.²⁹⁸

DYP seçimlere giremese de, partiye olan ilgi azalmamış ve katılımlar devam etmiştir. Seçimlerden sonra siyasetçilere getirilen bazı kısıtlamaların kaldırılmasının akabinde DYP Genel Başkanı Yıldırım Avcı, eski AP ağırlıklı ve içinde Çağlayangil'in de bulunduğu yaklaşık 1500 kişiye mektup göndererek partisine katılmaları çağrısında bulunmuştur.²⁹⁹ 10 Aralık günü 21'i eski bakan 101 eski politikacı, 12 Aralık'ta BTP'nin kurucularından 18 kişi, 18 Aralık'ta Cindoruk dâhil 130 kişi daha DYP'ye katılmıştır. Çağlayangil ise bu süreçte tedavisi için Londra'da bulunduğu için DYP'ye üyeliği gecikmiş ve 30 Aralık günü 21 eski parlamenter ile birlikte genel merkezde düzenlenen bir tören eşliğinde partiye katılmıştır.³⁰⁰

Çağlayangil DYP'ye katıldıktan sonra partinin çeşitli toplantı ve mitinglerinde önemli konuşmacılarından biri haline gelmiştir. 4 Şubat 1984 tarihinde gerçekleştirilen DYP Birinci Büyük Divan Toplantısı'nda konuşan Çağlayangil ikbal için yola çıkmadıklarını, kendilerine sığınacak bir yer aramadıklarını, demokrasinin öncülüğünü DYP yaptığı için bu partide

²⁹⁷ **Milliyet**, 31.7.1983, s.8.

²⁹⁸ Hüseyin Çavuşoğlu, **Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi**, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nedim Yalansız, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Karşılaştırmalı Tarih Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2009, s.28.

²⁹⁹ **Milliyet**, 9.12.1983, s.7.

³⁰⁰ **Milliyet**, 31.12.1983, s.7.

toplandıklarını ve hiç kimsenin kendilerini iktidar alternatifi olma hakkından mahrum bırakamayacağını ifade etmiştir.³⁰¹ 13 Mart'ta gerçekleştirilen Isparta mitinginde de konuşan Çağlayangil, Özal'ın "*Mühür bizde*" sözüne "*Mühür bizde demek, mühür kimdeyse Süleyman odur demekse, burası Isparta. Süleyman'ın kim olduğunu siz Özal'dan daha iyi bilirsiniz*" şeklinde cevap vermiştir.³⁰² 16 Aralık 1984 günü DYP Büyük İstişare Toplantısında da Çağlayangil büyük ilgi görmüş ve burada yaptığı konuşmada iktidarı eleştirmiş ve gündemde olan DYP-SODEP işbirliğinin ateş ile su işbirliği kadar imkânsız olduğunu belirtmiştir.³⁰³

14–15 Mayıs 1985 tarihlerinde yapılan DYP Birinci Büyük Kongresi'nde TOBB Başkanı Mehmet Yazar ve Hüsamettin Cindoruk genel başkanlık için yarışmıştır. Kongreden önce Yazar ile evinde görüşen Çağlayangil, Yazar'ın genel başkan olduğunda siyasi yasakların kaldırılması için çalışacağından ve siyasi yasakların kaldırılmasından sonra emaneti eskilere teslim edileceğinden emin olmak istiyordu. Yazar'dan bunlarla ilgili net olumlu cevap alınamayınca partinin ağır topları kongrede Cindoruk'u desteklemiş ve genel başkan yapmışlardır. 28 Eylül 1986 ara seçimleri ve 6 Eylül 1987 siyasi yasakların kaldırılması için yapılacak olan referandum için DYP adına yurt gezilerine çıkan Demirel yanında Çağlayangil'i de götürmüştür. Yapılan referandumun ardından yasakların kalması sonrasında DYP'nin başındaki Cindoruk istifa etmiş ve 24 Eylül'de yapılan Olağanüstü Kongre'de Süleyman Demirel DYP Genel Başkanı seçilmiştir. Demirel'in tekrar genel başkan seçildiği DYP'nin İkinci Büyük Kongresi'nde 80 yaşına gelen Çağlayangil de en yaşlı üye olarak Genel İdare Kurulu'na seçilmiştir. 24–25 Kasım 1990 tarihlerinde gerçekleştirilen DYP Üçüncü Büyük Kongresi'nde ise Çağlayangil, aktif siyasi yaşamını noktaladığını açıklamıştır.³⁰⁴

³⁰¹ *Milliyet*, 5.2.1984, s.6.

³⁰² Çavuşoğlu, *Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi*, s.37.

³⁰³ *Milliyet*, 17.12.1984, s.7.

³⁰⁴ Çavuşoğlu, *Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi*, s.48-108.

4.8. HAYATININ SON YILLARI VE VEFATI

Çağlayangil aktif siyaseti bıraktıktan sonra hayatının son zamanlarını çoğunlukla Yalova'daki evinde, ailesi ve çok sevdiği köpekleri Rodi ve Blaki ile geçirmiştir. Kendisi ile söyleşi yapmak isteyen gazetecilerle anılarını paylaşmış ve günün siyasi meseleleri ile ilgili demeçler vermiştir. Bir ara Güneş gazetesinde haftada bir gün köşe yazıları yazdığı da olmuştur. O dönem iktidar partisi ANAP'ın lideri Turgut Özal'a da eleştirilerde bulunmuştur. O günlerde gazetecilerden biri Özal'ın "Biz gidersek kaos gelir" sözünü Çağlayangil'e sormuş, Çağlayangil de Özal'ın bu sözünü "Kaosu tercih ederim" şeklinde yorumlamıştır. Özal da mecliste Çağlayangil'i eleştirirken "Ne de olsa Bursalı" diyerek bel altı imalarda bulunması ikili arasındaki tartışmayı hararetlendirmiştir. Çağlayangil Özal'ın kendisine karşı sarf ettiği bu söze Bursalı olmadığını ancak Bursalı olmanın bir meziyet olduğunu, 19 yıl Senato'da Bursa'yı şerefle temsil ettiğini, Bursalıları aşağılamasını asla kabul edemeyeceğini beyan ederek cevap vermiştir.³⁰⁵

Bursa'da iken 2 Eylül 1993 günü rahatsızlanan Çağlayangil Ankara'daki Bayındır Tıp Merkezi'ne kaldırılmış, Başhekim Ahmet Hatipoğlu Çağlayangil'in yaşlılık ile ilgili problemlerinin olduğunu söylemiştir.³⁰⁶ Burada yaklaşık üç ay gözetim altında kaldığı süre içinde bir ara durumu ağırlaşarak yoğun bakıma da alınan ve dönemin Cumhurbaşkanı Demirel ve bazı bakanlar tarafından ziyaret edilen Çağlayangil, 30 Aralık 1993 günü hayata gözlerini yummuştur. Vefat haberini alır almaz TBMM Başkanı Cindoruk ve İçişleri Bakanı Nahit Mentеше ile birlikte Bayındır Tıp Merkezi'ne giden Cumhurbaşkanı Demirel burada Çağlayangil ile ilgili olarak:

"Kendisiyle 30 yıla yakın siyaset arkadaşlığım var. Cumhurbaşkanlığı vekilliği yapmıştır. Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. Senato Başkanlığı yapmıştır. Valilik, Kaymakamlık, Emniyet Müdürlüğü yapmıştır. Allah rahmet eylesin. Ebediyet yolcusudur. Fevkalade üzgünüm. Ailesine ve milletimize baş sağlığı diliyorum."

demiş, dönemin Başbakanı Tansu Çiller de yayınladığı mesajında:

³⁰⁵ Milliyet, 1.10.1989, s.8.

³⁰⁶ Milliyet, 3.9.1993, s.13.

“Türk siyasetinin büyük isimlerinden İhsan Sabri Çağlayangil’in vefatını büyük üzüntü ile öğrendim. Tüm yaşamı boyunca verdiği hizmetler ve çalışmaları ile gönümüzdeki müstesna yerini koruyacak olan bu değerli insana Allah’tan rahmet, ailesine, yakınlarına, Türk siyaset camiasına taziyelerimi sunuyorum. Başımız sağolsun.”

ifadelerini kullanmış ve TBMM Başkanı Cindoruk da:

“Cumhuriyet Senatosu’nun son başkanı, seçkin devlet adamı İhsan Sabri Çağlayangil’i kaybettik. O’nun ölümü ile cumhuriyetimizin başlangıç dönemini kapatıyoruz. Bir devrin son temsilcisi aramızdan ayrılmıştır. Benzersiz özellikleri, hizmetleri, güzel Türkçemizi kullanımında verdiği örnekler gelecek kuşaklara ışık tutacaktır. Aziz ruhu önünde saygı ile eğiliyor, Yüce Allah’tan merhum Çağlayangil’e rahmet diliyorum.”

şeklinde bir mesaj yayınlamıştır.³⁰⁷

31 Aralık günü saat 11’de Çağlayangil için TBMM’de tören yapılmış ve akabinde Kocatepe Camii’nde cenaze namazı kılınmıştır. Aynı gün cenazesi askeri bir uçakla İstanbul’a getirilmiş ve İstanbul’da Vali Hayri Kozakçıoğlu ve Hava Harp Okulu Komutanı Tümgeneral Burhan Tunalı tarafından karşılanan cenaze International Hospital Hastanesi’nin morguna götürülmüştür. 1 Ocak günü Teşvikiye Camii’nde de gerçekleştirilen ve devlet erkânının yanı sıra eski dostu Vehbi Koç ve oğlunun da katıldığı cenaze töreninin ardından Zincirlikuyu Mezarlığı’na defnedilmiştir.³⁰⁸

4.9. SİYASETTE RENKLİ BİR SİMA

Çağlayangil siyaset arenasında bulunduğu süre içerisinde insanlarla olan iyi ilişkileri, eğlenceli kişiliği ve esprili konuşmalarıyla renkli bir siyasetçi olmuştur. Bu yönüyle bulunduğu ortamların neşe kaynağı haline gelmiştir. Mesela Zincirbozan’da beraber buldukları Sırrı Atalay, Çağlayangil’in aralarında en yaşlıları olmasına rağmen en neşeli kişinin de o olduğunu anılarında anlatmıştır. Bu tarih aralığındaki gazetelere bakıldığı zaman, kendisinin bu yönü ile ilgili basına yansıyan ve bir kısmı karalayıcı nitelikte birçok haber görmek mümkündür. Zaman zaman özellikle de aktif siyaseti bıraktıktan sonra gazetecilere vermiş olduğu röportajlarda da Çağlayangil’e bunlar sorulduğunda gayet olgunlukla

³⁰⁷ Milliyet, 31.12.1993, s.27.

³⁰⁸ Milliyet, 2.1.1994, s.3.

karşılamiş ve kendine has ifade tarzıyla tabiri caizse ballandıra ballandıra anlatmaktan da çekinmemiştir.

4.9.1. Ekose Etekli Levrek

İhsan Sabri Çağlayangil dendiği zaman akla ilk gelen şeylerden birisi ekose etekli levrektir. Bunun sebebi Dışişleri Bakanlığı döneminde Yalova'daki evinde ara ara yabancı diplomatlara verdiği ziyafetlerde menüde yer alan levrek olmuştur. Çağlayangil'in tertip ettiği bu ziyafetler, menüdeki yemeğin isminin de dikkat çekici olmasından dolayı sık sık basına yansımış ve bu yüzden de ekose etekli levrek Çağlayangil ile özdeşleşmiştir. Muhalefet partileri iktidarı eleştirirken ekose etekli levrek ziyafetlerini sıklıkla dile getirmişlerdir. Özellikle senatör seçildiği Bursa'da, Senato seçimleri öncesinde bu ziyafetlerin haber yapıldığı gazete nüshaları, muhalifleri tarafından Bursa'da mahalle ve köylere dağıtılarak *"Bu kadar hayat pahalılığı varken Çağlayangil ekose etekli levrek yiyor"* diye aleyhinde propaganda yapıldığı da olmuştur. Çağlayangil'in ziyafetlerinden basına düşen bir diğer ilginç yemek ise "bakire keklik" tir. Çağlayangil yıllar sonra bakire keklik ismine bir açıklık getirmiş ve yemeğin isminin tamamıyla bir çeviri hatası olduğunu söylemiştir. Ziyafetlerde hazırlanan yemeklerin üstüne Fransızca isimler yazılırken, keklik yemeğinin üstüne "yabani keklik" manasında "perdreau sauvage" yazılmış, basında "sauvage" kelimesi "yabani, vahşi" yerine "bakire" diye çevirilince yemek ismi de bu şekilde enteresan bir hal almış ve kamuoyunun dikkatini çekmiştir.³⁰⁹

³⁰⁹ Altan Öymen, "Çağlayangil Anlatıyor-1", **Milliyet**, 9.12.1984, s.8.

4.9.2. “Çapkınlık Erkeğin Şanıdır”

Çağlayangil, çapkınlıkta adı dokuza çıkıp sekize inmeyenlerdendir. Bu durumu, kendisi Dışişleri Bakanı olduğu dönemde Büyükelçi olan Mahmut Dikerdem ile yapmış olduğu bir görüşmede şöyle ifade etmiştir: *“Türkiye’de insana vurulan iki damga vardır ki bunlardan birini alınıza yediniz mi hayatınızın sonuna kadar ondan kurtulamazsınız. Bunlardan biri ‘komünist’ öteki ‘uçkur’ damgasıdır.”*³¹⁰

İsminin çapkınlık dedikodularıyla anılması daha bürokratik yıllarında başlamıştır. 1949 yılında Emniyet Genel Müdür Yardımcısı iken Vali olarak atanmayı bekleyen Çağlayangil’in belli bir süre atanmamasının sebebinin bu dedikodular olduğunu kendi anılarında dile getirmektedir. Yine Antalya Valisi iken, yabancı heyetlerle görüşmek üzere Antalya’ya gelen dönemin Başbakanı Menderes ile aralarında şöyle bir diyalog geçtiğini anlatır:

“ Bana ‘ Sormuyorsun bu heyetler benden ne istiyorlar diye...’. ‘ Ne istiyorlar?’ dedim. Cevabı: ‘ Seni şikâyet ediyorlar’ oldu ve aramızda şu konuşma geçti:

- Neymiş şikâyetleri?

- ‘Sen Lara’ya plaj yaptırmışsın. Orada kadınları denize sokup seyrediyormuşsun’. Menderes’e;

- ‘Bunlar çapkın vali görmemişler’ dedim. Güldü ve sordu:

- Peki çapkın vali nasıl olurmuş?

Ben de kendilerine şu hikâyeyi anlattım:

‘Eski dönemde bir vali çok çapkınmış. Halep’e vali olarak göndermişler. Vali Halep’te evleri sıraya koymuş. Her evde on yediden yetmişe işini bitiriyormuş. Valiyi dâhiliye nazırına şikâyet etmişler cevap yok. Mazbata yapıp Sadrazam’a başvurmuşlar cevap yok. Mabeyne müracaat etmişler hiçbir şey değişmemiş. Bir gün Padişah Abdülhamit bir telgraf almış, ‘ Falan tarihli mazbataya zeyl Hünkarım bizim eve iki ev kaldı’. Abdülhamit telgraftan hiçbir şey anlamamış. Mazbatayı buldurmuş durum anlaşılmalı: Vali yangın gibi geliyor.’ Menderes güldü. Kendilerine sordum:

- Siz o heyetlere ne dediniz?

*- Biz validen memnunuz, siz kadınlarınıza mukayyet olunuz.”*³¹¹

³¹⁰ Dikerdem, **Hariciye ...**, s.11.

³¹¹ Çağlayangil, **Anılarım...** s.328.

İlk siyasi hareketi olan 1961 Senato seçimlerinde Bursa'dan aday olan Çağlayangil'in rakipleri, seçim süresince Çağlayangil'in Bursa Valiliği döneminde, (o dönem Valilik tahsisıyla alınan) otomobil lastiklerini yanlarında bayan getirmeyen şahıslara vermediği yönünde karalama kampanyası yapıldığı olmuştur. Yine Bursa Valisi iken Uludağ'da bir dinlenme evi yaptırmış, bu ev de Çağlayangil'in renkli yaşam biçimi ile ilgili esprilere malzeme olmuştur.³¹²

Siyasi hayatında da bu tür söylentilere maruz kalan Çağlayangil'in resmi temaslar esnasında nezaketen hanımefendilerin elini sıklıkla öpmesi ve bunların objektiflere yansımaları bu söylentilere tuz biber olmuştur. Dışişleri Bakanı iken, bir güzellik kraliçesiyle Paris'te bir otelde maceralı günler geçirdiğine dair haberler basında yer almıştır. Hâlbuki bahsedilen şahısla Çağlayangil hiç tanışmamıştır.³¹³

Çağlayangil hakkındaki çapkınlık haberlerinden hiç gocunmamış, doğru olmayan bir haber bile olsa tepki verme ihtiyacı bile hissetmemiştir. Hatta ona göre çapkınlık erkeğin şanıdır. Altan Öymen 1984 yılında Çağlayangil ile yaptığı röportajda kendisine bu iddiaları sormuş ve Çağlayangil şu cevabı vermiştir:

“Benim o konuda yalan bir şöhretim var. Ben gençken, adım geçince büyük altından, imalı imalı gülenler çoktu. Yaşım yetmiş beşi aşınca kimse öyle eskisi gibi konuşmuyor. Bundan memnun olduğumu sanmayın. Bu konuda tehlikesiz hale gelmek hiç kimse için sevinilecek, övünülecek bir şey değil. Erkek dediğin üstüne dedikodu çekmeli. Papaz gibilerden başta hanımlar, kimse hoşlanmaz.”

4.9.3. Gezin Bakan

Çağlayangil Dışişleri Bakanlığı yaptığı süre içerisinde birçok yurtdışı ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu süreçte çok yönlü bir politika benimseyen ve Batı dünyasının yanı sıra

³¹² Teoman Erel, “VayVay!..”, **Milliyet**, 31.7.1986, s.8.

³¹³ Altan Öymen, “Çağlayangil Anlatıyor-7”, **Milliyet**, 15.12.1984, s.8.

Sovyetlerle ve Ortadoğu ülkeleriyle de ilişkilerini geliştirmeye çalışan Türkiye'nin Dışişleri Bakanı olarak nu ziyaretleri gerçekleştirmesi gayet tabiidir. Bu bakımdan Çağlayangil'in takdir edilmesi gereken bu hareketi Türk kamuoyunda tartışılır olmuştur.³¹⁴ Eleştirilerin temel kaynağı da bu ziyaretler esnasında ülkeye getirdiği mali külfettir.³¹⁵ 1967 yılında ise sadece 3 ay Ankara'da kalarak, ülke dışında en uzun süre kalan Dışişleri Bakanı olarak rekor kırmıştır.³¹⁶

Yapılan eleştiriler artık ilerleyen zamanda espri boyutuna varmıştır. Çağlayangil'e sık sık gerçekleştirdiği bu dış ziyaretlerden dolayı kendisine “Turist Ömer” ve “Evliya Çelebi” benzetmeleri yapılmıştır. Çağlayangil ise bu eleştirileri şöyle cevaplandırmıştır:

“Türkiye NATO, Avrupa Konseyi, İslam Konferansı, OECD, Birleşmiş Milletler, CENTO, RCD, AET gibi uluslararası birçok kuruluşların üyesidir. Bunların yılda bir veya iki defa toplantıları olur. Mesela Birleşmiş Milletler her Dışişleri Bakanının en az iki haftasını alır. Ayrıca dışişleri bakanları devlet ve hükümet başkanlarının yurt dışı resmi ziyaretlerine de katılmak zorunluluğundadır. Bunlara ikili temasların gerektirdiği karşılıklı davetlerle her yıl yapılan 5-6 resmi dış ziyaretler de eklenirse bir bakanın yılın en az beş ayını yurt dışında geçirmeye mecbur kalacağı görülecektir. Nitekim bende sonraki dışişleri bakanlarıyla kıyaslanınca benim daha çok ülkede kaldığım anlaşılır. Ama ne hikmetse adı Evliya Çelebi'ye çıkan dışişleri bakanı sadece ben oldum.”³¹⁷

4.9.4. Güzel Türkçenin Ustası

Çağlayangil'in en önemli özelliklerinden birisi de Türkçeyi etrafındakileri mest edecek derecede güzel kullanmasıdır. Parlamentodaki konuşmalarına bakıldığı zaman, meseleleri izah etmedeki başarısı da hemen göze çarpmaktadır. Çağlayangil'in herkesi neşelendiren esprileri de Türkçeyi usta bir şekilde kullanmasının bir sonucudur. Haldun Taner Çağlayangil'in Türkçeyi kullanmadaki üstünlüğünü şöyle dile getirmektedir:

“(…)İhsan Sabri Çağlayangil'in de kendi ekolü içinde Türkçeyi iyi konuşanlardan biri olduğu kanısındayım. Güngörmüş, sakin, yavaş, düzenli bazen küçük bir hümmür nüansının bile sindiği bir tınısı var. Feleğin çemberinden geçmiş bir vurdumduymazlığı var. Kendini hiç yormadan, paralamadan, sindire sindire bir konuşma üslubu var. Olaylara lütfen kafa yoran,

³¹⁴ Bkz. “Çağlayangil 28 Gün Yurtdışında Kalmış”, **Milliyet**, 8.3.1969, s.1,7.

³¹⁵ Bkz. “Çağlayangil Bakan olduğu 3 yılın 8 ayını dışarıda geçirip 108 bin lira harcırah almış”, **Cumhuriyet**, 6.2.1969, s.1.

³¹⁶ **Cumhuriyet**, 31.12.1967, s.10.

³¹⁷ Cüneyt Arcayürek, “Bir Dışişleri Bakanı'nın Yaşadıkları-4”, **Milliyet**, 25.2.1983, s.7.

satranç oynar gibi siyaset yapan tuzu kuru bir son dönem Osmanlı veziri ya da bir sefir-i kebirî gibi, apatik bir yaklaşımla olayları kendine göre, her zaman doğru olmak zorunda olmayan bir yorumlayış tarzı var. Bütün bu arada Türkçenin tadını çıkara çıkara konuşuyor. Biraz sonra tadını çıkara çıkara içeceği kahve gibi.(...)"³¹⁸

Genel olarak Türkçeyi güzel kullanmanın yanı sıra, her siyasetçi gibi Çağlayagil'in de gaf yaptığı zamanlar olmuştur. En meşhuru ise, daha siyasette acemi olduğu dönemde Suat Hayri Ürgüplü hükümetinde Çalışma Bakanı iken işçilerden bahsederken "amele" kelimesini kullanmasıydı. Bundan dolayı da O süreçte işçi sendikalarınca ve muhalif partililerce yoğun bir şekilde eleştirilmiştir.

³¹⁸ Haldun Taner, "Güzel Türkçe Konuşmak", **Milliyet**, 25.3.1979, s.2.

SONUÇ

Yıllarca Emniyet Teşkilatının üst kademelerinde çalışarak önemli görevlerde vazife almış ve çeşitli illerde on yılı aşkın valilik yapmış bir devlet adamı olmanın yanı sıra; 19 yıl Bursa Senatörü olarak Cumhuriyet Senatosunda yer almış, Ürgüplü hükümetinde Çalışma Bakanlığına getirilmiş, yaklaşık dokuz yıl Demirel hükümetlerinde Dışişleri Bakanı olarak yer alarak Tefik Rüşti Aras'tan sonra Türkiye'nin en uzun görev yapan Dışişleri Bakanı olmuş ve Fahri Korutürk'ten sonra Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan bunalım sürecinde devletin en üst makamına altı ay vekâlet etmiş bir siyasetçidir Çağlayangil. Bu süre içerisinde vuku bulan üç askeri müdahalenin de mağduru olmuş ve 27 Mayıs 1960 sonrasında Yassıada'da tutuklu kalanlar, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra da Zincirbozan'da zorunlu ikamete tabi tutulanlar arasında yer almış, 12 Mart 1971 askeri muhtırası sonrasında da Dışişleri Bakanı olduğu hükümeti iktidardan uzaklaştırılmıştır. Bu yönleriyle Çağlayangil hiç şüphesiz Cumhuriyet dönemi Türk siyasi hayatının önemli bir siması olmuştur.

Türkiye'de önemli siyasetçilerin çoğu bürokrat kökenlidir ve Çağlayangil de bunlardan birisidir. Ancak onu diğerlerinden ayıran husus ise, devlet adamlığını siyasi yaşamına da taşımış olmasıdır. Gerek uzun yıllar Bursa Senatörü olarak yer aldığı Cumhuriyet Senatosu'nda, gerekse Bakanlık yaptığı süre içerisinde bu tavrını korumuştur. Tamamen siyasi bir görüşün ve partinin mensubu olarak hareket etmekten ziyade, siyasette de bu görevleri icra ederken devletin bir görevlisi olma şuurunu korumuştur. Siyasi hayatı boyunca sadece Adalet Partisi'nde ve onun devamı olan Büyük Türkiye Partisi ve Doğru Yol Partisi'nde yer almış ancak diğer parti mensuplarıyla da ilişkileri daima iyi olmuştur. Dışişleri Bakanı olduğu dönemde muhalif parti liderlerini yaşanan gelişmeler hakkında bilgilendirerek onlarla her zaman fikir alışverişinde bulunmuştur. Özellikle de kendisi gibi devlet adamlığı vasfını koruyan bir siyasetçi olan İsmet İnönü ile en büyük muhalifleri olmasına rağmen

önemli meselelerde görüşmeler yapmış ve düşüncelerine önem vermiştir. Mesela 1967 yılında Kıbrıs'a bir harekât düzenlemeyi planlayan AP hükümetinin Dışişleri Bakanı Çağlayangil bu konuyu diğer parti liderlerini de bilgilendirmek ve fikirlerini almak üzere görüşmeler yapmış ve İnönü'nün bu görüşmelerde yapılacak harekâta çok kayıp verilebileceğini söylemesi, harekâttan vazgeçilme sebeplerinden birisi olmuştur.

1965-1971 ve 1975-1978 yılları arasında yaklaşık dokuz yıl gibi uzun bir süre Dışişleri Bakanlığı yapan Çağlayangil, Türk siyasetinde çok yönlü dış politikanın mimarlarından olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetlerin Türkiye için bir tehdit konumuna gelmesi, başlayan soğuk savaşla birlikte iki bloğa ayrılan dünya siyasi arenasında Türkiye'yi ABD'ye yaklaştırmış ve 1952 yılında NATO üyeliği ile Türkiye batıya dönük tek yönlü bir politikanın içine girmiştir. Yine ABD yanlısı politikanın bir sonucu olarak, 1948 yılında Arap dünyasının tam ortasında kurulan İsrail'i tanıyan ilk Müslüman devleti olması ve müttefiklik ilişkisi bulunan ABD'nin Filistin işgallerinde İsrail'i alenen desteklemesi, Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerinin de kopmasına neden olmuştur. Ancak 1960 yılından sonra meydana gelen bazı hadiseler tabiri caizse Türkiye'nin gözünü açmıştır. İlk olarak, Küba krizi neticesinde ABD'nin Sovyetlerle anlaşarak ve Türkiye'nin hiçbir şekilde fikrini almadan, Sovyet tehdidine karşı İzmir'de bulunan Jüpiter füzelerini kaldırması Türkiye'nin ABD'ye olan güvenini sarsmıştır. Yine aynı tarihlerde krom ithalatının büyük bölümünü Türkiye'den yapan ABD'nin, daha ucuz fiyatla sattığı için SSCB'den almaya başlaması, Sovyetlere karşı ABD'nin sadık bir müttefiki olan Türkiye'yi şoka uğratmıştır. Son olarak, Kıbrıs'ta yaşayan Türklere karşı Rum kesiminin giriştiği katliamlara karşı Türkiye'nin 1964 yılında adaya askeri bir harekât düzenleme kararı almasının ardından, "Johnson Mektubu" olarak bilinen hadise ile ABD'nin bu harekâta engel olması Türkiye'nin tek yönlü politikanın ne kadar mahzurlu olduğunu idrak etmesini sağlamıştır. Tam da bu sürecin akabinde birinci Demirel hükümeti ile birlikte Çağlayangil Dışişleri Bakanı olmuştur. Yaşanan bu hadiselerden ders

çıkarmış olarak, Çağlayangil'in yönetimindeki Türk dışışleri, çok yönlü bir dış politika izlemeye karar vermiştir. Birtakım kaygılar sonucu Sovyetlerle bozulan ilişkiler iyileştirilmiş, Ortadoğu ve İslam ülkeleri ile münasebetler arttırılmıştır.

İnsanlarla ilişkileri gayet iyi olan ve sabit fikirlilikten uzak olan Çağlayangil yerine o dönemde farklı bir isim Dışışleri Bakanlığı yapmış olsaydı bu dönemki Türk dış politikasında ne gibi farklılıkların olabileceğini sormakta fayda vardır. Bu süreçte Türkiye'nin çok yönlü dış politikayı benimsemesinde elbette ki öncelikli olarak dış faktörlerin etkili olduğunu söylemek gerekse de, Çağlayangil'in Dışışleri Bakanlığında varlığının katkısı da büyüktür. Çünkü o dönemde Sovyetler Birliği'ni halen Türkiye için bir tehdit olduğunu savunan katı sağ görüşten bir ismin Dışışleri Bakanlığında SSCB ile ilişkilerin yeniden kurulması zorlaşacaktı. Aynı şekilde ülkedeki laiklik tartışmaları içerisinde İslam ülkeleriyle yakın ilişkilerin kurulabilmesinde de, Çağlayangil'e bu noktada duyulan güvenin de etkisi büyüktür.

Çağlayangil Türk siyasetinin renkli simalarından birisi olmuştur. Bu yönüyle de sık sık kendisiyle alakalı basında haberler ve yazılar yer almıştır. En çok da şehir efsanesi haline gelen çapkınlığından söz edilmiş ancak o bu tür haberleri ağırbaşlılıkla karşılayarak bu söylentileri de espiye dökmüştür. Yalova'daki evinde vermiş olduğu ziyafetlerde ikram ettiği "ekose etekli levrek" de kendisiyle anılır olmuştur. Esprili kişiliğiyle bulunduğu ortamları neşelendiren Çağlayangil genel olarak birçok kesim tarafından sevilen bir siyasetçi haline gelmiştir. Sadece ülke içinde değil, yabancı devlet adamlarıyla da ilişkileri her zaman samimi tutmuştur. Tanju Cılızoğlu tarafından yayınlanan hatıratı Tito, Thatcher, Papa VI. Paul, Fanfani, İndira Gandhi, Butto, Kral Faysal, Habib Burgiba, Ziya ül Hak gibi birçok yabancı devlet adamlarıyla yaşadığı anılarla doludur.

1965 yılında Dışışleri Bakanı olduğunda, dış politika ile ilgili hayatında hiçbir tecrübeye haiz olmamasından dolayı basında ve parlamentoda kendisine karşı büyük bir önyargı oluşmuştur. O günkü köşe yazarlarından kendi partisine mensup siyasetçilere kadar birçok

kişinin eleştirilerine maruz kalmıştır. Aslında bu göreve getirilişine kendisi de şaşırmıştır. Tüm bu olumsuz görüşlere rağmen dış politikada üstün bir başarı sergilemiş ve onu eleştirenler daha sonra Çağlayangil'den Türkiye'nin en başarılı Dışişleri Bakanlarından biri olarak bahsetmişlerdir. Gerçekten de ülkenin dış politikada büyük meselelerle boğuştuğu bir dönemde dokuz yıl gibi uzun bir süre Dışişleri Bakanlığı yapan Çağlayangil bu süre içerisinde çok yönlü dış politikanın temellerini atmış, çok çeşitli ülkelerle ilişkilerin arttırılmasını sağlamış ve en önemlisi de şahsiyetli bir dış politikanın yürütülmesine çaba harcayarak bu unvanı hak etmiştir.

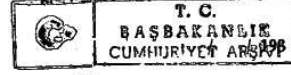

EKLER

Ek 1: Çağlayangil'in Emniyet Teşkilatında Arşiv Müdürlüğünden Birinci Şube Müdürlüğüne Atanmasına Dair Kararname

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube :
Hususi :
Umumi :

H :

KARARNAME 15685

I- Açık bulunan Emniyet Umum Müdürlüğü I_nci Şube Müdürlüğüne Arşiv Müdürü İhsan Sabri Çağlayangilin; 2_nci Şube Müdürlüğüne I_nci Umumi Mifettilik yazı işleri Müdürü Hasan Topçunun; 3_ncü Şube Müdürlüğüne 7_nci Şube Müdürü Mitat Uyguçun; 4_ncü Şube Müdürlüğüne 6_ncı Şube Müdürü İzzettin Eraydının; 6_ncı Şube Müdürlüğüne 9_ncu Şube Müdürü Hüsnü Başkaran; 7_nci Şube Müdürlüğüne Şube Müdür Muavinlerinden Sait Evsenin; 9_ncu Şube Müdürlüğüne 4_ncü Şube Müdürü Tevfik Besimin ve Arşiv Şubesi Müdürlüğünede 2_nci Şube Müdürü Kenan Tunanın; Naklen ve terfian tayinleri tensip kılınmıştır.

Bu Kararnamenin icrasına Dahiliye Vekili Memurdur.

18 Mart 1940

REİSİCÜMHUR

İsmet İnönü

Başvekil

Dahiliye Vekili

N. P. Aydoğan

Tevfik Besimin

030	11	1		137	10	10
-----	----	---	--	-----	----	----

Karşılık yazılacak bitişte ait olduğu şubenin gün ve sayısının yazılması.

Ek 2: Erzurum Emniyet Müdürü İhsan Sabri Çağlayangil'in Emniyet Genel
Müdür Yardımcılığına Atandığı Kararname

T. C.
İÇİŞLERİ BAKANLIĞI
Emniyet Genel Müdürlüğü

318

Şube	Dosya	Numara
3		

Özü:

K A R A R
21253

İtişigi:

Erzurum Emniyet Müdürü İhsan Sabri Çağlayangil'in Emniyet Genel Müdür Yardımcılığına naklen, Emniyet Genel Müdürlüğü Birinci Daire Başkanı A. Salahattin Korkut'un almakta olduğu 100 lira maaşla Emniyet Genel Müdürlüğü 90 lira maaşlı Teftiş kurulu Başkanlığına terfian Eski Birinci sınıf Emniyet Müdürlüklerinden Cem'i Duyan'ın Emniyet Genel Müdürlüğü Birinci Daire Başkanlığına açıktan, Trakya Genel Müfettişliği Emniyet Müşavir muavini Mehmet Ali Konyar'ın İkinci sınıf Emniyet Polis Müfettişliğine, İstanbul Birinci sınıf Emniyet amirlerinden Nurettin Tengöz'un almakta olduğu 60 lira maaşla Üçüncü sınıf Emniyet Polis Müfettişliğine naklen, Edirne Başkomiserlerinden ve Polis Enstitüsü yüksek tahsil kısmı mezunlarından Ali İnal'ın Edirne, İstanbul Başkomiserlerinden ve Polis Enstitüsü yüksek tahsil kısmı mezunlarından H. Fehmi Esin, Avni Bilen ve Şerafettin Doğan'ın İstanbul ikinci sınıf Emniyet amirliklerine terfian tayinleri tensip edilmiştir .

Bu kararı yürütmeye İçişleri Bakanı memurdur.

15 Ağustos 1947

Cumhurbaşkanı
İsmet İnönü

Başbakan
R. Peker

İçişleri Bakanı
S. Tokdemir

Özali İbrahim

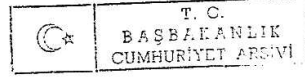
21253

Şartlıklarda: Dosya sayısıyla uumata ve tarihin zikri rica olunur.

**Ek 3: Emniyet Genel Müdür Yardımcısı Çağlayangil'in Pasaport ve Sınır İşlemleri
ile İlgili Cenevre'de Toplanan Konferans Hazırlıklarına Katılmasına Dair Kararname**

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3
5352

KARAR

Pasaport işleri ve hudut formaliteleri hakkında toplanması mukarrer Milletler arası konferansın hazırlıklarını yapmak üzere 17/3/1947 tarihinde Cenevre'de toplanacak olan ihzarî komiteye Hükümetimizi temsil etmek üzere Emniyet Genel Müdür Yardımcısı İhsen Sabri Çağlayangil ile Emniyet Genel Müdürlüğü Şube Müdürlerinden Fikri Oktar'ın katılmaları ve kendilerine 2/9390 sayılı karar gereğince gündelik verilmesi; İçişleri Bakanlığınının 8/1/1947 tarihli ve 968 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 12/ 2/ 1947 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İhsen Sabri

Başbakan <i>İhsen Sabri</i>	Devlet Bakanı Başb. Yardımcısı <i>m. emir</i>	Devlet Bakanı <i>Uluçdayı</i>	Adalet Bakanı <i>Salim</i>	Milli Savunma Bakanı <i>Şakir</i>
İçişleri Bakanı <i>İhsen Sabri</i>	Dışişleri Bakanı <i>H. Bekir</i>	Maliye Bakanı <i>Uluçdayı</i>	Milli Eğitim Bakanı <i>Reşat Ş. Ş.</i>	
Bayındırlık Bakanı <i>C. K. Yılmaz</i>	Ekonomi Bakanı <i>P. Bekir</i>	Sa. ve So. Y. Bakanı <i>Uluçdayı</i>	Gümrük ve Tekel Bakanı <i>Şakir</i>	
Tarım Bakanı <i>Uluçdayı</i>	Ulaştırma Bakanı <i>Ş. Bekir</i>	Ticaret Bakanı <i>İhsen Sabri</i>	Çalışma Bakanı <i>Şakir</i>	

080 18 07 02 112 93 12

**Ek 4: Genel Müdür Yardımcısı İhsan Sabri Çağlayangil'in Yozgat Valiliğine
Atandığı 21.07.1949 tarih ve 3/9584 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı Örneği**

Karar Örneğidir.

NO: 3/9584

Maraş Valisi Nuri Atayın Kırklareli Valiliğine, Giresun Valisi Orhan Sami Güvencin Çankırı Valiliğine, Yozgat Valisi Osman Şahinbaşın Giresun Valiliğine, Emniyet Genel Müdür Muavinlerinden İhsan Sabri Çağlayangil Yozgat Vali Vekilliğine, ve Mülkiye Müfettişlerinden Nurettin Özcebek' Maraş Vali Vekilliğine, tayinleri, İçişleri Bakanlığınca 12/7/1949 tarihli ve 511,511/7738 sayılı yazıları üzerine, Bakanlar kurulunca 13/7/49 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İSMET İNÖNÜ

BAKANLAR KURULU İMZALARI

ASIL GİBİDİR;

21/7/949

5.5.

Ek 5: Bursa Valisi Çağlayangil'in İl Genelinde Yaptırmış Olduğu Okullardan Dolayı Takdirname ile Ödüllendirilmesine Dair Milli Eğitim Bakanlığı Yazısı

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

20 Mart 1957

Ankara; / / 195

Özet: Bursa Valisi İhsan S.Çağlayangil'e takdirname verilmesi hk:

T. C.
MÂARİF VEKÂLETİ
İLK ÖĞRETİM UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı: H.S. 715.0/2
13057
Devlet Arşivler Genel Müdürlüğü
Cumhuriyet Arşivi

Başvekalet Yüksek Makamına

Vilâyet ve Kaza merkezlerinde öğrenim çağında olup da tahsilden mahrum bulunan çocukları okula kavuşturmak üzere 1955-1956 ders yılında 9 ilkokulun inşasına başlamak, programla tesbit edilen 32 köyden 28 inde yaptırılan binaları zamanında istifadeye arz etmek ve bunların daimi masraflarını karşılamak hususlarında ilköğretim dâvasına büyük alaka, müsbet ve yapıcı bir gayret gösteren Bursa Valisi İhsan S.Çağlayangil'in bu takdirname ile taatfine müsaadelerinizi saygılarımla arz ederim.

Maarif Vekili

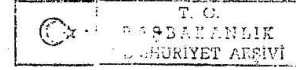
10. u. M.
Ya. 23. III - 1957
OR.
Buras
23.3.1957

BASVEKALET
Kararlar ve Kararlar
Tatlı Dairesi
No. 446 / 58 / 29-3
Tarih: 23.3.1957
Verilecek cevapta yazımızın yukarıdaki numara'arın ve tarihin belirlenmesi rica olunur.

23 Mart 1957

23-3-1957 446

Ek 6: Bursa Valisi Çağlayangil'in Tarımda Verimliliğin Arttırılmasına Yönelik Çalışmalarından Dolayı Takdirname ile Ödüllendirildiğine Dair Kararname

T. C.
BAŞVEKÂLET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı

4

12888

KARARNAME

1959 yılında muhtelif vilâyetlerimizde tatbik edilen çeşitli mücadelelerde ve bilhassa zeytin güvesi, fındık kurdu ve kıvıll mücadelelerinde başarılı hizmetleri görülen Bursa Valisi İhsan Sabri Çağlayangil, Giresun Valisi Eşref Ergut ve Niğde Valisi Nedim Evliya'nın birer takdirname ile taltifleri; Ziraat Vekâletinin isteğine dayanan Dahiliye Vekâletinin 26/3/1960 tarihli ve 511/3784/7485 sayılı yazısı üzerine, 5442 sayılı kanunun 9 uncu maddesinin (A) bendine göre, İcra Vekilleri Heyetince 8/4 /1960 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

C. Başbakan

Başvekil Devlet Vekili ve Başv. Yardımcısı Devlet Vekili Devlet Vekili Devlet Vekili
U. ... *Y. ...* *...* *...* *...*
Adliye Vekili Millî Müdafaa Vekili Dahiliye Vekili Hariciye Vekili Maliye Vekili
... *...* *...* *...* *...*
Maarif Vekili Nafia Vekili Ticaret Vekili ve İmar ve İskan V.V. Sıh. ve İc. Maa. Vekili Güm. ve Mali Vekili
... *...* *...* *...* *...*
Ziraat Vekili ve Sıh. ve İc. Maa. V.V. Münkâlat Vekili Çalışma Vekili ve Bas. V. ve Turz. V.V. Sanayi Vekili Bas.-Yay. ve Turz Vekili
... *...* *...* *...* *...*
İmar ve İskân Vekili Koordinasyon Vekili

Dosya No:

29-3

435

080 18 01 2 101 01 01

15 Parteien, darunter solche mit so hochgemuten Namen wie „Partei der erhabenen Aufgabe“ oder „Partei der Wiedergeburt“, von den Militärs vom Platz geschickt. In der vorvergangenen Woche räumten sie auch noch unter den Kandidaten auf: 672 von 1683 Bewerbern wurden zurückgewiesen.

Einer der erheblichen Geburtsfehler der angestrebten „starken und gesunden Demokratie“ (Evren) aber dürfte sein, daß die zwei stärksten, über Jahrzehnte gewachsenen demokratischen Parteien ebenfalls außen vor bleiben: die Nachfolgeorganisation der linken Republikanischen Volkspartei des Ex-Premiers Bülent Ecevit sowie jene der konservativen Gerechtigkeitspartei, früher geführt vom mehrmaligen Ministerpräsidenten Süleyman Demirel.

Sozialdemokrat Ecevit, der wegen seiner Kritik an den Militärs bereits viermal im Gefängnis saß, hatte bei seinen Genossen zwar die Parole ausgegeben, erst einmal stillschweigend abzuwarten, die Zeit sei noch nicht reif, eine Partei zu gründen.

Doch eine Gruppe seiner zerstrittenen Anhänger scharte sich um einen Polit-Amateur mit berühmtem Namen: den ehemaligen Physikprofessor Erdal İnönü, Sohn des langjährigen Ministerpräsidenten İsmet İnönü, eines Weggefährten noch des Staatsgründers Kemal Atatürk.

Die neue Sozialdemokratische Partei (Sodep) des İnönü-Juniors wurde dreimal abgeschmettert, İnönü selbst fand sich mit einem Veto belegt ebenso wie ein ehrwürdiger, bald hundertjähriger Ex-Adjutant Atatürks.

Anders als der resignierte Ecevit war der listenreiche Demirel von Anbeginn zu einem getarnten politischen Comeback entschlossen. Die Militärs hatten ihn, zusammen mit 15 weiteren Ex-Politikern der beiden großen Parteien, am 2. Juni in eine ausgediente, schwerbewachte Radaranlage in Canakkale an den Dardanellen verbannt.

Trotz aller Abschirmung wies Demirel seine Getreuen an, eine „Partei der Großen Türkei“ anzumelden und ihr als Emblem eine eiserne Faust zu geben. Das war zu plump, denn Demirel bedeutet „Eisenhand“. Demirels nächster Versuch mit einer „Partei des rechten Weges“ schlug ebenso fehl. Die Militärs beließen nur vier Gründungsmitglieder ohne Veto.

Nach Demirel und den Sozialdemokraten muckte İnönü gegen die Militärs auf. Er wird in Kürze vor Gericht gestellt, Kritik am Regime ist verboten.

Gefängnis riskierte auch der in Canakkale internierte langjährige Außenminister İhsan Sabri Çağlayangil, als er einen Brief an Außenminister Hans-Dietrich Genscher schrieb (siehe Kasten). Çağlayangil wartet bis heute auf eine Antwort. Ein Bonner FDP-Sprecher bestätigte zwar den Eingang, beantwortet werde das Schreiben auch wohl, man wisse nur noch nicht, „wann und wie“.

„Katastrophale Folgen“

Ex-Außenminister İhsan Sabri Çağlayangil an Hans-Dietrich Genscher

Aus einem Internierungslager bei Canakkale, wo er mit 15 weiteren Politikern eingesperrt ist, richtete İhsan Sabri Çağlayangil, zwischen 1965 und 1977 zweimal Außenminister der Türkei, ein Schreiben an Hans-Dietrich Genscher. Auszug:

Lieber Kollege, verehrter Freund, wir hatten gelegentlich die Möglichkeit, mit Euer Exzellenz Gedanken über die derzeitige Krise in der Türkei auszutauschen. Ich erinnere mich an unsere Gespräche in meiner Wohnung in Ankara. Wie in diesen Gesprächen deutlich wurde, glauben seine Exzellenz Demirel, ich und die Mitglieder unserer Partei nicht daran, daß ein militärischer Eingriff, aus welchem Grund auch immer, in einer Demokratie berechtigt sei.

Ex-Außenminister Çağlayangil
„Ich möchte Sie nicht traurig stimmen“

Nichtsdestoweniger haben wir uns aus der Einsicht, die Ehre der türkischen Streitkräfte dürfe nicht verletzt werden, und aus dem Glauben, daß eine Rückkehr zur Demokratie gewährleistet werde, die größte Mühe gegeben, keine Gegenpositionen gegen den 12. September (die Machtergreifung der Militärs) zu beziehen.

Wir wußten, daß jene Kräfte in meinem Land, welche die Waffengewalt besitzen, die Gewohnheit nicht aufgegeben haben, Krisen mit militärischen Interventionen lösen zu wollen, statt dem demokratischen Apparat zu vertrauen.

Regelmäßig im Abstand von zehn Jahren haben wir neue Krisen und neue militärische Eingriffe erlebt. Unsere westlichen Freunde, besonders aber die türkischen Demokraten

wissen, daß das türkische Volk nie Gelegenheit hatte, eine gewählte Regierung wieder abzuwählen. Dieser oft wiederholte Fehler ist das einzige Hindernis für die politische Kontinuität und die Entwicklung des Landes sowie der Hauptgrund für seine Schwäche.

Daher haben wir von unseren Partnern in der westlichen Schicksalsgemeinschaft, besonders von der jetzigen deutschen Regierung, gewünscht und erwartet, daß sie gegen die erwachenden diktatorischen Gelüste in der Türkei im Sinne ihrer Philosophie und zu ihrem politischen Vorteil Stellung beziehen würden.

Aber diejenigen, die gesagt haben, „Hauptsache, die Türkei ist auf unserer Seite, wie auch ihr Regime sein mag“, haben die Militärregierung bestätigt und unterstützt. Diese Haltung hat eine große Rolle gespielt.

Lieber Freund, wie die Türkei regiert wird, ist sicher deren innere Angelegenheit. Aber andererseits können wir kein Verständnis dafür aufbringen, wenn unsere Freunde, mit denen uns gemeinsame Vorstellungen von Demokratie verbinden, nach der Aufhebung der Demokratie in der Türkei nicht fragen: „Was geht da vor“, sondern behaupten: „Es läuft alles gut.“ Eine solche Haltung bedeutet denn doch eine Einmischung in die inneren Angelegenheiten der Türkei. Die katastrophalen Folgen der jetzigen Entwicklung werden sich bald bemerkbar machen.

Lieber Kollege, ich habe Ihnen mehrmals erklärt, daß es mit einer schwachen Türkei keine starke Nato geben wird, daß die Schwäche der Türkei der gesamten freiheitlichen Welt schaden würde.

Es ist Betrug, wenn behauptet wird, daß in der Türkei ein Übergang zur Demokratie stattfinden werde. Die Türkei wurde in ein gelenktes System hineingeschoben. Die Wahlen werden zwar stattfinden, auch Parlament und Parteien werden existieren, aber es wird nicht realisiert, was das Volk sich wünscht, sondern was der Diktator befiehlt.

Lieber Freund, in diesem Brief will ich keinen besonderen Wunsch mitteilen. Ich beabsichtigte auch nicht, Euer Exzellenz traurig zu stimmen. Aber im Andenken an die Tage unserer gemeinsamen Arbeit dachte ich, daß Sie vielleicht der wahre Hintergrund der Canakkale-Affäre interessieren würde.

Mit Liebe und Hochachtung!
İhsan Sabri Çağlayangil

Ek 8: Hayatının Kronolojisi

17 Ağustos 1908: İstanbul'da doğdu.

29 Eylül 1931: Aday memur olarak Emniyet İşleri Umum Müdürlüğüne atandı.

23 Haziran 1935: Malatya Emniyet Müdürü oldu.

7 Ekim 1942: Bayramiç Kaymakamlığına getirildi.

16 Haziran 1945: Akçaabat Kaymakamlığına getirildi.

21 Şubat 1947: Erzurum Emniyet Müdürü oldu.

15 Ağustos 1947: Emniyet Genel Müdür Yardımcılığına atandı.

13 Temmuz 1949: Yozgat Valisi oldu.

24 Temmuz 1950: Antalya Valisi oldu.

15 Eylül 1953: Çanakkale Valisi oldu.

16 Mart 1954: Sivas Valisi oldu.

16 Aralık 1954: Bursa Valisi oldu.

15 Ekim 1961: Bursa Senatörü seçildi.

20 Şubat 1965: Ürgüplü hükümetinde Çalışma Bakanı oldu.

27 Ekim 1965: Dışişleri Bakanı oldu ve 12 Mart 1971 muhtırasına kadar devam etti.

31 Mart 1975: Yeniden Dışişleri Bakanı oldu ve 1978 yılına kadar devam etti.

6 Kasım 1979: Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına seçildi.

6 Mart 1980: Cumhurbaşkanı Vekili oldu.

30 Aralık 1993: Ankara'da vefat etti.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

TBMM Arşivi

Emniyet Genel Müdürlüğü Personel Daire Başkanlığı Arşivi

RESMİ YAYINLAR

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi.

Dersim, T.C. Dâhiliye Vekâleti Jandarma Umum Komutanlığı 3. Şube 1. Kısım, Sayı:55058.

Dış siyaset belgeleri (31 Mart 1975-1 Mart 1976), C. 1-2-3, Başbakanlık Halkla İlişkiler ve Enformasyon Dairesi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1976.

Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, C. 3, Haz: İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013.

Kıbrıs Meselesinin Birleşmiş Milletler 20. Genel Kurulunda Müzakeresi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Kayıt No:11472, Yer No: B.7335.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi.

Resmi Gazete.

TBMM Tutanak Dergisi.

Türkiye- Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Konseyi, Başbakan Süleyman Demirel ve Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in Yapmış Oldukları Konuşma Metinleri, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 16 Mayıs 1967, Brüksel.

Uluslararası İşgücü Anlaşmaları, Haz: Emir Timur Kafkas vd. , Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2014.

Yearbook of the United Nations - 1965, United Nations Publication, New York, 1967.

SÜRELİ YAYINLAR

Akis

Bozkurt

Cumhuriyet

Daily Press

Der Spiegel

Milliyet

The Guardian

Vatan

MAKALELER

AKÇAY, Ekrem Yaşar, “1970’lerde Siyasi Partilerin Gözüyle Türkiye’nin AET’ye Bakışı: AP, CHP, MHP, MSP, DP2, TKP Örnekleri”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.4, S.7 (2012-Güz), s. 25-45.

AKTAŞ, Münevver, “Türkiye İslam Konferansı Örgütüne Üye Midir?”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C: 11, S: 1, Y: 2009, s. 1-87.

ARCAYÜREK, Cüneyt, “Bir Dışişleri Bakanı’nın Yaşadıkları-2”, **Milliyet**, 23.2.1983.

AŞIK, Melih, “Mesaj”, **Milliyet**, 8.1.1994.

AYTUL, Turhan, ÇAPIN, Halit, “Struma Faciası”, **Milliyet**, 4.7.1985.

BABAOĞLU, Resul, “Kıbrıs Cumhuriyeti’nin Kurulması ve Makarios’un Türkiye Ziyareti 22-26 Kasım 1962”, **Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu–Bildiriler**, Haz: Duygu Türker Çelik, Ankara, 2016, s. 301-328.

BİLA, Hikmet, “Atalay’ın Anıları-6”, **Milliyet**, 21.3.1986.

BİLA, Hikmet, “Demirel 12 Eylül’ü Anlatıyor-3”, **Milliyet**, 9.8.1989.

BİRAND, Mehmet Ali, “Çağlayangil NATO için Moskova’da Nabız Yoklayacak”, **Milliyet**, 26.6.1968.

BÖLME, Selin M., “Soğuk Savaş’ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik Ve Değişim”, **Uluslararası İlişkiler**, C: 9, S: 34 (Yaz 2012), s. 51-71.

ÇAĞLAYANGİL, İhsan Sabri, “Türkiye – Ortak Pazar Anlaşmasının Ekonomik ve Siyasi Önemi”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Y:1, S:4, 15 Haziran 1966, s. 4-5.

ÇAĞLAYANGİL, İhsan Sabri, “NATO ve Türkiye”, **Milliyet**, 8.4.1968.

ÇAĞLAYANGİL, İhsan Sabri, “*Türkiye-AET Ortaklık Anlaşması*”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Y:4, S:46, 15 Haziran 1969, s. 4-6.

ÇAĞLAYANGİL, İhsan Sabri, “*Ortak Pazar ve Düşündürdükleri*”, **Bayrak**, S: 676, Mayıs 1970, s. 5-6.

ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin, “*12 Eylül ve Merkez Sağ*”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S:6, Y:2007/2, s.183-201.

DOĞAN, Tuğba, “*Arşiv Belgelerine Göre 1937-1938 Dersim İsyanı*”, **History Studies**, Volume 4/1 2012, s. 158-169.

DOĞAN, Yalçın, “*Cüneyt Arcayürek Johnson Mektubu’nu anlatıyor*”, **Cumhuriyet**, 28.5.1982.

ERDOĞAN, Mehmet Murat, “*Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu / Avrupa Birliği İlişkilerinde Değişmeyen Öncelikler*”, **Liberal Düşünce**, S. 51-52 (Yaz-Sonbahar 2008), s. 123-140.

ERTEM, Barış, “*Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı*”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: 12, S: 21, Haziran 2009, s.377-397.

GAYTANCIOĞLU, Kaan, “*Türk Siyasal Yaşamında IV. Koalisyon Hükümeti (20 Şubat 1965 – 20 Kasım 1965)*”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, Ocak 2013, s. 48-75.

GENÇALP, Ebru, “*Türk Basınında İkili Ziyaretler Boyutunda Türk-Sovyet İlişkileri (1965-1980)*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S:29, Güz 2014, s. 315-352.

GÜLEN, Ahmet, “*İnönü Hükümetleri’nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)* ”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S: 50, Güz 2012, s.389-428.

GÜNVER, Semih, “*Nasır ve Sedat’la 7 Yıl-5*”, **Cumhuriyet**, 27.1.1984.

GÜNVER, Semih, “*Dışışleri*”, **Milliyet**, 2.11.1990.

GÜNVER, Semih, “*İhsan Sabri Çağlayangil*”, **Milliyet**, 5.1.1994.

İPEKÇİ, Abdi, “*Güçlükler...*”, **Milliyet**, 27.10.1965.

İPEKÇİ, Abdi, “*B.M. in Sorumluluğu ve Çağlayangil’in Uyarması*”, **Milliyet**, 13.12.1965.

İPEKÇİ, Abdi, “*Mektuplar ve Amerika’nın Sorumluluğu*”, **Milliyet**, 16.1.1966.

İPEKÇİ, Abdi, “*Yunan Teşebbüsleri*”, **Milliyet**, 6.5.1966.

İPEKÇİ, Abdi, “*Çağlayangil ve Dış Politika*”, **Milliyet**, 19.6.1966.

İPEKÇİ, Abdi, “*Gezinin Bilançosu*”, **Milliyet**, 22.11.1969.

İPEKÇİ, Abdi, “*Ortadoğu Gerginliği Artarken Ankara’ya Gelen Teklifler*”, **Milliyet**, 7.5.1970.

KARABULUT, Umut, “*Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Başlangıcı: Türkiye’nin Avrupa Ekonomik Topluluğu’na (AET) Üyelik Başvurusu*”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Y. 8, S. 16 (Güz 2012), s. 19-32.

KESER, Ulvi, “*21 Aralık 1963 Kanlı Noel, Kumsal Faciası ve Bugüne Yansımaları*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 23, 2011/Güz, s.93-121.

KORİTSKİY, Sergey, “*Süleyman Demirel Döneminde Türk-Rus Münasebetlerinin Gelişimindeki Temel Eğilimler*”, **Soğuk Savaş’tan Günümüze Türk-Rus İlişkileri II**.

Çalıştay Bildirileri, Çev. ve Haz. İlyas Kemaloğlu ve İrina Svistunova, St. Petersburg, 28-29 Eylül 2010, s. 57-67.

OKKAR, Remziye, “Eski Çağlardan Roma Dönemine Kıbrıs/Alashiya Adasındaki Siyasi Oluşumlara Genel Bir Bakış”, **Tarihte Kıbrıs**, C.1, Ed: Osman Köse, Dokuzonbeş Matbaacılık, Bursa, 2017, s. 29-42.

OTYAM, Fikret, “Çağlayangil ve Çirkin Bir Davranış”, **Cumhuriyet**, 22.3.1965.

ÖYMEN, Örsan, “Hükümet Düşüşleri 2 – 1965 Patinajı”, **Milliyet**, 21.01.1976.

ÖYMEN, Altan, “Çağlayangil Anlatıyor-2”, **Milliyet**, 10.12.1984.

PERİN, Cevdet, “Dış Politikamız”, **Milliyet**, 13.8.1966.

PULUR, Hasan, “Çağlayangil’i Tanır mısınız?”, **Milliyet**, 29.10.1965.

PULUR, Hasan, “Din Kardeşlerimizin Üzüntüsü”, **Milliyet**, 19.5.1976.

PULUR, Hasan, “Çağlayangil ve İki İhtilal”, **Milliyet**, 15.5.1990.

SARISIR, Serdar, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu Sahillerine Sığınan Yunanlı Sivil Mülteciler”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S: 27, 2010, s. 505-527.

SİRMEN, Ali, “Güle Güle Ekselans”, **Milliyet**, 2.1.1994.

TÜRK, Hikmet Sami, “Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih”, **Anayasa Yargısı**, S: 23, Y: 2006, s. 75-113.

TÜZÜN, Metin, “Zincirbozan’da 121 Gün-2”, **Cumhuriyet**, 8.1.1986.

TANER, Haldun, “Güzel Türkçe Konuşmak”, **Milliyet**, 25.3.1979.

VATANSEVER, Müge, “*Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi*”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, (Özel Sayı), 2010, s. 1487-1530.

YALÇIN, Nilüfer, “*Çağlayangil: Ortadoğu’da En İyi Çözümü Taraflar Saptayacak*”, **Milliyet**, 2.12.1977.

YALÇIN, Nilüfer, “*Brejnev Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri*”, **Milliyet**, 14.11.1982.

YALMAN, Ahmet Emin, “*Beklenen Feyiz Ümidi*”, **Vatan**, 23.11.1951.

YAVUZ, Bülent, BÜLBÜL, Mahmut, “*Çift Meclis Sistemi ve Türkiye*”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 16, Y. 2012, S. 1, s. 217-260.

YİĞİT YÜKSEL, Dilek, “*Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 18-19, 2009/Bahar-Güz, s.161-184.

KİTAPLAR

ARMAOĞLU, Fahir, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991,

Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları (Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi), Haz: İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara, 2014.

BİRAND, Mehmet Ali, **Türkiye’nin Ortak Pazar Macerası**, Milliyet Yayınları, 1985.

BÖLME, Selin M., **İncirlik Üssü, ABD’nin Üs Politikası ve Türkiye**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

ÇAĞLAYANGİL, İhsan Sabri, **Anılarım**, Yılmaz Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1990.

ÇATMA, Erol, **Kömür Tutuşunca**, Evrensel Basın Yayın, İstanbul, 1997.

ÇOKER, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi – Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri**, C. 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.

DAĞLARCA, Fazıl Hüsnü, *“Zonguldak Ağıldı”*, **Yeryağ**, Kitap Yayınları, İstanbul, 1965.

DİKERDEM, Mahmut, **Üçüncü Dünyadan**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1977.

DİKERDEM, Mahmut, **Hariciye Çarkı**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.

DİKERDEM, Mahmut, **Ortadoğu’da Devrim Yılları**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990.

EMİRHAN, Sami, **Fener Rum Patrikhanesinin Dünü – Bugünü – Yarını**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1995.

GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınları, Bursa, 2000.

GÜNVER, Semih, **Bir Kiraz Ağacı Olsaydım**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.

GÜRÜN, Kâmuran, **Akıntıya Kürek**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994.

GÜRÜN, Kâmuran, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.

İÇDUYGU, Ahmet vd., **Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere**, Mirekoç Araştırma Raporları 1/2014, İstanbul, 2014.

KAKINÇ, Halit, **Struma**, Destek Yayınevi, İstanbul, 2017.

KARPAT, Kemal H., **Türk Dış Politikası Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar-Belgeler), Çev: Seha L. Meray, 2. Takım, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

SELVİ, Abdulkadir, **Ateşten Yıllar**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2011.

ŞAHİN, Eyüp, **Türk Polisinden Seçkin Biyografiler**, C. 3, EGM Arşiv ve Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı Yayını, Ankara, 2012.

TEKİN, Yusuf, OKUTAN, M. Çağatay, **Türk Siyasal Hayatı**, Orion Kitabevi, Ankara, 2011.

TUNÇKANAT, Haydar, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1975.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, **Fransa Sefaretnamesi**, Haz: Abdullah Uçman, Dergâh Yayınları, 2017.

TEZLER

ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin, **Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi**, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nedim Yalansız, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Karşılaştırmalı Tarih Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2009.

DURMAZ, Nihat, **Mehmet Emin Erişirgil'in Hayatı ve Felsefesi**, Danışman: Prof. Dr. Celal Türer, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Felsefe Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

KAYA, Halit, **Adalet Partisi ve Ragıp Gümüşpala**, Danışman: Prof. Dr. Oğuz AYTEPE, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.

KESİKTAŞ, Fatma Gül, **Kıbrıs Sorunu'nun Türk-Amerikan İlişkilerine Yansıması: Johnson Mektubu (1960-1965)**, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Kadir Kasalak, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.

METİN, Gökhan, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Değişken Dış Politikalarının Basına Yansıması**, Danışman: Prof. Dr. Ayfer Özçelik, Pamukkale

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.

TATOĞLU, Emin, **Avrupa Birliğinin Tarihi Gelişimi (1951-1995)**, Danışman: Prof. Dr. Cemalettin Taşkiran, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

TOPBAŞ, Tansel, **Ekümeniklik ve Fener Rum Patrikhanesi**, Danışman: Doç. Dr. Ahmet Mehmet Efendioğlu, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

İNTERNET SİTELERİ

<http://www.farukbildirici.com>.

<http://www.hurriyet.com.tr>.

<http://www.mfa.gov.tr>.

<https://www.nato.int>.

<http://tdk.gov.tr>.

<https://www.tsk.tr>.

<http://www.ysk.gov.tr>.

ÖZET

İhsan Sabri Çağlayangil 1908 yılında İstanbul'da doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra Emniyet Genel Müdürlüğü'nde memuriyet hayatına başlamış ve bu kurumda yöneticiliğe kadar yükselmiştir. 1949 yılında ise Yozgat Valisi olarak atanmış ve yaklaşık on yıl boyunca çeşitli illerde vali olarak görev yapmıştır. 27 Mayıs askeri darbesi sonrasında Yassıada'da tutuklu kalmıştır. 1961 yılında yapılan seçimlerde Adalet Partisi'nden Bursa Senatörü seçilmiş ve 1980 yılına kadar aralıksız olarak senatoda yer almıştır. 1965 yılında kurulan Suat Hayri Ürgüplü hükümetinde Çalışma Bakanı olarak yer almış, bu hükümetin akabinde kurulan birinci Demirel hükümetinde de Dışişleri Bakanı olmuştur. 1965-1971 ve 1975-1978 yılları arasında bu görevi yürüten Çağlayangil, Türkiye Cumhuriyeti'nin en uzun görev yapan ikinci Dışişleri Bakanı olma unvanını kazanmıştır. 1980 yılında yaklaşık altı ay boyunca Cumhurbaşkanlığı makamına vekâlet etmiş ve 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle bu görevi son bulmuştur. Darbe sonrası siyasi faaliyetleri kısıtlanan politikacılar arasında yer almış ve 1983 yılında da Zincirbozan'da zorunlu ikamete tabi tutulmuştur. Siyasi partilerin yeniden kurulmasına izin verilmesiyle, eski Adalet Partililerin kurduğu Büyük Türkiye Partisi'ne katılmış ancak bu partinin Milli Güvenlik Konseyi tarafından kapatılmasının ardından bu sefer Doğru Yol Partisi'ne katılmış ancak aktif siyasette yer almamıştır. 30 Aralık 1993 yılında Ankara'da vefat eden Çağlayangil, İstanbul'da Zincirlikuyu Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.

ABSTRACT

Ihsan Sabri Caglayangil was born in 1908 in Istanbul. After he had graduated from Faculty of Law at Istanbul University, he began to work at General Directorate of Security and upgraded. He was appointed as Governor of Yozgat and then he had worked as Governor in different provinces for about 10 years. After the military coup on 27 May 1960, he was arrested and sent to Yassiada. In 1961, he was elected as a Senator of AP in Bursa and had stayed in Senate until 1980. He took part as Working Minister in the cabinet that formed by Suat Hayri Urguplu in 1965. After that he also took part as Minister of Foreign Affairs in the first cabinet of Demirel. As the head of the ministry between 1965-1971 and 1975-1978, he assumed the title of being second longest Turkish Minister of Foreign Affairs. In 1980, he had represented Turkish President for 6 months and with the military coup on 12 September 1980 his representation was ended. He became one of the politicians who was banned from political activities after the coup and he was enforced to reside for a while in Zincirbozan. After the permission of founding political parties again, he took part in BTP but this party was repealed and after that he attended to DYP. Caglayangil died in 1993 in Ankara and buried in Zincirlikuyu Cemetery, İstanbul.